Adalékok a szlovákiai magyarok nyelvéhez és kultúrájához

Szerkesztette Gasparics Judit és Ruda Gábor

Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület

Adalékok a szlovákiai magyarok nyelvéhez és kultúrájához

Szerkesztette

Gasparics Judit és Ruda Gábor

Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület

Pilisvörösvár, 2016

Üdvözlet az Olvasónak!

Muravidék, Drávaszög és Szlavónia, Délvidék. 2013-ban közös ötletünkből és kutatói beállítottságunkból kiindulva elkezdtük feltérképezni a szomszédos országokban kisebbségi körülmények között élő magyarok nyelvhasználatát, irodalmát, oktatását, kultúráját. Leszámítva a szlovéniai Muravidékkel foglalkozó kiadványunkat, az előzetesen megrendezett konferenciák anyagán alapuló köteteinknek a közös *Adalékok…* címet adtuk, mert a tanulmányok segítségével „csak" bepillantást nyerhetünk a magyar nyelv és kultúra sokszínű világába.

Eredeti szándékunk azóta se változott: megismerni a Kárpát-medencében élő magyarok magyarságát, két- és többnyelvűségét, történelmét, mindennapi életét, hagyományait, és a kultúrán keresztül önmagunkat, közös gyökereinket. A kisrégiók vizsgálata után a nagyrégiók sorát a Felvidék nyitja meg. A 2016. április 16-án Párkányban megrendezett konferenciánk előadásiból szerkesztett kötetben összegyűlt kilenc szerző munkáját érdeklődve olvastuk, mert kutatásaikkal, tapasztalataikkal, kultúramegőrző tevékenységükkel közelebb hozták számunkra a vizsgált térséget.

Prokopp Mária hangsúlyozza tanulmányában, hogy Gömör vidéke és a Szepesség a Magyar Királyság részeként, továbbá az egyházszervezeti összefüggések miatt is művészetileg közvetlenül kapcsolódott a királyi udvar kultúrájához. Az itt található középkori falképek ma is bizonyítják a Magyar Királyság kiemelkedő helyét Európa 13–15. századi kulturális-művészeti életében. Ezek a falképek a budai királyi udvarban magas hivatalokat viselő gömöri és szepesi birtokosok megrendelésére készültek, többnyire a királyi udvarban dolgozó művészek alkotásai voltak.

Bárdos István írásának köszönhetően a 20. századi képzőművészetet ismerhetjük meg Komárom és Párkány térségében. A szerző hatalmas névanyagra alapozva mutatja be, hogy milyen utat jártak be a művészek a viharos történelmi időszakokban, hogyan szerveződtek, milyen azonosságokra és különbségekre figyelhetünk fel.

Szakálos Éva jóvoltából ellátogathatunk Szádra (Sazdice), ahol a Szent Miklós tiszteletére felszentelt középkori templomnak a freskóit járhatjuk körbe, megismerve az itáliai trecento művészetével való kapcsolatot.

Németh Zoltán a szlovákiai magyar írók legjelentősebb műveit mutatja be, kiemelve a két világháború és az 1948 után szerveződő irodal-

mi tér elvárásait, amelyek pontosan megfogalmazzák a szlovákiai magyar irodalom jellegzetességeit. Az élő irodalmi szövegek számára azonban nem lehet merev szabályokat alkotni, mert a tér, az idő és a szereplők sorsának alakulása folyamatos változásban van.

Kissné dr. Kovács Adrienne Drégelypalánkra kalauzol el bennünket, a szájról szájra terjedő népmondák máig élő világába. A Szondi György várkapitány személye köré kialakult kultusz megteremtette a különböző mondaváltozatokat, többek között azt, hogy hol temették el a hőst… Érdemes megfontolnunk a szerző gondolatait: ne hagyjuk elveszni a mítoszokat, a mondákat!

Oros László beszámolója a felsőszeli magánkönyvtárról sokunkat indíthat útnak azért, hogy személyesen meggyőződhessünk a *Bibliotheca Pro Patria* egyedülálló gyűjteményéről, dedikált vagy aláírt könyveiről, fényképeiről. Arról a hétezer kötet könyvről, amelyeknek a nagy részében szerzői ajánlás található.

Zilizi Zoltán írása Zoboralja lakosságának nyelvi attitűdjét vázolja fel: a többségi nemzethez való alkalmazkodás hétköznapi helyzeteit és a magyar nyelv térvesztését a formális és az informális térben. Mindezek ellenére a tanulmány optimista zárása reményt adhat arra vonatkozóan, hogy egyre több fiatal tartja fontosnak a magyar közösség építését.

Juhász Gyula a törzsneves falvak szűk csoportjába tartozó Kőhidgyarmat ezeréves múltját tárja elénk, előtérbe helyezve a nyelvi sajátosságokat, a *Kőhidgyarmat* című falumonográfiájára alapozva.

Klaudia K. Kayser Dobossy László professzor életútját és kultúraközvetítő munkáját emeli ki. A cselekvő humanizmus, az egyenrangú kulturális párbeszéd közelebb hozhatja egymáshoz a különböző kultúrákat és nyelveket. Ahogy Dobossy László is megfogalmazta: „Közép-Európában a magyarságot, a magyarság felé pedig Európát kell képviselnünk”.

Kitekintés

Programunk folytatásaként 2015 őszén a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karán rendeztünk konferenciát ***Megmaradni, de hogyan?*** *Adalékok a közösségi identitás szempontjainak interdiszciplináris megközelítéséhez* címmel, valamint ez év októberének első napjaiban a Nagyberegi Református Líceum ad otthont a ***Kárpátalja*** *– Oktatás, kultúra, hitélet és nyelvi folyamatok* című konferenciánknak. A két tanácskozáshoz tartozó kötet előkészítése folyamatban van.

Kárpát-medencei „körutazásunk” befejező állomása 2017 júniusában Felsőőr lesz, ahol a Kétnyelvű Szövetségi Gimnáziumban a *Magyar oktatás, kultúra és hitélet Ausztriában* címmel tervezett konferenciánk anyagából szintén kötetet állítunk majd össze, amelyet reményeink szerint még abban az évben meg is jelentetünk.

Érdeklődésünk kezdő- és gyújtópontjában ezek után is a szlovéniai Muravidék áll majd, megemlítendő itt 2018-ban Zágorec-Csuka Juditnak a kulturális témájú írásaiból, illetve Ruda Gábornak a pedagógiai tanulmányaiból összeállítandó kötetek tervezett megjelentetése. A további konferenciák és gyűjteményes kötetek területére gondolva két témakört említenénk: a műfordítói-fordítástudományi tapasztalatok vizsgálatát, valamint a pedagógiai válaszadási lehetőségek számbavételét korunk szellemi válsághelyzetére.

Lenti–Pilisvörösvár, 2016 őszén

JUDIT GASPARICS, GÁBOR RUDA

PROKOPP MÁRIA
Prof, ELTE: Művészettörténeti Intézet

A Magyar Királyság középkori művészetének európai jelentőségű emlékei Gömörben és a Szepességben

Szent István államalapító első királyunk Európában egyedülállóan egységes országot szervezett a Duna-menti Esztergom központtal, a római Pannónia provincia északi határának Solva nevű jeles erőssége helyén. Itt a Duna, Európa egyik legnagyobb folyama, István király országa számára biztosította a közvetlen összeköttetést Nyugat- és Kelet-Európával. A 300 m széles Duna Esztergom hatalmas sziklájánál kanyarra kényszerül, amely a Várhegyen a királyi központ számára három oldalról biztosította a védelmet.

István király országa magába foglalta a Kárpát-medence egész területét. 1000-ben elnyerte a kortárs európai államok, mindenekelőtt III. Ottó német -római császár és a pápa, II. Szilveszter legnagyobb elismerését, amely lehetővé tette, hogy Esztergomban 1000 karácsonyán Domonkos esztergomi érsek – a császárkoronázás szertatásával – III. Ottó császár jelenlétében István fejedelmet KIRÁLLYÁ koronázza. A központi hatalom megerősítésében nagy segítséget jelentett a királynak a katolikus egyház, amelynek szervezeti kiépítését már Géza fejedelem megkezdte a Pannonhalmi bencés apátság alapításával és a Veszprémi püspökség felállításával. Ennek területe a Dunántúl egészére kiterjedt. Így, István király, az esztergomi egyházmegye területét a Duna bal partján alakította ki, Pozsonytól Abaúj vármegyéig. Gömör és a Szepesség tehát az esztergomi egyházmegye része lett, és az is maradt 1920-ig, közel 1000 éven át. Az egyházmegye központja Esztergom volt, élén az esztergomi érsek állt, akinek jogköre kiterjedt a rövidesen megalapított 10 magyar püspökségre. A legfőbb kiváltsága a királykoronázás joga volt. Egyházfői szerepe mellett, mint a király után az ország első embere, közjogi méltóság is volt. Az esztergomi érsek az ország politikai vezetésében betöltött szerepét természetesen akkor is megtartotta, amikor a királyi udvar 1256-ban Budára költözött.

Kezdetben a Kárpát-medence egész területe a királyé volt, egyes vitézek, akik a király szolgálatában kimagasló érdemet szereztek, csak – főképpen – az 1241. évi tatárjárás után kaptak jutalmul birtokokat, alapvetően az ország védelmét fokozó várépítési kötelezettséggel. Ezek a birtokok a családban öröklődtek, osztódtak. Elidegenítését tiltotta az ősiség törvénye. Ha

kihalt a család, visszaszállt a birtok a királyra. A birtokos családok a mindenkori király hű emberei voltak, akik a királyi udvarban, – a mai szóhasználattal a kormányban – tisztségeket viseltek. Ezt a rangjukat kifejezésre juttatták a birtokukon is, mindenekelőtt a templom kialakításában, amely mindenki számára nyitva állt, és a kúriájuk, palotájuk, avagy a váruk építészetében és berendezésében. A történelmünk vérzivataraiban a századok során mindkét épület-típus sokat szenvedett, de a templomokat a lakosság – a birtokos távollétében is –mindenkor megújította, mivel életének központja volt a Teremtővel, a Mindenható Istennel való kapcsolat. S mivel Gömör vidéke az ország újkori életében a fő útvonalaktól távolabbra esett, a fejlődés lassabb volt, nem volt anyagi lehetőség az új korszerűbb templom építésére, megtartották a középkori templomokat mind a mai napig.

A Szepességben, ahol az újkorban is jelentős volt a fejlődés, ott a nagyobb egyházi és városi központokban a hagyománytisztelet, az ősök tisztelete óvta a középkori épületek fenntartását. A falvakban itt is a szűkösebb anyagi helyzet segítette a középkori templomok megmaradását. Így érkezett el a 19. században a romantika kora, amely nagy érdeklődéssel fordult a középkor felé. Történelmi társulatok alakulnak a középkor behatóbb tanulmányozására. A Szepességi Történelmi Társulat volt hazánkban az első. Székhelye Lőcse volt. Ma is ott működik, három – német, szlovák, magyar – nyelven tartja az üléseit. Megkezdődtek a középkori épületek helyreállítása, restaurálása Megalakult a hivatalos Műemlékvédelem, 1872 -ben az Ideiglenes Műemléki Bizottság, majd 1881-ben a MOB, a Műemlékek Országos Bizottsága, és a Parlament még 1881-ben megszavazta a műemléki törvényt. Elkészült az ország, a Kárpád-medence egészét felölelő Műemléki jegyzék a középkori műemlékekről. A barokk és későbbi emlékeinket ekkor még nem védte a törvény. 1867-ben Habsburg Ferenc József osztrák császár kiegyezett a magyar rendekkel, s kérésükre megkoronáztatta magát a budai vár Nagyboldogasszony tiszteletére emelt templomában. A koronázást az abban az évben kinevezett Simor János prímás, esztergomi érsek végezte. Ő, már mint győri püspök is kitűnt a középkori emlékek megbecsülésében. Ő állíttatta helyre a győri székesegyház remekművű gótikus Hédervári kápolnáját. Jeles képgyűjteménnyel érkezett Esztergomba, amelyet nagy körültekintéssel gyarapított a Duna bal partján elterülő egyházmegyéje területéről, amely megmenekült a török hódítástól. Lippert József prímási építészével és a tudós művészettörténész Ipolyi Arnold besztercebányai püspök szakmai segítségével számos szepességi templom épületét és berendezését korhűen megújíttatta. Mindenekelőtt az

esztergomi egyházmegye két prépostsági templomát, a szepesi és a pozsonyi prépostsági templomot, amelyet ma dómnak nevezünk, mivel a török hódítók elől az érsekség Esztergomból Nagyszombatba (ma Trnava) menekült, és a magyar király koronázása 1543–1848 között a közeli Pozsonyban történt. Szepeshely és Pozsony az esztergomi érsek egyházmegyéjének két alközpontja volt.

Mindezek ismerete szükséges, hogy megértsük a gömöri és a szepességi középkori falképek országosan, sőt Európa-szerte is kiemelkedő művészi színvonalát, amely az ország egyházi és világi központjával való közvetlen kapcsolatából adódott.

A középkori templomainkban a középkori falképeket a reformáció térhódításával – amennyiben protestáns használatba kerültek – bemeszelték, s ha katolikus maradt a templom, akkor a reneszánsz ill. a barokk vagy még újabb kori átépítésnek estek – részben – áldozatul. A falképek feltárása a 19. század második felétől folyamatosan tart mindmáig, napjainkban is nagy lendülettel és világra szóló eredményekkel. Így évről évre új falépek kerülnek napfényre a gömöri és a szepességi templomokban is. Az alábbiakban Gömör és a Szepesség nagyszámú középkori falképegyütteseiből mutatunk be néhányat.

A egyik legkorábbi gömöri freskóegyüttesünk SÜVETÉN (ŠIVETICE) látható, a község kimagasló dombján. A 13. században a jeles Zách család volt a község birtokosa. Az 1260–70-es években, amikor a falképek készülhettek, éppen a család jeles tagja, a neves pécsi püspök, Zách Jób birtoka Süvete. Ő építtethette a 10 m átmérőjű kerek templomot, amelyet hatalmas félgömb kupola fed (1. kép). A templomot Antiochiai Szent Margit tiszteletére szentelték, akinek fejereklyéjét II. András királyunk hozta el 2017-ben a keresztes hadjárata során Antiochiából és tette a hitéért kegyetlen kínzásokat és halált szenvedett ókeresztény királylányt a magyar nemzet védőszenttévé. Zách Jób ezt követően építtethette ezt a ma is impozáns rotundát, és festtette ki a szentélyt 1260 körül két sávban művészi képsorral (2. kép). A felső sor Antiochiai Szent Margit életét, főképpen a pogány császári helytartó szerelmét visszautasító és a keresztény hitét bátran megvalló magatartásáért hősiesen vállalt kínzásokat és a kivégzését ábrázolja, míg az alsó sor Jézus szenvedéstörténetét mutatja be (3. kép), amely példát és erőforrást jelentett Margit, és a képek mindenkori szemlélője számára. 1330-ban a községet birtokló Zách Felicián követte el a merényletet I. Anjou Károly királyunk ellen, a Klára lányát ért sérelem megbosszulásáért. Ezután őt kivégezték, és birtokait elkobozták.

Süvéte új birtokosa a királyhoz hű Jolsvai család lett. Ők, pontosan Jolsvai II. Lesták, Zsigmond király nádora, újrafesttette a templomot az itáliai trecento festészet szellemében (4. kép). A festészeti dekoráció ikonográfiai programja azonos a korábbi, XIII. századi kifestés programjával, amely Krisztus passiójával állítja párhuzamba Antiochiai Szent Margit kínzásait és kivégzését. A trecento-képsor egyes jeleneteit 1936-ban leválasztották a falról, és a pozsonyi Nemzeti Galériába vitték. Ma itt, ill. a zólyomi Vár kiállításán láthatók.

Ma a templom használaton kívül van, sajnos, sem az egyházi tulajdonos, sem a község 20–21. századi vezetői nem találtak még anyagi forrást a templom fenntartására. Egyre romlik az állapota, a falai megrepedtek, a nagy értékű falképek pusztulnak, ahelyett, hogy mint a Világörökség részei, fogadnák a turisták és a szakemberek százait, ezreit, és a község lakóinak megélhetést, fellendülést jelentene a vendégfogadás. Jóllehet a kassai Műemléki Felügyelőség igazgatója az 1990-es években a magyar Műemléki Hivatallal közös kiállításon mutatta be az Európa Parlament strasbourgi székházában a szlovák és magyar szakemberek együttműködését – e sorok írójának részvételével – az európai kincset képező középkori falképek megmentésében. A kiállításon Süvéte is szerepelt számos gömöri és szepességi freskóval együtt. Ez a kiállítás bejárta az EU országait, amelyet nagy érdeklődés kísért. Tehát a helyi vezetők erre is hivatkozva pályázhatnak EU-s támogatásra.

Ugyancsak a Jolsvai család kiemelkedő művészetpártolását igazolja a Jolsva városa felett, a Sajóba futó Murány patak mentén épült HIZSNYÓ (CHYŽNÉ) község 13. század végi temploma, a szentélyt teljesen beborító 1400 körül készült falképekkel (5–7. kép). Itt különösen meglepő a tudós teológiai program, a négy nyugati egyházatya és a négy evangélista jelképének páros ábrázolásával (8. kép). Ez a téma – a pápa Avignonból Rómába való 1377. évi visszatérését követő nyugati egyházszakadás idején – a római pápához való hűség kifejezése volt.

A közeli (GÖMÖR)RÁKOS (RÁKOŠ), a Rákos patak mentén a Bebek család birtoka volt, akiknek tagjai a XIV. században Nagy Lajos udvarában országos méltóságokat töltöttek be. Bebek István országbíró volt, Imre horvát–dalmát bán, majd erdélyi vajda. Bebek III. Detre 1397–1401 években Zsigmond király nádora volt. Ő készíttethette a királyi udvar egyik festőjével a hatalmas félköríves záródású szentély pompás falképeit a Majestas Domini – az Isten dicsősége – ábrázolást övező evangélista szimbólumokkal kísért egyházatya ábrázolásokkal, és

a három szent magyar király egész alakos ábrázolásával (9–10. kép). A templomhajó gazdag freskódíszéből kiemelkedik az északi fal *Utolsó ítélet*-képe (11. kép) és a keleti fal egykori oltárfreskója a Szentháromság ábrázolásával. A három-arcú fenséges Isten jobbját áldásra emeli, míg baljával az Élet könyvét kinyitva tartja. Ez a kép az itáliai trecento egyik legjelentősebb közép-európai ábrázolása (12. kép).

A Bebek család központja PELSŐC (PLEŠIVEC) városa volt a Sajó és a Csetnek patak találkozásánál, a Buda–Kassa–Krakkó főútvonal mentén. A Szent Szűz és Szent György tiszteletére épült templom gazdag falkép-díszének feltárását 1977-től – megszakításokkal – ma is folytatják. Közép-Európa egyik legjelentősebb 14. századi freskóegyüttese látható itt, amely a feltárás befejezése után bizonyára a kultúrturizmus egyik kiemelkedő célpontja lesz.

A Bebek családból a 14. század elején vált ki a Csetneki család, amely a gömöri vasbányászat fellendülésével, méltó központot emelt a Csetnek patak partján. CSETNEK (ŠTÍTNIK) település a 14. században a vidék szíve lett. 1328-tól Korpona-jogú város, és 1417-ben Zsigmond királytól évi három országos vásár tartására kap engedélyt! Ekkor már áll a család négy saroktornyos vára, és áll a háromhajós hatalmas bazilikális temploma, amelynek pompás falkép-díszét a 13. század végétől az 1460-as évekig, többször megújítják. A csillagboltozatos, 20 m hosszú, magas gótikus szentélyét, amely 1460-ra készült el, nagy mérműves ablakok világítják meg (13. kép).. A 10 m széles, kétszakaszos, magas főhajót remekművű hálóboltozat fedi. A falképeket 1554 után az evangélikus gyülekezet bemeszeli, és csak 1908–1909-ben tárta fel Gróh István, a budapesti Iparművészeti Főiskola tanára a tanítványaival. A Passió ciklusok képei több korszakból is fennmaradtak, továbbá a próféták, valamint Szent Ilona, az általa feltalált Szent Kereszttel, Szent Erasmus és Márton püspök (14. kép), Borbála, a bányászok védőszentje stb. ábrázolások mellett kiemelkedő jelentőségű a Csetneki László esztergomi kanonok, prépost, majd az érsekség kormányzója, a királyné kancellárja megbízásából készült falképsor, *a Hét Szabad művészet* – Septem artes liberales – allegórikus ábrázolásával (15. kép). Ezek a tudományok a kor legmagasabb műveltségét jelentették. Egyedülálló a falképciklusok között a *Talentumokról szóló bibliai példabeszéd* bemutatása négy képben az 1420-as évekből (16. kép). A reneszánsz palotája kapujában álló Nagyúr Zsigmond császár és királyt jeleníti meg, aki a három előtte álló előkelő öltözetű úrnak talentumokat, pénzt ad. Az első közülük feltehetően Csetneki László, aki a jeles pályafutását Zsigmond

királynak köszönhette. A lóháton lovagló, távozó Nagyúr a reneszánsz lovas képek legszebb közép-európai festészeti ábrázolása (13. kép). Ezekben az években, 1424–27 között dolgozott Magyarországon Ozorai Pipo (a firenzei Filippo Scolari) meghívására a firenzei kora-reneszánsz híres festője, Masolino. Ha ezek a képek nem is az ő művei, de jelzik a szoros kapcsolatot a firenzei reneszánsz művészettel. E képek fogalmat adnak az elpusztult budai királyi palota Zsigmond-kori falképeiről. Csetneki László Budáról, a királyi udvarból hívhatta a Csetneken dolgozó művészeket. A déli hajóban a hét szentség kiszolgáltatásának ábrázolása a kora-reneszánsz életképi ábrázolás jeles emléke (17. kép).

A Rima-völgyi arany-lelőhelyek községeinek gazdag falkép-emlékei közül említsük csak KARASZKÓ (KRASKOVO) templomának remekművű képeit. Ezeket a jeles ábrázolásokat Szécsényi Frank, erdélyi vajda, majd országbíró, Zsigmond király kedvelt főura készíthette az 1380–90-es években. A teljes templomot beborító remekművű falképei közül is kiemelkedik a templomhajó északi falán a Három királyok vonulását és a Betlehembe, a kis Jézus-király köszöntésére megérkezését megjelenítő ábrázolás, valamint a felettük lévő képsorban a *Szent László király* és vitézeinek élet-halál küzdelmét a tüzet okádó, lányrabló kunnal és katonáival bemutató képsor (18–20. kép). Ezeknek a képeknek magas művészi színvonala jól jelzi a középkori Magyar Királyság Európában kimagasló kulturális életét. A Szent László-legenda a Magyar Királyság egész területén lelkesítette a lakosságot a küzdelemre az országot egyre jobban fenyegető külső ellenség, a török hódítók ellen, de ugyanakkor László király krisztusi alakja ösztönözte az embereket a bennük lakozó ösztönök elleni kemény küzdelemre is.

KIÉTE (KYJATICE) 14. századi kis templomának kegyura ugyancsak a Szécsényi család. A hajóban lévő *1426. évi Utolsó ítélet* freskó arról tanúskodik, hogy a Magyar Királyságban általánosan ismert volt a nagy olasz költőóriás, Dante Alighieri színműve, az *Isteni színjáték* az Élet igazi értelméről, a Szeretet mindent felülíró jelentőségéről, amely biztosítja az emberek számára az örök boldogságot (21. kép). A képet feltehetően Szécsényi Frank fia, László, vagy öccse, Simon, királyi ajtónálló készíttette.

A SZEPESSÉG a Magyar Királyság észak-keleti, Lengyelországgal határos, nagyrészt erdős területe, amely a Magas-Tátra és folyói, a Hernád, a Poprád, a Dunajec és a Gölnic vidékét foglalja magába. A 11–12. században az ország határőr szolgálatát ellátó „lándzsások” őrhelyein alakultak ki az első települések, amelyek láncolatot képeztek. Néhány község ma

is őrzi a nevében az első lakóinak feladatát: Nagyőr, Strázsa stb. A lándzsás falvak „szék”-be tömörülve, önkormányzatot élveztek, amelyet királyi kiváltságok biztosítottak. A magyar népesség Gömörből és a közeli Tornáról költözött a Szepességbe. Emellett a 12. század elején, Szent László és Könyves Kálmán királyok idején, az ország gazdasági-társadalmi tekintélye is magához vonzotta a közelebbi és távolabbi vidék iparosait, kereskedőit. Így jutottak a Szepességbe lengyel földről a szlávok, és Flandriából, Türingiából és a szász vidékekről a németek. A királyi Szepes megye a 13. század elején vált ki Torna várispánságából. A terület gyors fejlődését nagyban segítette a 11., majd a 13. századtól egyre élénkebb, Lengyelországba vivő főútvonal, amely a Poprád völgyében vezetett. 1239-ben Boleszló lengyel uralkodóval kötött házasságot IV. Béla király elsőszülött gyermeke, Kinga. Hozományul a szepességi Lublót, Podolint és környékét kapta. Ez a terület Kinga lengyel királyné életében magyar területnek számított. A lengyel–magyar határ Szandecnál volt.

Az 1241–42. évi tatárjárás felégette a szepességi falvakat és városokat. A lakosság az erdőkbe menekült. Egyik fontos menedékhely a Hernád menti Menedékkő volt, Lőcse közelében. A túlélők és a magyar király kiváltságaival Jodok szepesi ispán szervezésében érkező telepesek – kereskedőkés iparosok – nagy lendülettel építették fel a városokat, községeket a korábbi lándzsás falvak helyén. Így keletkezett Lőcse, Késmárk, Csütörtökhely városa is. Az új városok önkormányzatot alakítottak, a Szepesi szászok tartományát, amelynek hivatalos neve: „*Szepes föld 24 királyi városának közössége*” volt. 1920-ig ez képezte a Magyar Királyság „Nagy Szepes megyé”-jét. Központja Lőcse volt.

A Szepességben volt *Európa leggazdagabb nemesérclelőhelye*. A 14. századtól ez biztosította a vidék kiemelkedő gazdasági és kulturális életének az alapját. S ehhez járult 1320-ban I. Anjou Károly királyunk házassága I. Lokietek Ulászló lengyel király, Erzsébet lányával.

I. Károly király jelentős kiváltságokban részesítette a szepesi városokat, hálából, hogy 1317-ben a szepesi vár vitézei segítették győzelemre a Kassa közeli Rozgonynál. Ez a diadal I. Anjou Károly uralma végső megszilárdítását jelentette. Az 1335 évi visegrádi kongresszus után, amely során megállapodás született Bécs árumegállító jogának elkerüléséről, igencsak megnövekedett a szepességi utak forgalma. S tovább növekedett a Szepességen átvezető Buda–Krakkó útvonal jelentősége 1370–82 között, Nagy Lajos király lengyel királysága, majd ezt követően, Hedvig lányának lengyel királysága idején.

Zsigmond király 1412-ben 13 szepesi várost elzálogosított Ulászló lengyel királynak. Ezek önkormányzatot alakítottak. 360 év után, 1772-ben kerültek vissza a Magyar Királysághoz, de ezután is megtartották törvényhatósági különállásukat egészen 1876-ig.

Zsigmond király és császár halála (1437) és két évre rá Albert király halála után, Erzsébet királyné, hogy fia, utószülött László számára a hatalmat megtartsa, behívta a huszitákat, akik az 1440–50-es években főképpen a Szepesség területét pusztították végig. Mátyás király hadvezére, Szapolyai Imre győzte le 1461–62-ben Jan Giskrát, és szerezte vissza tőle a szepesi várakat és városokat. Mátyás király ezután Szapolyai Imrének adományozta Szepes hatalmas várát és uradalmát, és kinevezte Szepes megye örökös főispánjává. 1474-ben Mátyás király Lőcsére, a Szepesség központjába látogatott. Ennek emlékét ma is őrzi a plébániatemplom ez évi, a Fájdalmas Krisztus tiszteletére készített szárnyas oltára.

A Szepesség tehát a Magyar Királyság megalakulásától, 1000-től egészen 1465-ig királyi birtok volt, és azután is, hogy a Szapolyai család lett a birtokos, akik a legmagasabb országos hivatalokat töltötték be, biztosítva volt a Szepességnek a királyi udvarral való közvetlen kapcsolata. S ez legbeszédesebben a művészeti-kulturális életben nyilvánult meg.

A Szepességben mindmáig látható 13–15. századi gazdag falképegyüttesek közül itt Szepeshely, Szepesdaróc, Zsegra, Poprád, Podolin és Lőcse falképeit szeretnénk kiemelni.

Európai jelentőségű a SZEPESHELY-i (SPIŠSKÁ KAPITULA) prépostság Szent Márton templomában – 1776 óta püspöki székesegyház –, az északi kapu felett lévő hatalmas falkép, amely 1317-ben készült, amikor I. Károly király Szent Márton születésének 1000. évfordulója alkalmából Szepeshelyre látogatott. A falkép I. Károly koronázását ábrázolja (22. kép), amelyet a Madonnának köszönt a király, s amelyhez a szepesi vár vitézei segítették az 5 évvel korábbi rozgonyi győzelem révén. A Madonna előtt térdelő király mögött ezért jelenik meg a szepesi várnagy. A koronát az esztergomi érsek, Tamás prímás nyújtja a Madonnának, aki mögött a szepesi prépost térdel kezében tartva az országalmát. Az ábrázoltak kilétét és a freskó adományozását z évszámmal együtt gótikus minuszkula-betűs felirat jelzi. Az európai festészet történetében ez a falkép az egyik legkorábbi konkrét történelmi eseményt ábrázoló festmény, ahol a szereplők egyéni vonásokkal jellemzett portrék.

KAKASLOMNIC (VEĽKÁ LOMNICA) a 24 szepesi királyi város egyike.1209-től a Berzeviczy család ősének, Kakas mesternek a birtoka. A templom 13. századi eredetére utal a szentély melletti egykori kápolna remekművű falképe Szent László cserhalmi / kerlési diadalának utolsó két jelenetével (23. kép). Az italo-bizánci stílusjegyeket őrző magas művészi színvonalú alkotás beszédes bizonyítéka az I. Károly királyunk uralkodása első éveiben nagy szerepet betöltő stílusirányzatnak. A bizánci művészet szerves része volt a Magyar Királyság kultúrájának a kezdeti évtizedekben, így termékeny talajra talált az I. Károly királlyal érkező italo-bizánci előadásmód.

SZEPESDARÓC (DRAVCE) – Csütörtökhely közelében – a nevét a lakóiról, a királyi erdőőrökről – darócokról – kapta. 1288 körül telepedtek le itt a francia alapítású antonita szerzetesek. A betegápolással foglalkozó szerzetesek építették a templomot a 13. század végén. A szentély jeles falképeit 1928-ban tárta fel Kőszeghy Elemér a kassai múzeum, majd a budapesti Iparművészeti Múzeum igazgatója. A szentély keleti falán az oltárképként szolgáló freskó az emberiség megváltásának kezdeti és végső jelenetét ábrázolja, az Angyali üdvözletet (24. kép) és a Kálvária jelenetét (25. kép). Az italo-bizánci stílus legszebb európai emlékei közé tartoznak ezek az 1300 körül készült monumentális képek. A szentély északi falán a rendalapítóként tisztelt Remete Szent Antal életének főbb jeleneteit bemutató képsor egy narratívszemléletű művész nem kevésbé jelentős alkotása (26. kép).

ZSEGRA (ŽEHRA) községnek a szepesi vár tövében tündöklő 13. századi temploma ma a világörökség része. Sigrai János szepesi ispán építtette 1274-ben a Szentlélek tiszteletére. Sírkövét is őrzi a szentély. A gazdag falképegyüttes teológiai programját Jézus és Mária főbb jeleneteivel (27. kép) a szepesi prépostság tudós papja készítette. Ikonográfiájában és művészi megjelenítésében egyaránt nagy jelentőségű ábrázolás az Élő kereszt címmel jelzett kompozíció, amely a Megváltás üdvtörténeti jelentőségét igen szemléletesen tárja elénk, csak 1954-ben vált láthatóvá, így még nem foglalhatta el méltó helyét az európai művészettörténeti irodalomban. Az 1370-es években készült ábrázolás a téma egyik legkorábbi képzőművészeti megjelenése Európában (28. kép).

POPRÁD (POPRAD) Szent Egyed templomának 13. századi templomában az Utolsó ítélet Pokol ábrázolása maradt fenn a legépebben a diadalíven és a hozzá kapcsolódó déli falon (29. kép). A Pokol elrettentő drámai ábrázolásában Dante Alighieri Isteni színjátékának expresszív

erejű képeinek hatását ismerjük fel, amely Magyarországon az 14. századtól kezdve általánosan ismert volt, mivel Dante személyes kapcsolatban volt Martell Károly címzetes magyar királlyal, I. Károly királyunk édesapjával.

LŐCSE (LEVOČA), a Szepesség fővárosának hatalmas piacterén áll a Szent Jakab plébániatemplom, amelynek déli bejáratával szemközt fogadja a belépőt az *Irgalmasság hét cselekedetét* megjelenítő életképi sorozat. Lőcse városának egykorú pompás épületei előtt a város gazdag polgárai, házaspárok, a férfi vezetésével végzik az örök életelnyeréséhez nélkülözhetetlen jótetteket. A képek az 1380-as években készültek. Derű és boldogság sugárzik az élénk színekkel bemutatott képekből (30. kép).

Az alattuk lévő képsor a *hét főbűnt* jeleníti meg, amelyet ugyancsak a város gazdag polgárai, ismét házaspárok, és ismét a férfiak vezetésével követnek el. Sorsuk a boldogtalanság és a pusztulás, a Leviatán torka nyeli el őket.

A fenti néhány gömöri és szepességi templom egy-egy kiragadott 14–15. századi ábrázolása jól jelzi a Magyar Királyság művészi előadásmódjának gazdagságát és magas színvonalát. Az ábrázolások tematikája ugyanakkor a mecénások magas teológiai műveltségét is igazolja.

Stredoveké uhorské kultúrne pamiatky svetového významu na Gemeri a Spiši

V období medzi 1000 až 1920 regióny Gemer a Spiš boli integrálnou súčasťou Uhorského kráľovstva a z hľadiska cirkevnej organizácie patrili pod Ostrihomské arcibiskupstvo, na čele ktorého stál prímas, ktorý bol po kráľovi zároveň prvou osobou v krajine a obyčajne zastával aj funkciu kancelára. Takým spôsobom aj kultúra v týchto regiónoch bola v priamom kontakte s kultúrnym dianím na kráľovskom dvore. Keďže v 16.–17. storočí toto územie nebolo obsadené Turkami, stredoveké nástenné maľby sa pomerne dobre zachovali a v súčasnosti sú dôkazom významného miesta Uhorského kráľovstva v európskom kultúrnom a umeleckom živote v 13.–15. stor. Nástenné maľby – autorom ktorých sú umelci, ktorí pracovali aj pre kráľovský dvor – vznikli na objednávku gemerských a spišských zemepánov, ktorí zastávali významné funkcie na kráľovskom dvore v Budíne.

1. kép *Süvetei kerek templom*

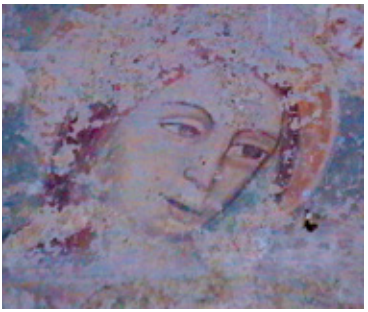

2. kép *Süvete – Antiochiai Szt. Margit vértanúsága – alatta Utolsó vacsora*

3. kép
Süvete –
Keresztrefeszítés

4. kép
Süvete – 14. századi kép
– Madonna

5. kép *Hizsnyó – Szentély, északi fal – Apostolok és Fájdalmak Férfia*

6. kép *Hizsnyó – Öt okos szűz a diadalíven*

7. kép *Hizsnyó – Apostolok a szentélyben*

8. kép *Hizsnyó – Szentélyboltozaton, Egyházatyák és Evangelista jelképek*

9. kép *Rákos – Szentély*

10. kép *Rákos – Szt. István és Szt. László királyok*

11. kép *Rákos – Utolsó ítélet*

12. kép *Rákos – Szentháromság*

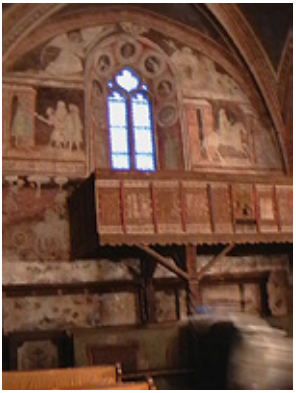
13. kép
Csetnek – Szentélyboltozat

14. kép
Csetnek – Szt. Erasmus, Márton püspökök a diadalíven

15. kép *Csetnek – A hét szabad művészet*

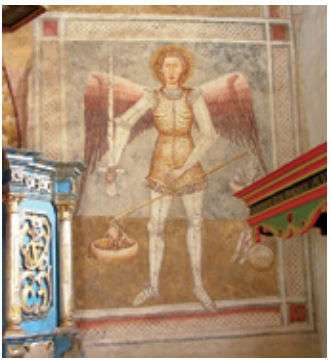
16. kép *Csetnek – A tálentumok példabeszéd*

17. kép *Csetnek – A hét szentség ábrázolása*

18. kép *Karaszkó – A szentélyboltozat képei*

19. kép *Karaszkó – Szent Mihály az Itéletkor*

20. kép *Karaszkó – Szt. László legenda utolsó két képe*

21. kép *Kiéte – Utolsó ítélet, 1426*

22. kép *Szepeshely*

23. kép *Kakaslomnic – Szt. László küzdelme a kunnal*

24. kép *Szepesdaróc – Angyali üdvözlet*

25. kép *Szepesdaróc – Keresztrefeszítés*

26. kép *Szepesdaróc – Remete Szent Antal megkisértése*

27. kép *Zsegra – Jézus elfogatása*

28. kép *Zsegra – Az Élő kereszt*

29. kép *Poprád – Kárhozottak*

30. kép *Lőcse – Az Irgalmasság cselekedetei és a hét főbűn*

A fényképfelvételeket
Méry Gábor és Pintér Edina készítette.

BÁRDOS ISTVÁN

A Felvidék képzőművészeti élete a XX. században, Komárom és Párkány térségében

(Az itt élő képzőművészek a magyar kultúráért)

Képzőművészeti élet az I. világháborút lezáró béketárgyalások után

Témánk és a korszak szempontjából fontos, hogy a Selmecbányán, Besztercebányán, Érsekújváron, Révkomáromban, Párkányban és térségükben élő magyar képzőművészek Budapest felé, a Pozsonyban és környékén élők pedig Bécs, München, Berlin felé orientálódtak.

Az első világháborút lezáró béketárgyalások döntését követően életbelépett új európai rendben az I. Csehszlovák Köztársaságban és a Szlovákia néven Csehszlovákia részévé vált Felső-Magyarországon – közkeletű nevén a Felvidéken – élő művészek szellemi központ nélkül maradtak. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a korábban Budapest szellemi vonzásában élő: Besztercebánya – Ipolyság – Párkány – Komárom – Besztercebánya által határolt térség alkotói légüres térbe kerültek.

Budapest hatókörének rádiusza már nem, a cseh területeken működő országos intézményeké, szakmai társulásoké, egyesületeké még nem terjedt ki a köztársaság szlovákiai részére. Magyarország és Csehszlovákia kapcsolatai pedig közismerten nem voltak barátságosnak tekinthetők. Ebben a miliőben pedig kizárt volt, de legalábbis akadályokba ütközött az itt élő művészek és a budapestiek közötti személyes és szervezeti kapcsolatok ápolása.

Így aztán más megoldás nem lévén, a magyar művészek a Szlovákia egészére kiterjedő hatókörrel működő, német orientációjú, Pozsony központú Kunstverein nevű szervezetbe kapcsolódhattak be.

További nehézséget okozott az is, hogy a budapesti Magyar Képzőművészeti Főiskola rajztanári szakán az 1919 után szerzett oklevelet nem ismerték el. 1919-től is csak azok tarthatták meg katedrájukat, akik tudtak szlovákul, és 1919 előtt szerezték oklevelüket.

Az 1920-as évek első harmadától valamelyest javult a helyzet, mivel létrejöhettek és működhettek a civil, közöttük a magyar képzőművészeket tömörítő szakmai szervezetek is. 1920-tól a komáromi Jókai Egye-

Harmos Károly: Jelmezbál

sület mellett művészeti szabadiskolát nyitott Harmos Károly. Növendékei közül az évek során olyan jeles képzőművészek kerültek ki, mint *Reichental Ferenc, Szobel Géza [Geza Szobel] (Komárom, 1905 – Párizs, 1963) festőművészek, Luzsicza Lajos (Érsekújvár, 1920 – Budapest, 2005) és Pleidell János (Hontfüzesgyarmat, 1915 – Dunaújváros, 2007) festő- és grafikusművész, Staudt-Csengeli Mihály (Komárom, 1907. április 18. – Pozsony, 1970. március 3.) festőrestaurátor, Zmeták Ernő (Érsekújvár, 1919 – Pozsony, 2004) festő- és szobrászművész, Csicsátka Ottokár (Érsekújvár, 1914 – Pozsony, 1993) és Nagy János (Rákoskeresztúr, 1935) szobrászművészek.*

Harmos Károly 1923 októberétől a Jókai Egyesület Szépművészeti Osztályának (JESZO[1]) elnöke lett. A tagok az autodidakta Staudt-Csengeli Mihály festő, restaurátor kivételével a budapesti Képzőművészeti Főiskolán, Bécsben, Münchenben, Párizsban, Szentpéterváron vagy Firenzében folytattak művészeti tanulmányokat.

Harmos Károly a JESZO elnökeként támogatta az 1923-ban egy számot megért *„A Szép”* című művészeti folyóirat megjelenését, kiállításokat és képtárat szervezett. Részt vett a Masaryk Akadémia művészeti osztályának munkájában.

Idő múltával előbb Prágában, majd Pozsonyban kerülhetett sor a szlovenszkói (ide tartozott Kárpátalja egy része is) magyar képzőművészek csoportos kiállítására. Ezek közül kiemelkedik a Pozsonyban 1932 -ben megnyílt Szlovenszkói Úttörő Művészek és az 1935-ben szintén ott rendezett „Szlovenszkói magyar képzőművészek” kiállítása. Ez utóbbin sikerrel szerepeltek Harmos Károly növendékei.

Harmos művészetében meghatározó szerepet játszott a szecesszió. Olajképei, akvarelljei és grafikái a narratív, meseszerű fantasztikum jegyében születtek. Elbeszélőérzékét, hátborzongató humorát illusztrációs tevékenységében is kamatoztatta. Sokirányú érdeklődésére jellemző, hogy 1939-ben animációs filmtervezetet készített.

A párkányi térség, az egykori Párkányi járás iskoláskorú fiataljai ebben az időben Esztergomban folytathatták gimnáziumi tanulmányaikat. Az 1938 előtt itt tanulók közül Simonyi Lajos nevét érdemes megjegyezni, aki később, eperjesi tanulmányait követően, a Nyitrai Tanárképző Főiskolán rajzot tanított. Nyugdíjazása után Párkányba települt, és meglapította a művészeti népiskola képzőművészeti szakát. A Párkányi Városi Képzőművészkör tagjaként, annak is segítette munkáját.

Simonyi Lajos: Téli Ipolyság a folyó felől

Képzőművészeti élet az 1938-as, első bécsi döntést követően

Az 1938-as, első bécsi döntéssel ismét Magyarország részévé vált a Felvidék déli sávja. Az itt élő képzőművészek, a legtermészetesebb módon, azonnal újjáépítették kapcsolataikat Budapesttel és a közeli városok képzőművészeivel, intézményeivel, szervezeteivel, szakmai egyesületeivel.

Csicsátka Ottokár: Országzászló

A visszatért területeken élő magyar művészek a korábbiaknál gyakrabban mutatkozhattak meg az új helyzetben létrejött kiállításokon. 1943-ban például a „visszatért” országrészek (Felvidék, Erdély, Délvidék és Kárpátalja) fiatal művészei csoportos tárlaton mutatkoztak be Budapesten.[2]

Ekkor a Duna bal partján élő fiatalok közül többen iratkoztak be Esztergom gimnáziumaiba. A párkányi születésű **Szlávik Lajos** és **Barta Gyula** festőművészek alap- és középiskolai tanulmányaikat Esztergomban, a Szent Imre Reálgimnáziumban végezték.

Ők, és rajtuk kívül többen, Budapesten készültek a művészpályára. Ebben a korszakban többen is tanultak a Képzőművészeti Főiskolán. Közülük a teljesség igénye nélkül **Zmeták Erneszt (Ernő)** (1938–1943), **Luzsica Lajos (**1940–1947) és **Szlávik Lajos** (1944–1949) nevét idézem a Főiskolán töltött éveik jelzésével.

Sokan éltek a római, a párizsi és egyéb külföldi ösztöndíjak nyújtotta lehetőségekkel.

A II. világháborút lezáró Párizs-környéki békék következményei

Zmeták Ernő: Akt

A Csehszlovák Köztársaság kizárta egyetemeinek és főiskolásainak hallgatói közül a magyarokat.

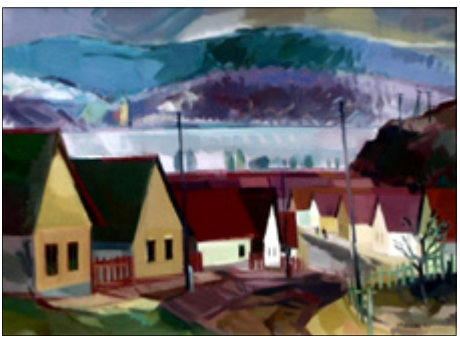
A cseh és szlovák egyetemekről kitiltott magyar fiatalok egy csoportja, név szerint **Csicsátka Ottó (Ottokár) Zoltán, Décsy Gyula, Dikácz Kálmán, Hlavicska László, Kecskés Lajos, Luzsicza Lajos, Soóky Dezső és Szőke István** tiltakozása jeleként 1946. december 28-án Érsekújváron létrehozta a Szent György Kollégiumot. Ennek feladatát a következőkben határozták meg: „mi, csehszlovákiai magyar főiskolások és képzőművészek, munkaközösséget alkotunk azzal a szándékkal, hogy irodalmi, szaktudományi és képzőművészeti munkásságunk egy jövendő kisebbségi kultúrélet előfeltételeit teremtse meg. Munkánk egységet adó értelme a három államfordulat korszakában kibontakozó sajátos felvidékiség, sorsunk és érdekeink azonossága.” [3]

A nehéz helyzetben és a korántsem barátságos légkörben több képzőművész önszántából hagyta el az országot. Közülük az Egyesült Államokba emigrált **Reichental Ferenc** festőművész. **Rainerné Istvánffy Gabriella** visszaköltözött szülővárosába, Budapestre. Ösztöndíjasként hagyta el Csehszlovákiát **Rafael Viktor (Győző), Pleidell János** festő- és grafikusművész. Ők a háborút lezáró Párizs-környéki békeszerződéseket követően nem tértek vissza Csehszlovákiába, hanem Magyarországon települtek le.

Mások, az 1946–1949 közötti években, a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény alapján kerültek kitelepítésre. Ilyen sorsra jutott többek között **Berecz Gyula** szobrászművész, **Komáromi Kacz Endre** festő- és grafikusművész, **Nagy Márton** festőművész és **Patay László** festőművész.

Voltak, akik, mint **Barta Gyula** és **Zmeták Ernő,** visszatértek Csehszlovákiába. **Nagy János** szüleivel költözött vissza Révkomáromba, és Harmos Károly szabadiskolájában folytatott tanulmányait követően, 1961-ben diplomázott a Pozsonyi Képzőművészeti Főiskolán.

Végül többen, köztük a helembai **Bánsághi Vince** és a révkomáromi **Harmos Károly,** Csehszlovákiában maradtak, és ott folytatták alkotótevékenységüket.

Luzsicza Lajos: Nagymarosi részlet

A XX. század közepétől belépő, 1930–1980 között született generációk tagjai Csehszlovákián belül Pozsonyban, Prágában, Brünnben, illetve az 1940-es évek végétől kiépülő pozsonyi, majd eperjesi, nyitrai felsőfokú rajztanárképzési rendszerben folytathatták művészeti tanulmányaikat, vagy autodidaktaként válhattak művésszé.

Ebben a szisztémában tanult és érett jeles festőművésszé többek között: **Barta Gyula, Dr. Gerstner István CSc, Janiga József, Dr. Kocsis Ernő CSc, Kopócs Tibor és Simonyi Lajos.**

Szűkebb környezetünkből, Párkányból autodidaktaként vált képzőművésszé **Lábik János** és **Bugyács Sándor**.

A Révkomáromból és Párkány térségéből indultak hozzájárulása a felvidéki, egyben az egész magyarság képzőművészeti kultúrájához

Az iskolateremtő révkomáromi **Harmos Károly** festőművész és **Nagy János**z szobrászművész példáján jól érzékeltethető, hogy a felvidéki képzőművészek miként járultak hozzá a közelmúlt és a jelenkor kortárs felvidéki, egyben az egész magyarság képzőművészeti kultúrájához.

Harmos Károly [**Karol Harmos, Handwerk]** festő- és grafikusművész (Somogy, 1879 – Révkomárom [Komárno, SK], 1956) 1902-ben Székely Bertalan tanítványaként végzett a Magyar Királyi Ország-

Istvánffy Gabriella: Kétlovas szán

gos Mintarajziskola és Rajztanárképző Főiskolán. Ezt követően Münchenbe ment, ahol 1902–1908 között Anton Azbé és Franz von Stuck magániskolájában fejlesztette tudását. Hazatérve Magyarországra 1908–1910 között Szentendrén magániskolai rajztanár. 1911-től gimnáziumi rajztanár Révkomáromban, ahol 1915-től rajziskolát, majd 1920-tól művészeti szabadiskolát működtetett. Növendékei közül olyan jeles képzőművészek kerültek ki, mint: **Csicsátka Ottokár,** aki 1934–1938-ban a prágai Képzőművészeti Akadémián figurális és monumentális szobrászatot, Pozsonyban szobrászatot tanult. Művészeti tanulmányait 1939–1942 között a budapesti Képzőművészeti Főiskolán folytatta és fejezte be. Köztéri szobra és domborműve megtalálható többek között Érsekújvváron, Pozsonyban, Párkányban és Budapesten. **Nagy Márton** az 1920-as években tanulmányutat tett Bécsben, Olaszországban és Franciaországban. Ezt követően pedig Komáromban munkálkodott, ahol 1927-ben elnyerte Révkomárom város ösztöndíját. 1945 után kitelepítették. Rajztanárként dolgozott előbb Kőszegen, Nagykanizsán, Tatabányán és Szőnyben, 1955-től 1965-ig pedig Komáromban. **Szobel Géza** Komáromból Prágába ment, ahol az Ukrán Akadémián folytatott tanulmányokat. Érdeklődése a magyar, majd a berlini avantgárd felé fordult. Párizsban Fernand Léger tanítványa. Párizsból Németország érintésével érkezik Prágába. 1934-ben visszatér Párizsba, ahol Chagall-lal, Aragonnal és Le Corbusier-vel, Delaunay-vel dolgozik az 1937-es párizsi világkiállítás egyik

Lábik János: Őszi nap

pavilonjának dekorálásán. Képzőművészeti tevékenységét Londonban folytatja. Itt születik többek között a Lidice című festménye. A háború után rövid időre Prágába látogat, majd visszatér Párizsba. 1963. június 12-én szívroham következtében hal meg. **Luzsicza Lajos** 1940–1948 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója. 1946-ban alapító tagja a fentebb említett Szent György Kollégiumnak. 1947–1950-ig rajztanárként a Tatabányai Képzőművészeti Szabadiskola vezetője. A Művelődési Minisztériumban a magyar vidéki képzőművészeti élettel foglalkozó munkatárs. Tanít a Budapesti Pedagógiai Főiskolán, majd a Műcsarnok igazgatója, két évtizeden át a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének területi titkára. Részt vesz a dunaszerdahelyi Kortárs Magyar Galéria és a békéscsabai Szlovák Galéria létrehozásában. A táblaképek mellett szívesen festett portrékat is. Az érsekújvári születésű **Zmeták Ernő** 1938–1943 között Budapesten, a Képzőművészeti Főiskolán folytatta tanulmányait. Itt Aba-Novák Vilmos, Szőnyi István, Kontuly Béla voltak a mesterei. Festmények, rajzok, grafikák mellett gobelineket, mozaikképeket is készített. Rendszeres résztvevője a hazai és a nemzetközi kiállításoknak. Kezdeményezésére és adományával jött létre 1979-ben a ma már nevét viselő érsekújvári galéria. **Nagy János (**Rákosszentmihály, 1935) szobrászművész élete és művészi pályája kimagasló példája annak, hogy a felvidéki művészek miként váltak a magyar kultúra ápolásának, művelésének meghatározó egyéniségeivé. Szülei gyermekükkel együtt két évtizednyi kényszerű távollét után települtek vissza Révkomáromba. Harmos Károly rajziskolájában folytatott tanulmányai után sikeresen felvételizett a pozsonyi Képzőművészeti Főiskolára, amelynek 1954–1961 között volt hallgatója. Mesterei Fraňo Štefunko és Rudolf Pribiš voltak. Ezt követően négy-négy évig oktatott a besztercebányai, illetve a nyitrai pedagógiai főiskolán. 1965-ben Komáromban telepedett le és alapított családot. 1968-ban a CSEMADOK elnökségi tagjaként vezéregyénisége volt annak a fiatal ellenzéki csoportnak, amely

Bánsághi Vince: Letkési paraszthá

számba vette a felvidéki magyarság problémáit és megfogalmazta az azok megoldásával kapcsolatos teendőket. A csehszlovák hatóságok megtorlásként elrendelték nemrégiben felépített műtermének a lebontását. Feleségét – aki iskolaigazgató volt Komáromban – államellenes cselekedetekkel vádolták meg és folyamatosan zaklatták. Ezért elhagyta Komáromot, és 1972 körül Helembára költözött, ahol mintegy 10 évig Bánsághi Vince műtermes házban dolgozott. Az épületet 1981-ben, a Bős–Nagymarosi vízlépcső építése során eldózerolták. Visszatért Révkomáromba. Később – 2004-től, miután Helemba Önkormányzatától műterem számára megkapta a megszűnt iskola épületét – ismét Helembán alkotott. Télen Révkomáromban, nyáron Helembán tartózkodott. Művészeti vezetőként aktív szerepet vállalt a Párkányi Képzőművészkör alkotótáborának munkájából. Jelenleg Tatán él. Munkásságát jól jellemzi az alábbi két idézet. Az első Nagy János *Mementó* című albumából származik: „Érzéke a léptékhez, az arányokhoz, az egyes kifejezőeszközök megválasztásában és felhasználásában különleges. Számára mindig a fény és árnyék, a tájolás, a szuperpozíció, az anyagmegválasztás, a textúrák és struktúrák összhatása volt a köztéri szobor alapkritériuma, tehát mindaz az eszköz és módszer, ami a szobrászatnak valóban a sajátja.”[4] A második Oravetz Ferencnek az *Esztergom és Vidéke* című lapban 2005. július 21-én megjelent írásából származik: „Köztéri munkáival főleg a szlovákiai magyarság történelmének és kultúrájának állított emlékműveket. Alkotói munkásságának legkiemelkedőbb része plakett- és éremművészete, melyet éveken át a FIDEM kiállításain mutatott be. Ezek a kis remekművek szobrászatának csúcspontját és szintézisét jelentik – meditatív jellegűek, irodalomból, történelemből, a művész saját élményeiből táplálkoznak. Formanyelvük monumentális, dinamikus, érett.”[4] Alkotásai témáját a magyarság fontos történelmi eseményei és személyiségei adják. Az 1946–49-es „lakosságcseré”-re, a magyarság

Nagy Márton: Illegális nyomda

brutális kitelepítésére emlékeztet a komáromi Monostori erőd falán 2004-ben elhelyezett Kitelepítés című alkotása és Deportálás című plakettje. Az emlékezetes 1968-as prágai tavaszt és az azt követő megtorlást idézi Ezerkilencszázhatvannyolc című műve, az 1956-os forradalom mementója az esztergomi Sötétkapu falán látható piszkei vörös márványból készült szobra. Ebbe a sorba tartozik az 1969-ben készült dunaszerdahelyi Mártír-, valamint ugyanott az 2006-ban készült 1956-os emlékmű.

Nagy János: Esterházy János-emlékmű (részlet), Gesztenyéskert, Budapest (Ruda Gábor fényképfelvétele)

E sorozat jeles darabja az 1999-ben született Diktatúrák című műve. Ebben a vörösréz lemezből készült hegesztett-roncsolt kompozícióban a horogkereszt és az ötágú csillag kapcsolódik egybe. Ez egyértelmű utalás arra, hogy a két egymással is harcoló diktatúra a végeredmény szempontjából nem különbözik egymástól.

Ebbe a témakörbe tartozik a gróf Esterházy János-plakett, valamint a Budapesten 1991-ben felállított domborműves Esterházy-emléktábla, és a 2013-ban szintén Budapesten felavatott Esterházy János mártír-politikus 5/4-es szobra.

A magyar és az egyetemes történelem fordulópontjainak, krízishelyzeteinek megragadása mellett művészetének van egy másik vonulata. Búcson például az 1998-ban készült Bulcsú vezér emlékeztet ezeréves történelmünkre. Alkotásai közül Párkányban az Anyaság (1977), Esztergomban a Lepold Antal dombormű (1974), a Sobieski emlékmű-oszlop lengyel címerállata, a sas (1993), a Németh Lászlóval készített Balassa Bálint emléktábla (2004), a IV. Béla király és családja fülkeszobor, a Dr. Etter Jenő emléktábla (Németh Lászlóval, 2005), az 1956-os szabadságharcos emlékmű (Németh Lászlóval, 2006), végül a Betlehemes szoborkompozíció (2008) képviseli művészetét. Munkássága során 1990–1995 között a Csehszlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága, majd a Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága tagja és elnöke. 1999–2006 között a Párkányi Városi Képzőművészkör tiszteletbeli tagja; 2010 -től az Esztergomi Művészek Céhe tiszteletbeli tagja, 2005-től a Magyar Művészeti Akadémia Képzőművészeti Tagozatának rendes tagja.

Irodalom

Kortárs magyar művészeti lexikon. 2. köt. (Főszerk.: FITZ Péter). Budapest, 2000, Enciklopédia K. 882–883. p.

Prokopp Mária: IV. Béla király emlékműve Esztergomban.=EVID, 2002, 15. sz.

Oravetz Ferenc: Köszöntjük – szobrászművészt. = EVID, 2005. július 21. 29–30. sz. 6. p.

Nagy János: Mementó.(Előszó: ISTENES József, NÉMETH Péter Mikola, NAGY János). Komárno, 2011, KT Könyv és Lapkiadó Kft. 241 p.

Bárdos István: Képzőművészeti élet, képzőművészek a Duna jobb és bal partján (1918–1938). In. Átkelő, 2012. 1. sz. 57–61. pp

Bárdos István: Magyar képzőművészek, képzőművészeti élet a Duna bal és jobb partján. II. (Mozaikok a hasonló címmel készülő könyvből). In Atelier, 2013. 2. sz. 28–29. pp.

Bárdos István: Magyar képzőművészek, képzőművészeti élet a Duna bal és jobb partján. II. (Mozaikok a hasonló címmel készülő könyvből). In Atelier, 2013. 3. sz. 26–27. pp.

Bárdos István: Képzőművészeti élet Esztergom és Párkány térségében 1899–1918. In EVID 2014 1. sz. 10–15 pp.

Bárdos István: Magyar képzőművészek, képzőművészeti élet a Duna bal és jobb partján (1918–1838) III. (Mozaikok a hasonló címmel készülő könyvből). In Atelier, 2013. 4. sz. 28–29. pp.

Bárdos István: Képzőművészeti élet a Duna jobb és bal partján 1939-1949. In EVID 2014. 2. sz. 4–8. pp.

Bárdos István: Képzőművészeti élet Esztergom és Párkány térségében (1950- (1956)-1967). In EVID 2014. 4. sz. 2–11. pp.

Bárdos István: Huszonöt éves az Esztergomi Művészek Céhe. (A katalógusrész képszerkesztője: Kovács Melinda). Esztergom, 2016, Esztergomi Művészek Céhe (nyomdai előkészítés alatt).

Jegyzetek

[1] A JESZO tagjai: Berecz Gyula szobrászművész (Komárom, 1894. október 20. – †Budapest, 1951. október 7.), Komáromi Kacz Endre festő- és grafikusművész (Komárom, 1880. június 9. – †Balatonalmádi, 1969. szeptember 10.), Reichental Ferenc festőművész (Nagylég, 1895. május 6. – †Hollis, New York,

USA, 1971. április 2.), Feszty Masa festőművész (Budapest, 1895. január 31. – †Domaháza, 1979. március 1.), Nagy Márton festőművész (Komárom, 1901. augusztus. 31. – †Dél-Komárom,1990. szeptember 24.), Lenhardt György festő- és grafikusművész (Komárom, 1901. január 27. – †Dunaalmás, 1977. október 9.), Basilides Sándor festőművész (Balassagyarmat, 1901. február 23. – †Budapest, 1980. május 25.), Basilides Barna festő- és grafikusművész (Tornaalja, 1903. március 2. – †Budapest, 1967. február 12.), Patay László festőművész (Komárom [Komárno, Csehszlovákia], 1932. május 2. – †Ráckeve, 2002. január 10.), Pleidell János festő- és grafikusművész (Hontfüzesgyarmat, 1915. október 11. – †Dunaújváros, 2007. április 11.), Staudt-Csengeli Mihály festő, restaurátor (Komárom, 1907. április 18. – †Pozsony, 1970. március 3.)

[2] Szabó György: A visszatért országrészek fiatal képzőművészeinek kiállítása. In: Kalangya, XII. évfolyam (1943. január 15.) 1. szám, Vajdasági Magyar Digitális Adattár

[3] Hívebb emlékezésül.(Szerk.: Tóth László) Pozsony, 1995, Kalligram 56 p.

[4] Mementó.(Előszó: ISTENES József, NÉMETH Péter Mikola, NAGY János). Komárno, 2011, KT Könyv és Lapkiadó Kft. 241 p.

[5] ORAVETZ Ferenc: Köszöntjük – szobrászművészt.=EVID, 2005. július 21. 29–30. sz. 6. p.

Výtvarný život v okolí Komárna a Štúrova v 20. storočí

Cieľom príspevku je predstaviť výtvarníkov, ktorí v sledovanom období žili a tvorili na území, ohraničenom mestami Dömös, Esztergom, Tatabánya, Komárom v Maďarsku a mestami Komárno, Dunajská Streda, Nové Zámky, Štúrovo na Slovensku. Cieľom autora je načrtnúť ich životné príbehy najmä s prihliadnutím na členstvo v rôznych občianskych i umeleckých organizáciách s osobitným zreteľom na špecifiká rozvoja a vzájomných vplyvov ich výtvarnej tvorby.

SZAKÁLOS ÉVA

A százdi templom XIV. századi falképei

A mai Szlovákia területén, az egykori Hont vármegyében, a Búr-patak völgyében elterülő Százd (Sazdice) település a kezdetektől kiemelkedő szerepet töltött be a megye gazdasági életében. Sajátos fekvésénél fogva olyan kereskedelmi útvonalakkal rendelkezett, amelyek nagy hatással voltak a lakosság életfenntartására és kereseti lehetőségeinek biztosítására.[1] A megye első és legfontosabb útvonala, az Esztergomból az ország első bányavárosába, Selmecre vezető főút, a települést közvetlenül érintette.[2] Ebbe torkollott jobbról az Esztergom–Korponai nagy út, amely keresztezte a Búr-völgy felől Ságra vivő utat.[3] A főút mellett fekvő városok közül elsősorban a bányavárosok vásárjai bírtak nagy jelentőséggel, azonban a források külön kiemelik a százdi vásárok jelentőségét, amelyek a szabad királyi városokéhoz hasonló méretűek voltak.[4]

A település kiemelt szerepének ékes bizonyítéka kiemelkedő jelentőségű középkori temploma és annak különleges freskódíszítése, amely mindmáig a nemzetközi kutatás érdeklődésének középpontjában áll. Az egyedülálló falképegyüttest napvilágra kerülése óta folyamatos érdeklődés övezi. Elsőként Hőke Lajos foglalkozott behatóbban a templomépület vizsgálatával,[5] majd Virter Ferencz[6] és Divald Kornél[7] is említést tesz az építményről. Ezek a korai szakirodalmak kizárólag a templom külső jegyeinek megfigyelése alapján datálják az építményt egészen a XII. század elejétől a XVI. század elejéig. Komlósová Mária 1956-os tanulmányában a felszíni kutatások és a régészeti feltárás tükrében a XIII. század második felére datálja a templom épületét.[8]

A szentélyben található középkori freskók 1898-ban kerültek napvilágra Czobor Béla munkája nyomán.[9] A kutatás viszont csak jóval később, az 1950-es évek környékén kezd el foglalkozni a falképekkel. Dercsényi Dezső elsőként hívja fel a figyelmet a százdi freskók és az esztergomi Várkápolna falképeinek kapcsolatára, mely tézis a későbbi kutatások alapját képezi.[10] Radocsay Dénes[11] és Vladimír Wagner[12] vizsgálják elsőként részletesen a freskókat, akik a XIV. század második felére datálják a falképeket. A freskók részletes bemutatásával és értelmezésével foglalkozik a Dvořáková – Krása – Stejskal szerzőhármas nevével fémjelzett *Stredoveká nástenná malba na Slovensku* című ösz-

szefoglaló jellegű szakirodalom, amelyben részletes leírást közölnek a falképekről, emellett pedig vizsgálják a készítés technikáját, az ikonográfiát és az itáliai kapcsolatokat.[13]

A százdi falképekkel a későbbiekben Prokopp Mária művészettörténész foglalkozott behatóbban. Több művében is megemlíti a templom épületét, valamint az itáliai trecento művészet hatását a falképekre. 1983-as művében elsőként említi a templom falképeinek feltételezett megrendelőjét,[14] 2012-es német nyelvű cikkében pedig a falképek leírásával, értelmezésével és az itáliai kapcsolatok kérdésével foglalkozik.[15]

A freskók általános ismertetőjével és az itáliai hatásokat mutató falképek bemutatásával foglalkozik Barbora Glocková 2003-as cikke, melyben elemzi Nagy Lajos korának politikai és gazdasági kapcsolatait, valamint részletesen vizsgálja az Észak –Magyarország területén felfedezett italianizáló falképeket.[16]

A település története

A „Búrvölgyben" fekvő, *Terra Zazd* néven említett település eredetileg Hont vára és a honti nemesek birtoka volt. 1261-ben IV. Béla magyar király a Hont várbeli Márton fiainak, István és Myke várjobbágyoknak adja a területet örökös birtokként, a királybirtokok visszaszerzéséért és megboldogult fivérük, Chepanus katonai szolgálataiért.[17] A következő a települést érintő feljegyzés 1291-ből származik. Ekkor a szomszédos település középbirtokos nemesei, Déméndi Ibor fiai, Herbold és István megveszik a területet Százdi Bocholo fiaitól, Domonkostól és Benedektől (százdi nemesek).[18] A XIII. század végéről több adatunk is van. Százdot városként jegyzik, amely több birtokrészből áll, amelyek különböző földbirtokosokhoz tartoznak – *Superior villa Zadz*,[19] *Felsewzaazd*[20] (Felsőszázd), *Cantorzaz*,[21] *Kanturfeulde* (Kántorszász), *Wylak* (Újlak), *Parlagy* (Pallag), *Mogfyamyhalfeulde* (Mocsudfiamihályföldje), *Bogath* (Bogat), *Wyslas (Vizslás)*. Déméndi Ibor fiainak újonnan vásárolt birtokának szomszédságában terült el Gervasius comes és Mocsudfiamihályföldje (később Mogfyamyhalfeulde-ként megnevezve). Felsőszázd településrész Mekea fiai Miklós, Márton és János birtokában volt. Imre, váradi püspök (1297–1317) testvére, Luka mester birtokait Déméndi Ibor fiainak elzálogosította, majd később 1299-ben fizetésképtelensége miatt a terület végleg a déméndi birtokosok kezébe kerül. Bogátszázd településrész a Noaki nemesek birtoká-

ban volt, akiktől Borfői Lőrinc szerzi meg a területet. 1312-ben Lőrinc fiai, Lőrinc, István, Tamás és Ugrin eladják a területet Ibor fia Istvánnak és Ibor unokájának, Andrásnak (Herbold comes fiának).[22]

A terület megoszlása és az eddigi kutatások alapján megállapítható, hogy a Déméndi (Déméndy) nemesek tudatosan vásárolták fel a Búrpatak völgyében található birtokokat, ezzel is kiszélesítve saját uradalmuk határait. A Déméndiek Csák Máté trencséni tartományúr familiárisai voltak. Bár halála után sikerült elnyerniük Károly Róbert kegyeit, birtokaik egy részét elveszítették.[23] 1330-ban a Százdhoz tartozó praediumok: Bogátszád, Pallag és Mocsudfiamihályföldje Károly Róbert közbenjárására az újonnan érkezett királyi *apothecarius*, Gyekmin (Gekmin) birtokába kerültek.[24] 1338-ban királyi hozzájárulással Gyekmin megszerzi a Szemerédyektől Újlak területét.[25] 1342-ben Márk esztergomi kanonok csereképp átengedi Kántorszászt és Vizslást.[26] Gyekmin mester így 1342-re a Százdhoz tartozó praediumok nagy részét birtokolja.[27] Gyekmin Károly Róbert, majd I. Lajos magyar királyok királyi gyógyszerésze *(apotecarius domini regis)* volt.[28] Fia, László utód nélkül hal meg, így Gyekmin birtokai 1352-ben Szaracén Jakab, az új királyi gyógyszerésznek birtokába kerülnek, aki azonban az ezt követő évben a birtokok egy részét átengedi Gyekmin unokájának, Márk fia Lénárdnak.[29] 1382-ben Szaracén Jakab és fivérei, János és Ferenc a százdi területek urai, mivel egy oklevél megemlékezik arról, hogy Lénárd halála után visszakapja a ráruházott százdi praediumokat.[30] Szaracén Jakab halála után fivére, János Mária királyné adományaként kapja a százdi területeket.[31]

A százdi Szent Miklós-templom

A település délnyugati részén, a Morda-hegy lábánál álló Szent Miklós tiszteletére felszentelt templomépület vélhetőleg a XIV. század közepére datálható. Első említése 1414-ben történik, amely egy birtokcserével kapcsolatos feljegyzéshez kötődik, és kizárólag a templom patrónciuma kerül említésre benne.[32] Az eredetileg egyhajós, gótikus építményhez egyenesen záródó négyzet alaprajzú szentély csatlakozik.[33] A hajót és a szentélyt csúcsíves záródású diadalív választja el egymástól. A hajót minden bizonnyal eredetileg nyeregtetővel fedték. A templom eredeti főbejárata a hajó délkeleti oldalán nyílt. A csúcsíves záródású, gazdagon profilozott bélletes kapuzat vélhetőleg az eredeti épület részét

képezte. A szentély keresztboltozattal fedett volt. Ezt bizonyítják a töredékesen fennmaradt bordaindítások a szentély négy sarkában, valamint a szentély külső falának támpilléres megerősítése. A templom szentélyének északnyugati falához négyzet alaprajzú, keresztboltozattal fedett sekrestye kapcsolódik. A korábbi kutatások a sekrestye épületét a XV. század végére datálták,[34] ám a legújabb kutatások alapján minden bizonnyal az eredeti, XIV. századi templomépület részeként épülhetett.[35]

A templom építésének pontos idejét illetően írott források nem állnak a rendelkezésünkre. Az épület datálásával kapcsolatban a kutatók véleménye nem egybevágó. A korai kutatások nagy többsége a XIII. századra datálja az épületet.[36] 2001–2004 között Vladimír Úradníček részletesen falkutatása nyomán kiderült, hogy a hajó ablakai az eredeti épület részei voltak, valamint a szentélyben található bordaindítások is az ő kutatásai nyomán kerületek felszínre. Így a templom épületét a XIV. század első felére datálta.[37]

2010-ben Martin Bóna régészeti és történeti kutatása megerősítette, hogy a jelenleg is álló templomépület, a hozzá kapcsolódó délnyugati bejárat, valamint a szentély és a hajó ablaknyílásai az eredeti épület részei voltak. Az egyes elemek alapján a XIV. század közepére teszi a templom építési idejét és Szaracén Jakab királyi *apothecarius* tevékenységéhez köti.[38] Martin Bóna datálását erősítik meg Dr. Horváth István megfigyelései, aki 2015-ben a külső vakolat eltávolítása után vett részt egy bejáráson a területen. Elmondásai alapján a kapuzat és a hajó ablakai egy időben készülhettek a templom hajójával, valamint a szentély kialakítása és a külső támfalak is a XIV. századi datálást támasztják alá.[39]

A százdi templom freskódíszítése

A templom vélhetőleg a XIV. század végén kapta kiemelkedő kvalitású freskódíszítését, amely minden bizonnyal a teljes szentélyt, a diadalívet és a hajó egy részét érintette. A freskók feltárására az 1898-as évben került sor. Erre az időszakra tehető a Czobor Béla által a szentélyben és a hajóban végzett falkutatás, melynek eredményeképp felfedezték az építmény belső terét díszítő falképeket.[40] A teljes feltárásig egészen a 2000-es évekig kellett várni, mikor Vladimír Úradníček munkájának köszönhetően 2000–2004 között megoldódott a freskók teljes feltárása és restaurálása.[41]

A templom szentélyében egy, eredetileg a 12 apostol teljes alakos ábrázolását bemutató apostolgaléria került megjelenítésre, melyekből mára négy apostol alakja teljes egészében, hat pedig töredékesen vizsgálható. Az apostolalakok egyenként 127-135 cm magasak és 60-71 cm szélesek.[42] Az egyes alakok monumentalitását méretükön túl statikus elrendezésük, frontális ábrázolásuk és ruházatuk drapériájának megformálása is hangsúlyozza. A templom freskóit készítő mester nagy hangsúlyt fektetett az egyes alakok individualizálására, mely tendencia leginkább az egymástól elkülönülő arcokon, valamint a ruházat kialakításán és az attribútumokon is érvényesül. Az ábrázolások esetében a világos pasztellszínek dominálnak – a zöld, a piros, az okker és a rózsaszín árnyalatok. A szentély déli falán álló négy apostol különálló architektonikus keretben látható. A lábazat nélküli karcsú, négyszög alaprajzú pillérekkel határolt íves záródású különálló fülkékben foglalnak helyet az apostolok álló alakjai. A szentély keleti falán álló apostolok párosával állnak az architektonikus keretben az ablak két oldalán. A keretek hátterében a sötétvörös és kék színek dominálnak, melyek kihangsúlyozzák az alakok plasztikusságát. A szentélyben ábrázolt apostolalakok feje körül plasztikusan kialakított glória látható.

Az apostolalakok közül egy sem azonosítható teljes bizonyossággal, mivel a kezükben lévő attribútumok – mondatszalagok, tekercsek, könyvek nem a pontos azonosítást szolgálják. Az egyénített arcok alapján a szakirodalom két alakot azonosított név szerint. A szentély keleti falán, az ablaknyílás bal oldalán álló apostolalak zöld ruhát és sárga, a vállára vetett köpenyt visel. Ovális arcát hosszú, világos haj keretezi. Bal kezében könyvet tart, jobb kezével köpenyét fogja. Mivel az apostolgalériában ő a legfiatalabb, a szakirodalom nagy része Szent János evangélistaként jegyzi.[43] A kezében lévő könyv felirattöredékén azonban a *„philipp”* felirat szerepel, így Szent Fülöp apostolként is azonosítható.[44]

A másik szakirodalom által megnevezett apostol a szentély déli falán, az ablak jobb oldalán látható. Alakját kétszínű, kívül rózsaszín, belül zöld színű köpeny takarja, alsó ruhája világoszöld színű. Feje kopasz, arcán hosszú, ősz szakállat visel. Jobb kezében papírtekercset tart, míg bal kezével a köpenyét fogja. Mivel ő a legidősebb, a szakirodalom Szent Pálként jegyzi.[45]

A szentély keleti falán, az ablak jobb oldalán álló alak sárga ruhát, és kétszínű, rózsaszín-zöld, két oldalról a vállára vetett köpenyt visel. Fejét oldalra dönti, szakállas arcát világosbarna, félhosszú haja keretezi.

Kezében csukott könyvet tart. A mellette álló apostolalak ruhája rózsaszín, a bal vállán átvetett zöld-bézs színű palástot visel. Arca sérült, az alárajzolás alapján vélhetőleg félhosszú hajat és szakállat viselt. Jobb kezében papírtekercset tart, bal kezével pedig köpenye szélét fogja.

A szentély déli falán, a gótikus ablaknyílás jobb oldalán álló alak zöld ruhát visel, vállára vetett köpenye bordó és sárga színű. Arca sérült, fejét jobbra dönti, félhosszú, szőke hajat visel. Kezében nyitott könyvet tart. A mellette álló alak majdnem teljes egészben elveszett, kizárólag sárgás színű köpenyének széle és a fejét övező, plasztikus dicsfény töredéke maradt fenn.

Az gótikus ablaknyílás másik oldalán a Szent Pál alakja mellett álló apostolalak ábrázolásának csak az alsó része maradt fenn. A figura halványkék köpenyt és sárga ruhát visel.

A diadalív szentély felőli oldalán álló figura zöld-sárga köpenyt és rózsaszín alsóruhát visel. Az apostol balra néz, haja és szakálla barna színű, rövid. Kezében mondatszalagot tart, melyen latin felirat látható.

A szentély falának lábazati részén az apostolok lábai alatt dekoratív festés fut végig. A déli oldalon a gótikus ablaknyílás alatt egy félköríves kő fülke látható, belső oldalán töredékes állapotban fennmaradt freskódíszítéssel. A fülkében látható falkép erősen sérült, a benne lévő ábrázolás nem azonosítható. A kő fülke eredetileg minden bizonnyal ülőfülkeként funkcionált, a szentély padlózatának megemelésével azonban az eredeti funkciója teljes mértékben elveszett.

A diadalív szentély felőli részén, a csúcsíves záródás fölött látható kompozíció töredékesen állapotban vizsgálható. Az ábrázolásnak kizárólag az alja kivehető ki. Minden bizonnyal a Krisztus feltámadását ábrázoló jelenet lehetett. A freskó épp azt a pillanatot ábrázolja, mikor Krisztus az egyik lábával kilép a lezárt szarkofágból.[46] Sajnos a falkép többi része elveszett, így a teljes jelenet nem rekonstruálható.

A diadalív belső oldalán két szentalak látható, mindkettőt plasztikus dicsfénnyel ábrázolták, jól kivehető attribútumokkal. A jobb oldalon remete Szent Antal egész alakos figurája látható. A Szent hosszú, bordó alsóruhát és vele egyező színű, hosszú köpenyt visel. Arca sérült, ám annak ellenére is jól kivehető arcát keretező ősz haja, és hosszú, mellkasig érő szakálla. Jobb kezében botot, bal kezében csukott könyvet tart.

A diadalív bal oldalán egy különleges jelenet, Szent Ferenc stigmatizációja látható. Első körben azért is egyedülálló a jelenet, mivel a szentélyben ábrázolt alakok statikusan, mozdulatlanul állnak egy sem-

leges keretben, míg Szent Ferenc alakja a csodás történések megélése közben került ábrázolásra. A jelenet felső részén a keresztre feszített Krisztus alakjának töredékesen fennmaradt ábrázolása látható, mely töredéken a Megváltó keresztre szögezett lábainak megjelenítése maradt fenn. Alatta Szent Ferenc szintén töredékes ábrázolása vizsgálható. Barna csuhát visel, tonzúrás fejét hátra hajtja, mély áhítattal tekint fel a fölötte elsuhanó látomásra. Jobb kezét a magasba emeli, melyen jól kivehető a látomás során szerzett stigmája.

A templomot díszítő, XIV. századi freskók nagy része a szentélyben maradt fenn, ám nagyon valószínű, hogy a hajót is falképek díszítették. Ennek ékes bizonyítéka a hajó déli részén található rajz, amely minden bizonnyal a középkori freskó alárajzolása lehetett. A rajz központjában Szűz Mária látható a gyermek Jézussal az ölében. Előtte férfialakok láthatóak adoráló mozdulattal. Első pillantásra Krisztus gyermekségének egy kiemelt ábrázolására gondolhatunk, a Három királyok imádása jelenetre. A falképet részletesen megnézve azonban észrevehető Mária alakja mögött egy idős, fejkendőt viselő nőalak. Amennyiben valóban számolnunk kell ezzel a nőalakkal, abban az esetben a falkép minden kétséget kizáróan a Bemutatás a templomban jelenetet ábrázolja.[47]

A százdi falképek és az itáliai trecento művészete

A templom falképeinek vizsgálata során óhatatlanul is a szemünkbe tűnik az itáliai stílusgyakorlat. Ezt mind az alakok művészi megformálása, mind a freskók technikai kivitelezése, mind pedig a szentély programjának megfogalmazása indokolttá teszi. Az itáliai trecento művészet feltételezett hatása a százdi freskókra már az első templommal kapcsolatos kutatások fontos kérdéskörét képezte. Dercsényi Dezső volt az első, aki kapcsolatba hozta a freskókat az esztergomi Várkápolna falképeivel, s mindemellett közös mestert is feltételezett Nicolo di Tomasso személyében.[48] Ezt az elméletet Radocsay Dénes is átveszi.[49] Prokopp Mária 1966 -os cikkében részletesen elemzi a Várkápolna freskóit. Kutatásaiban már meghaladott a Dercsényi-féle elmélet, az itáliai trecento művészéhez köti a freskókat.[50] 2001-es összefoglaló művében Ambrogio Lorenzetti köréhez köti az esztergomi falképeket készítő művészt.[51]

A százdi templommal kapcsolatos kutatások kivétel nélkül egyetértenek az itáliai trecento művészet hatásának megjelenésével, mi több, itáliai mester jelenlétével számolnak a freskók elkészítésénél. Prokopp

Mária 2012-es cikkében a stílusgyakorlat, a színhasználat és az alakok kialakításának vizsgálatát követően a padovai Eremitani-templom Guariento által készített falképeiben vélte felfedezni a százdi freskók stílusának és figuráinak eredetét.[52]

Szerecsen Jakab tevékenysége. A megrendelő kérdéséhez

A templom falképeinek vizsgálata során felmerül a kifestés idejének kérdése, valamint ehhez kapcsolódóan a megrendelő személye. Sajnálatos módon az írott források hiánya miatt a kutatás sem a megrendelő személyét, sem pedig a freskókat készítő mestert nem tudja azonosítani, így kizárólag a freskók stílusjegyei és az építés feltételezett ideje ad némi támpontot.

A jelenleg is álló templomépület építési idejét a legújabb kutatások a XIV. század közepére, Szerecsen Jakab működésének idejére teszik.[53] A freskók a részletes vizsgálat után a stílusjegyek, a technika és a párhuzamok alapján a XIV. század második felére datálhatóak, így minden bizonnyal az építtető és a falképek megrendelője egyazon személy, Szerecsen Jakab királyi *apothecarius* lehet.

Szerecsen Jakab nevét a magyar források 1350-ben említik először.[54] Pályáját királyi *apothecariusként* kezdte, Gyekmin királyi gyógyszerész *(apotekarius noster specialis)* utódaként. Gyekmin fia, László örökös nélküli halála után annak birtokait is megszerezte, így jutott több Hont megyei birtokhoz is. Szerecsen Jakab minden bizonnyal Padovából érkezett Budára, és királyi *apothecariusként* az 1350-es évektől a királyság gazdasági életének meghatározó szereplőjévé vált. Az 1352-es forrásokban szerémi és pécsi kamaraispánként tesznek róla említést. Valószínűleg 1358-ban is e kamarák ispánja lehetett, bár az erre utaló oklevélben nem pontosították, hogy mely kamarák élén állt. 1362-ben I. Lajos király rendeletében Szerecsen mester az erdélyi sókamarák ispánjaként és lippai kamaraispánként jelenik meg.[55] A budai kamaraispánok ismert névsora alapján feltételezzük, hogy Szerecsen Jakab budai kamaraispánként is tevékenykedett az 1360-as évek elején. 1370-ben pécsi kamaraispánként kerül elő, és ugyanekkor királyi visitator volt Dalmáciában és Horvátországban, majd nem sokkal később, 1371-ben I. Lajos király Szerecsen Jakabnak adományozza Dalmáciában az Ossero és Cherso szigeteket. Szerecsen mester az 1370-es évek végén is viselte a Magyar Királyság és Szlavónia harmincad-

ispánja címet, mivel 1379-ben I. Lajos az egész ország harmincadosának *(tricesimatori per regnum nostrum Hungarie)* nevezte.[56]

Szerecsen Jakab halálának pontos ideje kérdést vet fel a kutatás számára. Az egyik feltevés szerint 1375-ben halt meg, melynek kiindulópontja egy 1375. április 9-én kelt forrás, amelyben Szerecsen, mint Cherso és Ossero comese végrendeletet tett Chersóban.[57] Egyéb vélekedések szerint azonban Szerecsen mester az 1380-as években még bizonyosan élt, hiszen 1382-ben Gyekmin unokája, Lénárt birtokait a Százdi Szerecsen mester *(Sarachenus de Zazd)* és testvérei, Ferenc és János kapták meg.[58] Nevét egy 1389-es forrásban is megtaláljuk, melyben apósa, Libercsei János eltiltotta Sirák birtok elidegenítésétől. 1393. július 11-én azonban már valóban nem lehetett az élők sorában, hiszen ekkor László nápolyi király a Cherso és Ossero szigeteket Gritti Györgynek adományozta, megjegyezve, hogy azok egykor Szerecsen mester tulajdonában voltak, majd őutána testvére, a hűtlen János birtokába kerültek. Ezek alapján Szerecsen Jakab halálát 1389. január 14. és 1393. július 11. közé tehetjük.[59]

Szerecsen Jakab tevékenysége és az általa betöltött tisztségek vizsgálata kiemelkedően fontos volt a megrendelő kérdésének tisztázásához. A személyét érintő kutatás ugyanis bebizonyította, hogy kapcsolatai, szándéka és főképp anyagi lehetőségei adottak voltak ahhoz, hogy egy ilyen nagyszabású és a környék vidéki templomaiban egyedülálló freskóegyüttessel díszítse az általa építtetett templomot. Padovai származása miatt vélhetőleg fontosnak tartotta, hogy az adott korszakban az Itáliában teret hódító trecento művészet az általa építtetett templomban is megjelenjen, mi több, minden bizonnyal egy itáliai mestert is hívott, aki a megrendelő elképzeléseit megvalósította.

Jegyzetek

[1] Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt. Akadémia Kiadó, Budapest, 1971. 22. o.
[2] Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Akadémia Kiadó, Budapest, 1987. 168. o.
[3] I. m. Győrffy, 1987. 169. o.
[4] Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár. (továbbiakban: MOL DL) 16227., In: I. m. Győrffy, 1987. 27. o.
[5] Hőke Lajos: Adatok Hontvármegye egyházi archaeologiájához. Magyar Sion 4. 1866. 822–845. o.

[6] Virter Ferencz: Hont vármegye községei. 1906. In: Bóna, Martin – Matejka, Miroslav – Žážová Henrieta: Sazdice – kostol sv. Mikuláša. Architektonicko-historický výskum fasád s návrhom na obnvu. Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, 2010. 34. o.
[7] Bardoly István – Cs. Plank Ibolya: A szentek fuvarosa. Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei. Forráskiadványok, 3. kötet. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999.
[8] Komlóšová Mária: Sazdice – kostol sv. Mikuláša. Základný výskum. Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Bratislava, 1956. sign. Z-462.
[9] I. m. Bóna-Matejka-Žážová, 2010. 34. o.
[10] Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941. 132. o. Dercsényi Dezső: Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő, 1952. 153. o.
[11] Radocsay Dénes: A középkori Magyarország falképei. Akadémia Kiadó, Budapest, 1954. 214. o.
[12] Wagner, Vladimír: Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Katalóg Slovenského múzea. Bratislava 1948. 31. o.
[13] Dvořáková, Vlasta – Krása, Jozef – Stejskal, Karel: Stredoveká nástenná malba na Slovensku. Odeon-Tatran, Bratislava, 1978. 141–142. o.
[14] Prokopp Mária: Italian trecento influence on murals in east central Europe particularly Hungary. Budapest, 1983, 95. o.
[15] Prokopp Mária: Die Fresken von Százd (Sazdice) um 1370. In: Art and architecture around 1400. Global and regional perspectives. 2012. 141–149. o.
[16] Glocková, Barbora: Ars nova. Taliansky orientované nástenné maliarstvo 14. storočia. In: Buran, Dušan: Dejiny Slovenského výtvarného umenia. Slovenská Národná Galéria, Bratislava, 2003. 139–141. o.
[17] I. m. Győrffy, 1987. 249. o.
[18] I. m. Győrffy, 1987. 249. o.
[19] MOL DL 40 201 (1291).
[20] MOL DL 46 258 (1494).
[21] MOL DL 69 222 (1342).
[22] I. m. Bakács, 1971. 269. o.
[23] Žážová, Henrieta: Filiálny rímskokatolícky kostol sv. Mikuláša biskupa v Sazdiciach (archívno-historický výskum). Kézirat, 2010. 2. o.
[24] MOL DL 40 592 (1330).
[25] MOL DL 69 217 (1338).
[26] I. m. Bakács, 1971. 294. o.
[27] Birtokai: Újlak, Bogátfölde, Pallag, Mocsudfiamihályföldje, Kántorszász és Vizslás. I. m. Žážová, 2010, 2. o.
[28] MOL DL 69 249 (1337).
[29] MOL DL 69 234 (1352).

[30] Weisz Boglárka: A szerémi és pécsi kamarák története a kezdetektől a XIV. század második feléig. In: Acta Historica 130, 2009. 46. o.
[31] I. m. Weisz, 2009. 42. o.
[32] MOL DL 69 467 (1414/1444). I. m. Žážová, 2010. 4. o. Szent Miklós a 14 segítőszent egyike – Szent Miklós az utazók és kereskedők védőszentje. Peter Ivanič: Stredoveká cestná sieťna Pohroní a Poiplí. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra 2011, 69. o.
[33] A téglalap alaprajzú hajó méretei: 8,06 x 6,3-6,5 m, a négyzet alaprajzú szentély méretei: 4,66 x 4,66 m. I. m. Bóna – Matejka – Žážová, 2010. 60. o.
[34] Mencl, Václav: Sazdice – kostol Sv. Mikuláša. Základný výskum. Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Bratislava, 1930. sign. Z-3427. 2. o.
[35] 2015. december – Helyszíni bejáráson elhangzott.
[36] I. m. Hőke, 1866. (1222); I. m. Mencl, 1930. (1300); I. m. Komlóšová, 1956. (a résablakok miatt a XIII. század második felére datálja), I. m. Súpis pamiatok na Slovensku. III. kötet. Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Bratislava, 1969. (koragótikus építményként említi – XIII. század vége – a kapuzat a XIV. századra datálva)
[37] Úradníček, Vladimír: Sazdice – kostol sv. Mikuláša. Návrch na reštaurovanie prešbytéria. Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Bratislava, 2001. sign. R-4.041/a. 30. o.
[38] 1352 – terminus post quem-ként értelmezhető, mivel Szaracén Jakab ekkor kapta meg a százdi területeket. I. m. Bóna – Matejka – Žážová, 2010. 46. o.
[39] 2015 decemberében elhangzott vélemény a templom épületének külső vizsgálata során.
[40] I. m. Bóna – Matejka – Žážová, 2010. 34. o.
[41] Úradníček, Vladimír: Sazdice – kostol sv. Mikuláša. Návrch na reštaurovanie nástenných malieb. Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Bratislava, 2000. sign. R-3717; Úradníček, Vladimír: Sazdice – kostol sv. Mikuláša. Reštaurovanie gotických nástenných malieb. 2. etapa. Archív Rímskokatolickej cirkvi, farnosti sv. Michala Archanjela v Demandiciach. In: Trnečková Veronika: Sazdice – stredoveký kostol a jeho maliarska výzdoba. Univerzita Komenského v Bratislave, Katedra dejín výtvarného umenia. Bratislava, 2013. 29. o.
[42] I. m. Úradníček, 2000. 2. o.
[43] I. m. Glocková, 2003. 142. o., I. m. Trnečková, 2013. 30. o. – minden bizonnyal a külső jegyek alapján végezték az azonosítást;
[44] Prokopp Mária: Die Fresken von Százd (Sazdice) im Königreich Ungarn um 1370. In: Art and architecture around 1400. Global and regional perspectives. 2012. Kézirat, 4. o. – a felirat alapján azonosítja az alakot.
[45] I. m. Dvořáková – Krása – Stejskal, 1978. 141. o.; I.m. Trnečková, 2013. 30. o.
[46] Jutta Seibert – Herder Verlag: A keresztény művészet lexikona. Corvina Kiadó, Budapest. 2002. 189–190. o.

[47] A szakirodalmak nem térnek ki az ábrázolás témájára. Prokopp Mária azonosítja egyedül a Bemutatás a templomban jelenetként. I. m. Prokopp, 2012, Kézirat. 3. o.
[48] I. m. Dercsényi, 1952. 153. o. Elsőként Gerevich Tibor attribuálja Niccolo di Tommasónak az esztergomi freskókat. Jegyzetben utal Niccolo di Tommaso egyetlen szignált-datált (1371) művére, a nápolyi San Antonio Abate számára készült triptichonra. Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei, Budapest, 1938. 95. o.
[49] I. m. Radocsay, 1954. 214. o.
[50] Prokopp Mária: Az esztergomi Várkápolna XIV. századi freskói. Különlenyomat a Művészettörténeti Értesítő 1966. évi 2. számából, 1966. 87. o.
[51] Prokopp Mária: Esztergom. A várkápolna és Vitéz János érsek studiolójának freskói. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára 692.sz., TKM Egyesület, 2001. 7. o.; Valamint ehhez kapcsolódó legfrissebb kutatások összefoglalása: Prokopp Mária: The Castle Chapel in Esztergom – The Royal Seat of Béla III. In. Hungarian Review, VI. 5. szám, Budapest, 2015. 109–122. o.
[52] I. m. Prokopp, 2012, Kézirat. 4. o.
[53] I. m. Bóna – Matejka – Žážová, 2010. 46. o.
[54] MOL DL 69 234 (1352); MOL DL 69 464 (1353)
[55] I. m. Weisz, 2009. 40. o.
[56] I. m. Weisz, 2009. 41. o.
[57] A szakirodalomban néhányan 1375-re teszik a halála időpontját - Pach Zsigmond Pál: A harmincad az Anjou-korban és a 14–15. század fordulóján. Történelmi Szemle 1999. 264. o.; Artur Pohl: Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540. Budapest, 1982. 82. o. In: I.m. Weisz, 2009. 46. o.
[58] MOL DL 69 257 (1382)
[59] In: I. m. Weisz, 2009. 46. o.

Nástenné maľby zo 14. storočia v kostole v Sazdiciach

Autorka štúdie s bohatým poznámkovým a bibliografickým aparátom na začiatku v krátkosti načrtne dejiny obce, ktorá sa nachádza na križovatke dôležitých obchodných miest. Väčšina časť príspevku je venovaná dôkladnej analýze nástenných malieb stredovekého kostola, ktorého patrónom bol sv. Mikuláš. Vo freskách sa silne prejavuje vplyv nastupujúcej talianskej renesancie (obdobie tzv. trecento). Podľa súčasných poznatkov kostol dal postaviť a nástenné maľby dal vyhotoviť kráľovský *apothecarius* Jakab Szerecsen, ktorý pochádzal z Padovy.

NÉMETH ZOLTÁN

A tér és az idő tágítása a kortárs szlovákiai magyar irodalomban

A szlovákiai magyar irodalomba sorolható alkotók már a kezdetektől fogva olyan önmeghatározási kísérletekre kényszerítették önmagukat, amelyek lehetővé tették, hogy az 1918 után beálló politikai és társadalmi változásokkal párhuzamosan az irodalmi fogalomhasználatban is önálló, autonóm kifejezéssé váljon a szlovenszkói, csehszlovákiai, szlovákiai magyar irodalom. Elvileg az sem lett volna lehetetlen, hogy a Csehszlovákiába került magyar írók tovább folytatják az alkotást, írják műveiket magyarul, s nem hoznak létre ideológiákat a magyar állam határain kívül íródó irodalomhoz. Azonban mind a két világháború, mind az 1948 után formálódó irodalmi térben fontosnak érezték az olyan koncepciókat, amelyek ennek az irodalomnak a különállását, speciális lehetőségeit voltak hivatottak alátámasztani, megjeleníteni. Hogy csak a legismertebbekre utaljunk, ilyen volt a Győry Dezső-féle Magyar Géniusz, továbbá a Fábry Zoltán által kialakított „vox humana”-koncepció, valamint azon, 1948 utáni irodalomtörténeti koncepciók, amelyek valamilyen formában a szlovákiai magyar irodalom specifikusságára, egy speciális szlovákiai magyar irodalmi jelenségre utaltak.

Közös, tipizálható jellegzetességük ezeknek a teóriáknak, hogy minduntalan meghatározási kísérletekre kényszerülnek: mi a szlovákiai magyar irodalom, mi az igazi, valódi szlovákiai magyar irodalom, s ezek a meghatározási kísérletek egyúttal megteremtették az elvárást is, vagyis az elmélet, az ideológia azt kívánja a szépirodalomtól, azt kéri számon, hogy az általa felállított definíciónak feleljen meg, azt teljesítse be. Közös jellegzetesség továbbá, hogy az irodalmi művek elvárt témájául a specifikus szlovákiai magyar sors, a specifikus szlovákiai magyar identitás, a specifikus szlovákiai magyar tér megjelenítését jelölik ki.

Különösen a Fábry Zoltán által megjelenített igény hatása volt jelentős, amely szinte évtizedekre előhívta és egyúttal meg is határozta a szlovákiai magyar irodalom fogalmát. Mint Gál Éva írja *Kisebbségi ideológiák* című tanulmányában, „A Fábry által meghirdetett – alighanem a balzaci nagyrealizmusra támaszkodó – követelmény a kisebbségi regény megalkotása lett volna. Fábry olyan regény megszületését várta, mely a

teljes szlovákiai magyar társadalmi átalakulást – a többségi nemzetből kisebbséggé-nemzetiséggé való transzformálódást – bemutatta volna, az ezzel járó lelki változások teljes spektrumával együtt. Fábry egy másik meghatározó elvárást is állított a kisebbségi regény elé: a sajátos szlovenszkói mentalitás megragadását, azon sajátos jegyek meghatározását, melyek csakis a felvidéki emberekre jellemzőek."[1]

Hogy ez az elvárás még az 1990-es években is meghatározó viszonyítási pontnak számított a szlovákiai magyar irodalom diskurzusában, arra jó példa Grendel Lajos 1989-es *Hagyomány és korszerűség a csehszlovákiai magyar prózában* című esszéje. Eszerint „Fábry Zoltán fogalmazta meg először, majd a következő évtizedekben még nagyon sokan azt az igényt, hogy meg kellene írni az úgynevezett szlovákiai magyar regényt. Ezzel kapcsolatban egy érdekes paradoxonra szeretnék rámutatni. Arra, hogy az ilyen igény abszurd, s mégis ennek az igénynek a jegyében születtek meg a hatvanas és a hetvenes években a legjelentősebb prózai művek irodalmunkban. A csehszlovákiai magyar regény, mint valami sajátos műfaj a regény műfaján belül – ez képtelenség. Tudom, Fábry Zoltán sem így gondolta, és senki sem gondolja közülünk, hogy ilyesmi lehetséges. Nem is ezzel vitatkozom. A megnevezés kifejez egy igényt, s viszonylag pontosítja is. Olyan regényt tételez föl, amelyben a csehszlovákiai magyarság drámai sorsa fejeződik ki egy ennek a szándéknak leginkább megfelelő nagyepikai formában, kimondva vagy kimondatlanul, a múlt századi nagyrealista epika eszközeivel. Akarva inkább, mint akaratlanul, Fábry Zoltán programot adott mindnyájunknak, akik itt, Csehszlovákiában magyar prózát írunk, s a kérdés csupán az, elfogadjuk-e ezt a programot vagy elutasítjuk."[2] Grendel a továbbiakban arra utal, hogy Dobos László, Duba Gyula, Rácz Olivér, Mács József, Gál Sándor regényein és elbeszélésein keresztül ez a Fábry Zoltán-i igény kialakította a szlovákiai magyar próza arculatát. Nem véletlen, hogy Mezey László Miklós *A szlovákiai magyar sorsregény kezdetei* című tanulmányában még 2010-ben is úgy gondolja, hogy „A szlovákiai magyar irodalomban máig érő, termékeny vonulatot képez az úgynevezett »nemzetiségi regény«, vagyis a kisebbség, a nemzetiségi közösség sorsát, sorsának drámai fordulatait az egyén életében fölmutató nagyepikai alkotások sora."[3] És persze az sem véletlen, amire ennek kapcsán Bárczi Zsófia utal Szenes Piroska *Az utolsó úr* (1927) című regénye értelmezése során, hogy tehát „Valószínűleg éppen ez az az ok, amiért a későbbiekben homogenizáló-

an kiterjesztett szlovenszkói sorsregény-koncepció figyelmen kívül hagyta Szenesnek ezt a korai művét." [4]

Bár ez az ideologikus koncepció már kezdetektől fogva sem volt képes lefedni a teljes korpuszt, tehát azon szövegeket, amelyeket el lehet látni a szlovákiai magyar irodalom terminusával, [5] mégis: a fentebbiek nyomán lehetséges kialakítani egy ideáltipikus elváráshorizontot. Eszerint a valódi szlovákiai magyar irodalmi mű szerzője szlovákiai magyar (vagy olyan betelepülő, aki vállalja a szlovákiai magyar sorsot), a szöveg témája a szlovákiai magyarság sorsa, szereplői szlovákiai magyarok, ideje a szlovákiai magyar történelemmel kapcsolatos, helyszíne pedig Szlovákia vagy Szlovákia magyarok lakta régiója.

Miután meghatároztuk ezt az „eredeti" állapotot, a szlovákiai magyar irodalom origóját, érdemes megvizsgálni, vajon a kortárs magyar irodalom szövegei mennyire teljesítik be, illetve mennyiben hagyják figyelmen kívül ezt az ideologikus konstrukciót, amely a mai napig irányítja mind a szélesebb olvasóközönség, mind az irodalomtörténészi-irodalomkritikusi szakma bizonyos köreit. Bár az eredeti koncepció prózára vonatkozott, a *Lírikusok Szlovenszkón* (1935) című írásában maga Fábry kérdezett rá az előbbiekhez hasonló módon a vers és a felidézett valóság viszonyára: „Hol áll ma a szlovenszkói magyar líra? (…) Kifejezi-e az itteni valóságot?" [6] A vizsgálat tehát kiterjeszthető a verseskötetekre is.

A kortárs szlovákiai magyar irodalomba sorolható regények közül a fenti „őseredetnek", origónak leginkább Hunčík Péter *Határeset* (2009) című regénye felel meg. A kötet Ipolyság-regény, vagyis szempontrendszerünket érvényesítve egy Ipoly menti kisváros sorsán keresztül mutatja meg a szlovákiai magyarság sorsát. A regényben megjelenő magyarok, szlovákok, zsidók sorsán keresztül összetett történelemértelmezésre láthatunk rá, ahol a különféle érdekek, nézőpontok folytonos interakciójával, nem ritkán összeütközésével szembesülhetünk. De a regény nemcsak nemzetiségi narratívát mozgósít, hanem egyfajta marginális nézőpontot is képvisel, hiszen az osztálytudatú kommunizmus interperszonális viszonyai is megjelennek a kötetben. Ennek a bonyolult, a hétköznapi embertől összetett alkalmazkodási módszert kívánó kor a regényben sokféleképpen jelenik meg: „Hegedűs tanító elvtárs aprólékosan elmagyarázta, hogy az itteni magyarok a háború alatt pontosan olyan hibákat követtek el, mint harmincnyolcban. Mert akkor is ahelyett, hogy védték volna a köztársaságot, ünneplésbe kezdtek, amikor Kassát meg a többi

várost elcsatolták Csehszlovákiától. A mi bűnünk tehát az volt, hogy hozzájárultunk Csehszlovákia szétveréséhez, és ezért nem lettek magyar iskoláink a háború után, fejezte be a tanító elvtárs.

Tomi erre jelentkezett, és megjegyezte, hogy ha a magyarok hozzájárultak a kapitalista Csehszlovákia szétveréséhez, akkor inkább hősök voltak. De Hegedűs tanító elvtárs jól fültövön vágta őt azzal, hogy kérdezze meg a drágalátos nagybácsijától, miért kapta ezt a taslit. Pedig Tomi csak azt szerette volna elmondani, hogy ha Gottwald elvtárs is szét akarta verni a kapitalista Csehszlovákiát, akkor a szlovenszkói magyaroknak inkább dicséret járt volna a háború végén, nem kitelepítés." [7]

Hunčík Péter kiváló regénye tökéletesen megfelel a szlovákiai magyar irodalommal szemben támasztott fent vázolt elvárásoknak, anekdotikus formában, az ipolysági magyarok sorsán keresztül bonyolult történelmi folyamatokra, lehetséges emberi magatartásmintákra, túlélési stratégiákra utal. Olyan kataklizmák jelennek meg a regényben, mint a trianoni sokk, a II. világháború, a határok ide-oda tologatása, a zsidók gettóba zárása, a holokauszt, a szlovákiai magyarok deportálása, reszlovakizációja és kitelepítése, a nyilas és kommunista hatalomátvétel, a prágai tavasz leverése, illetve a magyar tankok bevonulása 1968-ban Ipolyságra.

Hasonló karakterű Grendel Lajos New Hont-trilógiája, különösen a *Nálunk, New Hontban* (2001) című, a trilógia második darabja, amely – talán nem véletlenül – megint csak felfogható Ipolyság-regénynek, és három intervallumban vizsgálja egy kisváros belső viszonyait a történelem forgatagában. Ezek: az 1944–1948 közötti időszak, az 1968, illetve 1989 által jelzett időpontok a kisember nézőpontjából, alulnézetből, ironikusan mutatják be a szlovákiai magyarok sorsát.

A szlovákiai magyar irodalom elképzelt origójától való apró elmozdulásként értelmezhető Norbert György *Klára* (2004) című regénye, amely Pozsonyban játszódik, s rájátszik a szlovákiai magyarok kevert, szlovakizmusokkal élő nyelvhasználatára. Bár a fentebb említetteknek megfelelő módon szlovákiai magyar regénynek is felfoghatjuk, hiszen a tér, az idő és a szereplők a szlovákiai magyar kontextus viszonylatában értelmeződnek, mégis a szöveg destruálja is az ilyen elképzeléseket, hiszen a létező, áramló, reflektálatlan jelen regénye, amely nem a nagy történelmi fordulatok, nemzeti sorskérdések és magatartásminták, hanem az egyetemessé tett hétköznapok sodrásának ontológiai tapasztalatával szembesít.

Talamon Alfonz Samuel Borkopf *Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából* (1998) című regénye egy másfajta kitörési kísérlet. Talamon addigi művei általában nem azonosíthatók konkrét regionális helyszínekkel, egy kisváros, egy vonat fülkéje, egy ágy elbeszéléseinek helyszíne. Említett regénye azonban tudatosan játszik rá egy dél-szlovákiai kisváros, Diószeg multikulturális (magyarok, németek, zsidók, szlovákok) viszonyaira, valamint épített tárgyi feltételeire (cukorgyár, futballpálya, kastély). Másrészt azonban a magyar közgondolkodásban megjelenő ún. aranykorra utal, tehát a trianoni döntés előtti időszakra, vagyis míg a tér igen, addig az idő nem teljesíti be a „szlovákiai magyar eredet"-ben rejlő elvárásokat. Hajtman Béla Béla von Goffa álnéven írt *Szivarfüstben* (2003) című regénye, amely a *Barátaimnak…* továbbírása, a Borkopf-mű idejét és terét is elmozdítja: az idő a két világháború közötti Csehszlovákia, a regény tere pedig Dél-Szlovákia, illetve az azzal határos területek. Hajtman regénye azonban szintén nem kapcsolódik a sorsregény kategóriájának elvárásaihoz, mint ahogy Talamon regénye sem, mindkét mű ironikus-parodisztikus, pikareszk, „egyetemi" regényként olvastatja magát. Hasonló karakterű Győry Attila *Kerékkutya* (2002) című regénye is, amelynek helyszíne Pozsony, szereplői a soknemzetiségű Közép-Európából kerülnek ki, viszont a mű az elképzelt, utópisztikus Pozsonyban játszódik, és semmit sem teljesít be a szlovákiai sorsregény műfaji kódjaiból.

Az előző regények a hely kategóriája által illeszkednek a szlovákiai magyar irodalom eredetmintázataihoz, tehát a szövegek helyszíne (Dél-)Szlovákia, viszont főként a regények ideje, illetve a szlovákiai magyar sors kategóriájának figyelmen kívül hagyása ki is zárja ezeket az alkotásokat a definícióból, illetve – más nézőpontból – ők maguk destruálják a felvázolt origót. Vannak példák azonban a fordított helyzetekre is, amikor a tér függesztődik fel. Fábián Nóra *A nagyváros meséi* (2002) című elbeszéléskötetében a történetek helyszíne London, az au-pairek és babyszitterek világába kerülünk, kelet-európai, észak-afrikai, indiai bevándorlók közé. Az elbeszélések megjelenítik az 1989 utáni társadalmi folyamatokban tetten érhető sorsképleteket, hiszen a munka után kivándorló fiatalok, legyenek azok például szlovákiai magyar fiatalok, tapasztalata jelenik meg ezekben az írásokban. Hasonló karakterű Győry Attila *Kitörés* (1993) című regénye, amelyben szlovákiai magyar punk fiatalok járják be Nyugat-Európa nagyvárosait, a szabadság révületében rácsodálkozva a nyugati fogyasztói társadalomra.

És ide kapcsolható Gazdag József *Kilátás az ezüstfenyőkre* (2004) című elbeszéléskötetének hetedik elbeszélése, *Az árnyak kifürkészése* is. Főszereplője, Alfonz Knudsen egy fiatal, norvég író, akinek 1985-ben Gyldendahl Forlag, azaz Képzeletszertartások címmel jelent meg novelláskötete. A Károly Egyetemen tanul, egy trondheimi felolvasás után azonban összeesik, kilenc hónapig kómában fekszik, és huszonöt éves korában meghal. Az elbeszélés Talamon Alfonz roncsolt-imitált életrajzát és életművét idézi fel artisztikus módon, vagyis a szereplő identitásán keresztül íródik bele a szlovákiai magyar irodalom mintázataiba.

Vannak azonban olyan kötetek, amelyek a fent említett „szlovákiai magyar őseredet" egyetlen komponensének sem feleltethetők meg, amelyekben a szlovákiai magyar tematikának, téridőnek, sorsmintázatnak, problémafelvetésnek semmiféle nyomait nem találjuk, vagy alig néhányat. Daniel Levicky Archleb *Aua és Atua* (2002) című regényének sem helyszínei, sem a szereplők nevei, sem időviszonyai nem állnak kapcsolatban a szlovákiai magyar kontextussal. Sokkal inkább egy elképzelt disztópikus, zöld ideológia által irányított erőszakos fantázia-világban játszódnak. Mizser Attila *Szakmai gyakorlat külfödön* (2003) című verseskötetének szonettjei nemhogy nem idéznek fel utalást a szlovákiai (magyar) valóságra, hanem olyan nyelvi réteget működtetnek, amely a szlovákiai magyar nyelvhasználatnak nem sajátja – pl. *a laszti, gang, lejmol, cicózni, stanicli, áfázom, majrézok, filózza, pamlag, dizőz*. Vagyis karakterében a magyarországi nyelvi regiszterekre játszik rá. Vida Gergely *Horror klasszikusok* (2010) című kötetének versei a horror mediális lehetőségeivel játszanak el, egy populáris mediális világot alakítva az írás terévé és tétjévé. Ha a borító fülszövegén nem találkoznánk a szerző születési helyével, akkor semmi sem utalna állampolgárságára. (Ráadásul az ott feltüntetett városnév, Révkomárom is inkább a magyarországi olvasóknak szól.) Csehy Zoltán *Homokvihar* (2010) című verseskötete a zene világának terét avatja írásainak főszereplőjévé, és a kötetben működésbe lépő nyelv nem idéz fel szlovákiai magyar kontextusokat. Mind a *Homokvihar*, mind a *Nincs hová visszamennem* (2013) különféle nyelvi rétegeket, angol, olasz, német, spanyol, francia, latin, ógörög nyelvi elemeket mozgósít, kisiklatva bármiféle speciálisan szlovákiai magyar valóságot és sorsértelmezést. Hasonló nyelvi gazdagság, sőt ógörög mitológiai kontextus épül Polgár Anikó *Régésznő körömcipőben* (2009) című verseskötetébe, a szülés, az életet

adás, a szoptatás női tapasztalatára rétegeződve. Itt azonban termékeny feszültséget kölcsönözve és kiterjesztve hatását a kötet egészére, van egyetlen nyelvi utalás, az olvasást termékenyen megzavaró nyelvi elem, rögtön az első versben: „Ez nadstandard, kérem, az ötezerkoronás!”,[8] amely felidézi a szlovákiai magyar kontextust. Bárczi Zsófia *A keselyű hava* (2004) című kötetének sok elbeszélése éppen hogy spanyol vagy arab helyszíneken játszódik, szereplői spanyolok és arabok, vagyis a felidézett téridő a szlovákiai magyar irodalom valóságábrázolásának ideológiai intencióit követve a spanyol vagy az arab irodalom körébe utalhatná a szerzőt. *Tocino de cielo* című elbeszélése így kezdődik: „Abdul al Haman kalifa – a Nazarin-dinasztia utolsó tagja – uralkodása idején Granada fölött úgy kelt fel a nap, mint sehol másutt.” [9]

Talán ez az utolsó példa mutatja leginkább a szlovákiai magyar irodalom ideologikus konstrukciójának abszurditását. Hiszen az irodalomkritika és irodalomtörténet óriási szereptévesztésben van, ha az élő irodalmiság számára próbál előírásokat, betartandó szabályokat előírni, illetve szépirodalmi szövegek konkrét tereinek, idejének és szereplői sorsának alakulásába beleszólni, azt irányítani. Az élő irodalmiság sokszínűsége és a folytonos változásra való képessége mellett az elméletnek is szükséges éppígy sokszínűnek és folytonos változásra képesnek maradnia.

Jegyzetek

[1] Gál Éva: *Kisebbségi ideológiák és magatartásmodellek a határon túli magyar közösségekben I.* Irodalmi Szemle 2011/3., http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2011/2011-aprilis/945 (Letöltés ideje: 2016/04/14)

[2] Grendel Lajos: *Elszigeteltség vagy egyetemesség*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1991. 32–33.

[3] Mezey László Miklós*: A szlovákiai magyar sorsregény kezdetei*. Hitel 2010/10. http://epa.oszk.hu/01300/01343/00105/pdf/EPA_01343_hitel_20101103-70082.pdf (Letöltés ideje: 2016/04/14)

[4] Bárczi Zsófia: *Az utolsó úr. Szenes Piroska elfeledett regénye*. In: Bolemant Lilla (szerk.): Nőképek kisebbségben. Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről. Phoenix PT, Pozsony, 2014, 66.

[5] Gál Éva utal Kremmer Jenő véleményére ennek kapcsán: „Amennyiben tehát szlovenszkói magyar irodalomról beszélünk, szellemtudományi szempontból e regionális jelenség mögött kereshetnénk tájegységet, néptörzsi, szóval faji jelleget vagy pedig történelmi sorsközösséget mint olyan élettényezőt, amely elég

erős volt ahhoz, hogy a magyar nyelven írott irodalmon belül sajátságosan jellemezze az ezen a földön megnyilatkozó művészetet. Mert ez lenne valóban szlovenszkói magyar irodalom. Lelkiismeretes vizsgálódás és mérlegelés csakhamar beláttatja velünk, hogy az előbb említett tényezők egyike sem elég erős nálunk egy sajátos irodalom kialakítására. […] A szlovenszkói magyar irodalom a mi értelmezésünkben tehát legfeljebb csak a jövőben lehet önálló színérték a magyar irodalom egységében, amikor a politikai változás folyamán kialakult történelmi sorsközösségnek ihlete ösztönzi majd alkotói egyéniségeit teremtő munkára." Krammer Jenő: *A szlovenszkói magyar irodalom – lélektani szemszögből* (1938), http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1287 (Letöltés ideje: 2016/04/14)

[6] Fábry Zoltán: *Lírikusok Szlovenszkón*. In uő: Összegyűjtött írásai 4. Madách, Bratislava, 1983, 159.

[7] Hunčík Péter: *Határeset*. Kalligram, Pozsony, 2009, 62.

[8] Polgár Anikó: *Régésznő körömcipőben*. Kalligram, Pozsony, 2009, 7.

[9] Bárczi Zsófia: *A keselyű hava*. AB-ART, Pozsony, 2004, 9.

Expanzia priestoru a času v súčasnej maďarskej literatúre na Slovensku

Autori, ktorých možno zaradiť do maďarskej literatúry na Slovensku, nútili sa do sebadefinícií, na základe ktorých sa v literárnych kruhoch – paralelne so zmenami po roku 1918 – ako samostatné pojmy udomácnili výrazy maďarská literatúra v Československu, na Slovensku. Autor príspevku je však toho názoru, že literárna kritika a literárna história si zle interpretujú svoje úlohy, keď sa snažia regulovať rozvoj živej literatúry, ak chcú zasahovať do priestorového a časového vývoja deja a života postáv, usmerňovať ich určitým smerom. Tak, ako je rozmanitá živá literatúra a do akej miery je schopná permanentne sa rozvíjať a meniť, aj teória musí byť podobne rozmanitá a schopná permanentných zmien.

KISSNÉ DR. KOVÁCS ADRIENNE

Szondi és a néphagyomány, folklór, irodalom, ponyva kapcsolata

Tisztelt Konferencia!

Szondi György hősiessége egyaránt témája krónikás éneknek, Arany-balladának, ponyvakiadványnak és népmondáknak. Szépirodalom, népi kultúra és ponyva érintkezési pontján, írásbeliség és folklór határterületein járunk.

Folklorista irodalmárként tárom a konferencia, kollégáim elé az újabb gyűjtéseket és az újabb lehetséges következtetéseket. Évtizedek óta gyűjtöm a Szondi-folklóranyagot. Az írásbeliség és szóbeliség határmezsgyéjén sok fontos összefüggés tárható fel ma is.

Foglalkozom a történelmi hősökről megjelent, Bucsánszky Alajos által kiadott ponyvanyomtatványokkal is.

Máig élő népmondákat találtam Drégelypalánkon. Sokáig csak mondatöredékek bukkantak elő, majd további gyűjtések során teljes történeteket rögzítettem. 2002-ben az addigiaktól alapvetően eltérő mondát sikerült találnom. A szóhagyomány megőrzi az alaptörténetet, ugyanakkor mindig változtat, színez, kiemel, vagy épp halványít rajta valamit. A népköltészet variánsaiban él. Nincs egyszeri, végleges forma, minden újramondás egyben új változat is. Nincs két egyforma variáns, sőt, ugyanazt a mondaközlőnket többször meghallgatva részesei lehetünk annak a csodának, hogy a szóhagyomány törvényei élnek; ugyanazt a történetet máskor más hangsúlyokkal mondja el nekünk. Gyűjtéseimet, következtetéseimet publikálom (2006[1], 2008, 2009, 2010). Gyűjtőutak sora áll előadásom hátterében; most csak a szorosan témánkhoz tartozó anyaggal foglalkozom. Napjainkban, amikor az erdélyi népzenegyűjtés CD - sorozatának címe – *Utolsó óra* – fájdalmasan találó, igazán örülhetünk annak, hogy Drégelypalánkon 2002-ben, 2008-ban és 2009-ben is új Szondi-mondaváltozat született.

Mi tarthatta életben a szóhagyományt Szondi várkapitányról, a hősi harcról, a temetésről, a nyughelyről? Több összetevője feltárható. A népi tudás hordozója és újraalkotója néhány rendkívül értelmes, érdeklődését el nem vesztett helyi lakos. Csósza István és Pásztor János remek előadóként, Szondi tettei iránt egy életre elkötelezett, gondolkodó és alkotó emberként beírta magát az Ipoly-mente folklórjába.. Ez a legfontosabb ok.

Nem hagyható figyelmen kívül az írásbeliség és szóbeliség erőteljes kölcsönhatása, sok példa van a folklorizációra és a folklorizmusra is. Arany János balladája, a *Szondi két apródja* és a *Szondi Album* (1902)[2] hatása jelentkezik a szóhagyományban. Ugyanakkor a népköltészetet mélyen értő és gyűjtő Arany János balladájában több népballada-elem kimutatható, pl. a zárásba a klasszikus népballadáinkból ismert átokformula is belejátszik. Termékeny, gazdagító egymásra hatás. A környező helyek, helynevek, a vár, vele szemközt az Aranydomb/Aranygomb (mindkét változat él), az Ipoly, a Varga-tó, a drégelypalánki táj is segíthette ébren tartani a helyi tudást. Végül számolnunk kell a Szondi-kultusz és a néphagyomány kapcsolatával is. Mindezek az okok éltették a mondákat. Van-e, létezik-e Drégelynek élő néphagyománya? Közösséget átfogó folklór sajnos már nincs, de elemeiben fennmaradt.

Adassék tisztelet az előttem járt Szondi-kutatóknak, irodalmároknak, néprajzosoknak, történészeknek, népi adatközlőimnek. A Szondi-hagyománynak és a Szondi-kultusznak is megvan a maga szakirodalma. (Csáky Károly, Praznovszky Mihály, Balogh Zoltán, Kamarás József, Csósza Mária). Az irodalom−folklór határterület csak néhol érintkezik az ő kutatásaikkal, de eredményeik segítették a munkámat. Köszönet érte. Nagyon sokat tanultam a balassagyarmati Kamarás Józseftől és a drégelypalánkiaktól, Csósza Istvántól, Pásztor Jánostól. Az ő emléküknek szentelem ezt az előadást.

Az Arany-balladához kapcsolódóan a népi forrásanyagból a következő mozzanatokat vizsgálom: Szondi küzdelme, erőfeszítése; halála és temetése, feltételezett nyughelye a mondatudók szerint; máig élő egyéni mondavariánsok, kapcsolódási pontok a szépirodalommal és a ponyvairodalommal. Nincs monda, sőt mondatöredék sem, amelyben ne lenne hangsúlyos a hármas helyszín, a vitézi helytállás, a méltó földbe temetés.

„Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja;
Szemközt vele nyájas, szép zöld hegyorom,
Tetején lobogós hadi kopja.

Kit ifjú térdel, kezökben a lant,
A kopja tövén, mintha volna feszület,
Zsibongva hadával a völgyben alant
Ali győzelem ünnepet űlet.[3]

Arany csodaszép helymegjelölése, a két kiemelkedő magaslat és a völgy valóságos helyszín ma is. A népmondák ugyancsak e hármas helyszínt említik.

A harc lefolyásáról kevesebb anyagot találtam a néphagyományban, annál többet Szondi temetéséről és a sírjáról. A hős tiszteletét ezekben a mondarészekben fejezik ki a mondatudóink leginkább.

A Szondi-mondák legkülönlegesebb eleme a *hős temetésével* kapcsolatos. Az irodalmi alkotásokban, így Tinódinál és Aranynál is meghatározó, hogy Ali nagy megbecsüléssel temettette el a várkapitányt. Feltétlenül népi eredetűnek, a szájhagyomány alkotásának tekintendő az az elem, hogy az eltemetéshez megbecsülésképpen az Ipolyról hozatott fel homokot. Minden adatközlőm hangsúlyozza ezt. A mondaváltozatok szerint az Aranydomb / Aranygomb oldalában (nem a tetején!), az Ipolyról felhozott homokkal kialakított szakrális helyen temették el a hőst. Mészáros Jánosné (született 1918., gyűjtés 2000.) elmondta, hogy ősei elbeszélései szerint az Aranygombon, az ő szőlőjükben van a Szondi-sír. Az Ipoly-homok „*apa-homokjával*" van a föld többi részétől elkülönítve. Minden bizonnyal ez a legarchaikusabb mondaelem.

Az Ipoly-homokot azért hozták ide, mert a török úgy megbecsülte Szondit, nem akarta, hogy ugyanolyan földben legyen eltemetve, ami méltatlan hozzá.[4]

Adatközlőnk unokaöccse, Pásztor János 2002-ben így mondta el:

Majdhogynem biztosra tudom, hogy ez volt a Szondi sír! Az Ipoly-homok bizonyít! A basa hadvezérhez méltó temetést rendezett Szondinak. Az Ipolyból homokot hordatott Szondi elhantolására. Hogy hogy hozták ide a homokot? Ha Törökországból el tudtak jönni, akkor az Ipolyról fel tudták hozni a homokot! Két kilométerre sincs az Ipoly. […] Az Ipoly-homok azért kellett, hogy elváljon a talaj az ottani földtől. Ezt a helyet mi tudjuk. Senki nem tudja így rajtunk kívül.[5]

Csósza Istvántól gyűjtött mondánkban az Aranygombon egy horpadásában, egy hatalmas kő alatt van Szondi eltemetve.

Horpadás egy helyen van csak. A horpadásról a Szondi-emlékek könyv is szól. Édesapám jegyzett bele a könyvbe ezt-azt.[6] Tehát itt is a megjelöltség, elkülönítettség jellemzi a választott temetési helyszínt. Irodalom és néphagyomány metszéspontja: Csósza István édesapja kezében megfordult a *Szondi Album*. Írott és szóhagyományozó anyag találkozik, irodalom és folklór együttélésének lehetünk tanúi. A horpadásban, kővel megjelölt hely nyilvánvalóan folklorizáció, a *Szondi Albumban*, Dr. Brach Ferenc *Szondi György vélelmezett sírhelye* című írása lehet a forrás.[7]

Az Ipoly-homokkal temetés gondolata tovább él. Pásztor János 2008 nyarán ismét fontosnak tartotta kiemelni:

Megfelelő tiszteletet adott a basa, hadvezérnek kijáró tisztelettel temette el Szondit. Ne legyen a véres földdel szennyezve, ahol eltemetik, ezért Ipoly-homokot hozattak. Felvitték a homokot az Ipolyról, semmi az, még két km távolság sincs. Ezt az egyet tudom elképzelni.[8]

A hősök sírjáért mindig több helyszín vetekszik. Szondi vélt nyughelyéről találtam a legtöbb változatot. Az Aranydombon több palánki adatközlőnknek volt szőlője. Pásztor János nagyapjának öt sor szőlője futott fel a domb aljától a tetejéig. Pásztor János meggyőződése, hogy az ő földjükön van Szondi sírja. Csósza István is a saját szőlőskertjében tudta a hős nyughelyét. A Tinóditól, Aranytól is tudott helyszínek a népi történetmondók szerint e dombhoz köthetők.

A várhegy, a völgy és a szemközti hegyorom „háromszögkompozícióját" Arany János tette halhatatlanná. A népmondákban arányeltolódás van: a szóbeliségben a temetés helyszíne, az Aranydomb kapja a legnagyobb szerepet. Kedves, szívből tisztelt mondatudóim oly szépen szólaltatják meg a hagyományt, hogy nagyobb mondaegységeket is idézek tőlük.

Szondi sírja a mi (volt) szőlőterületünkön, az Aranydombon van. A mi barázdánkban van a sír. Sálakra voltak osztva a szőlők, hogy a víz ne hordja le a földet. Arra emlékszem, hogy az egyik sálnál volt az a kő. Akkora volt, mint egy fél asztal. 82-től, apám halálától nem műveltük tovább a szőlőt. Csodák csodája, az a rész még nincs elerdősödve [a feltételezett sír helye!] Füves terület. Ez a tisztás vagy ötven négyzetméternyi terület. Apám haláláig, egész haláláig tervezte, hogy kiássa, de ez csak terv maradt; majd nyugdíjas korában! Nem lett belőle semmi. Én 5-10 méteres távolság eltéréssel meg tudom mutatni a helyet.

Apám 12 éves gyerek volt, mikor a nagy filoxéra járvány után nagyapámmal (Pásztor András, szül. 1883-ban) kezdték telepíteni a szőlőt. 60-70 cm mélyen meg kellett forgatni a földet. A vadföldet felülre, a termőtalajt alulra.

Ahogy apám és nagyapám ezt a fordítást (digózást) végezték, egy 2 x 2 méteres szemcsés, durva, folyami homokos talajra leltek, annak ellenére, hogy az egész Aranydomb agyagos, enyhén kötött, meszes talaj. Apám mint 12 éves gyerek, hát ki akarta ezt ásni, de nagyapám nem engedte fölösleges pocsékolás miatt.

A mi szőlőterületünkön van a sír.[9]

Csósza István Szondi sírjáról elmondott történetében a magyar mondakincs egyedülálló változatának örülhetünk. Nagyon érdekes megfi-

gyelni a szó szerint lejegyzett szövegben az egyes részek kapcsolódását, azt, hogy a mondai elemek hogyan „hívják elő” egymást.

A szőlőmön, az Aranygombon van eltemetve Szondi. A szőlőm oda jár fel az Aranygomb lábához. Egy gödörbe szarvasok voltak meghúzódva – volt ott egy horpadás az Aranygomb lábánál. Egy hatalmas kő, hat személyes asztalnyi szürke kő volt rajta. Itt mi lehet? Az olyan hat méteres kő volt. Lehet, még nagyobb volt! Tojás alakú kő! Volt az nyolc méteres is! Eszembe jutott: nem ez a Szondi sírja? Mondom otthon nagyapámnak. Az én nagyapám mondja: „A te ükapád azt mesélte, hogy az a Szondi sírja.”

Ipoly-homokkal temették el Szondit, hogy ne azzal a véres földdel takarják be, amiért ő annyit szenvedett. Mert felszólították, hogy adja fel a várat.

Jancsi nem jól tudja, hogy az ő földjén van. Szerinte az ő szőlőjén van Szondi sírja. De nem ott van! Az Aranygomb közepén, a déli oldalán – a várnak néz. A horpadásban van Szondi sírja. Szép díszesen temették el, így mondta a dédapám. Nem az Aranygomb tetején! A horpadásban. Alulról úgy 150 m, felülről, onnan kevesebb, 70–80 m. Az az a hely! Árvalányhaj nőtt az Aranygomb tetején és a síron, bevésések voltak a nagy kövön. Utoljára 80-ban még megvolt a kő. Ha nincs meg – nincsen; legurították valahová.

De a Csósza István által elbeszélt történet nem fejeződik be az Aranygombon, e befejezéshez hasonló változat nincs több:

Kiásták [Szondit] és behozták a nép közé. A kicsi kápolna alatt van eltemetve. Eltemették és kápolnát építettek föléje. Nagyapám mondta, a dédapjától hallotta, hogy falubeliek ásták ki és hozták be a faluba. A hősök sírját meg nem bolygatni! Ez volt a jelszó. A falu elöljárói aztán ötven botütést mérettek azokra, akik kiásták. Majd kápolnát emelt a falu a sír fölé. A kápolna agyagból van, ha aláásnának, összedőlne.[10]

E ponton összekapcsolódik a hegy (Aranygomb), a megjelölő Ipoly-homok, a kő és a falubeli Szondi-nyughely. E gazdag mondaváltozat magába foglalja a néphagyomány által számon tartott Szondi-helyszíneket. Ráadásul irodalmi – ma már kibogozhatatlanul összefonódott – kapcsolatai is vannak a *Szondi Album*mal. Nem is a „kibogozás” lényeges. A kapcsolat jelenléte, ennek felmutatása a fontos.

A *Szondi Album*ot Pásztor János is őrizte, egy fénymásolatot ajándékba kaptam tőle. 44 példányt sokszorosíttatott és juttatott el érdeklődőkhöz szerte Magyarországon! A néphagyomány mindig is merített forrásokból, hol a napi eseményekből, hol egy papi prédikációból, hol

egy másik mese vagy mondatípusból, de mindenekelőtt alkotó fantáziával csiszolta helyivé a saját változatot. A Szondi Album termékenyítően hatott rendkívüli mondatudóm, Pásztor János gondolatvilágára is. De mondatudói alapállásán nem változtatott.

Nemcsak a *Szondi Albumnak* van jelentős szerepe a szóhagyomány alakulásában, hanem a ponyvakiadványoknak is. A ponyva a néprajzi és az irodalmi kutatás számára is hasznos lehet. 1870-ben Bucsánszky Alajos *Nagy Képes Naptárá*ban jelent meg a *Szondy György, vagy A hősi érdemet az ellen is elismeri* című ponyvaszöveg.[11] Megnézhetjük a ponyvaíró Tatár Péter (Medve Imre) forrásait. Azt látjuk, hogy ismerte Tinódi *Ali basa históriáját*,[12] merített Arany verséből és minden bizonnyal felhasználta a népköltészetet.

A ponyva közvetítő szerepe óriási volt a XIX. században. A nép számára „öszveszedett versek" a szépirodalom és a népi kultúra kapcsolatát teremtették meg a kis vásári ponyvafüzetkék által. A néprajztudomány nélkülözhetetlen forrása e füzet is.[13] Ne feledjük azt sem, Arany János milyen szeretettel említi gyermekkora olvasmányait, a ponyvafüzeteket. Móra Ferencnél és Tamási Áronnál is találunk hasonló vallomást.

A ponyva terjeszt, megőriz és forrásként szolgál. Ha „öszveszedve" is, a szépirodalmat a vásárokban eljuttatja a néphez. Ponyvafüzetkék tépett lapjain új életre kelnek a régmúlt hősei és eljutnak az irodalom körén kívül élőkhöz.

A XVI. századnak hősi eszménye Magyarországon az önkényuralom és a kiegyezés korában nem Arany János remekművével, nem is Drégelypalánk és Nagyoroszi környéki népmondákkal, hanem ponyvafeldolgozással hatott a tömegekre. A Szondi-történet ponyvára kerülésével a XIX. századi folklorizálódás folyamatát is figyelemmel kísérhetjük.

Drégely ostromáról a népmondákban a következő motívumok jelennek meg: összecsapás; többnapos küzdelem, a törökök nagy számbeli fölénye; Szondi és maroknyi csapatának a végsőkig kitartó hősiessége, a nagyoroszi pappal küldött üzenet: ajánlat a vár feladására. Minden, népmondákban fellelhető motívum, elem megjelenik a ponyvakiadványban. Ponyvasajátosság a „hitelesség" többszöri bizonygatása, a nevek, események minden bizonnyal Tinódiig visszamutatva szerepelnek a ponyvában, az Arany-ballada minden eleme „öszveszedve", azaz ponyvásítva jelen van. Bucsánszky *Nagy Képes Naptárá*ban Arany Toldija is „ponyvásítva" jelent meg Tatár Péter átírásában. A Bucsánszky-könyvek és nyomtatványok címjegyzéke bemutatja a *Gyámbot* című

szépirodalmi albumot, amelynek szerzői között első helyen szerepel Arany János neve. A népköltészet, a szépirodalom és a ponyvaírás együttállása a XIX. századi kultúra élő valósága!

A *Szondy*-ponyvafüzetkéből egyetlen részt emelik ki, mert nagyon érdekes ponyva-sajátosságra figyelhetünk fel.

> Szondy leggazdagabb ruháját felölté,
> *És zsebét száz magyar arannyal megtölté* […]
> Vitézei a vár udvarára gyűltek,
> S a végső tusára és harcra készültek
> *Szondy kardot húzván így szólott seregéhez:*
> Vitézek! Mindenki készüljön Istenéhez
> Szabadulás nincsen, haljunk meg hősökhöz
> Illőn, kiknek mocsok nem fér nevéhez;
> A hon, a király és a szabadság éljen!
> Előre vitézek, a halálba vélem.
> Most *megnyitja* a belső *vár kapuját*,
> És elsütteti utolsó ágyúját,
> S annak füstje között *tör ki mint a szélvész*,
> Csapásai alatt sok ellenség elvész.[14.]

Ez nem várt fordulat. Szondi nyilvánvalóan Zrínyiként rohan ki a várból a ponyvafüzet lapjain. Honnan került a „Zrínyi-betét" a történetbe? Minden bizonnyal egy másik ponyvából. Sikerült megtalálnom, a *Szigethvár ostroma 1566-ban, vagy: Zrínyi Miklós halála* című ponyvakiadványt.[15.]

Szondi és Zrínyi ponyvatörténetében 12 megegyező sor van, a leghangsúlyosabb részben. A közös motívumokból néhányat a népköltészet több műfajából is ismerünk (legszebb ruha, száz arany, utolsó golyó), a többi a szépirodalomból veszi anyagát. Zrínyi szózata vitézeihez, az odaadott élet áldozatvállalása, a hősiesség – az irodalom által vált eszménnyé. A Zrínyi-példa a ponyvairodalomban alkalmas egy másik várvédő bemutatására. A ponyvaíró az egyszer már bevált elemeket aggály nélkül hasznosítja egy másik helyen. Így lesz Szondiból az „utolsó ágyú füstje között" a várból kitörő hős. Tatár Péter (Medve Imre) a népköltészet variánsaihoz némileg hasonló módon „szedte öszve" történeteit: az egyik helyről átemeli a másik szövegbe.

Azt, hogy a folklórral kapcsolata volt, írásainak felépítése és az is bizonyítja, hogy vőfélykönyvet is „öszveszedett": *Alföldi vőfélykönyv, Írta Vetró Lőrinc, Nyélbe ütötte Tatár Péter, Szeged, 1878*. Íme, Tatár

Péter nemcsak szépirodalmat, folklórt is „ponyvásított", ott áll a „*hármas út*"-on: *irodalom, népköltészet, ponyva* találkozásánál. Képzeljük el, hogy az 1870-es években szülőfalunk heti vásárában dédapánk megvette pár krajcárért a Zrínyi és a Szondi ponyvafüzetecskét. Az ő kezében a népi kultúra valóságával kerülhetett kapcsolatba a szigetvári és a drégelyi hős. És épp egy ponyvaíró jóvoltából.

Az újabb gyűjtésekből azokat a részeket emelem ki, amelyek az alaptémánkhoz kapcsolódnak, és az eddigi képet tovább árnyalják. Csósza István bácsi mondáit már nem gyűjthetjük újra. A hagyományozó szóbeliség nagy alakját vesztettük el benne. Kiemelkedő mondatudónk, Pásztor János 2008-ban is tudott újat mondani. *Nálunk családi hagyomány volt Szondi. Nagyapám (szül. 1886), nagyanyám (szül. 1883) ismerték és továbbadták az utódoknak […].*

Velünk született. Erre nem lehet rábeszélni senkit.

E mondatok is vallanak a népköltészet alkotás-lélektanáról: a népi tudás létrejöttéhez, megtartásához szellemi nyitottság, érdeklődés, lelki alkat kellett.

Pásztor Jánost évtizedeken át foglalkoztatta, hol lehet Szondi sírja: *„Az nem lehet, hogy az ember ne foglalkozzon vele!"*

Két új elem is felmerült. Az egyik a csatával, a lélekszámmal, a másik Szondi származásával kapcsolatos.

Három napig tartott az ostrom. Ágyúzás, kardcsata. Úgy elgondolom, ha lettek volna jó fegyvereik! De nem volt. Lovas vitézek voltak ők, de alig voltak felszerelve. Száz embere volt Szondinak, ebben benne volt a lovász legényig, az utolsó szolgalegényig mindenki. Ott meg a több tízezres török.

Az erőviszonyok foglalkoztatták a mondatudót, a hármas és a százas szám a népi lekerekítettség szép példája.

Szondi származásáról így gondolkodott adatközlőnk: *Így is hallottam, hogy jobbágyszármazású, meg úgy is, hogy középnemesi. Ahogy akarja elfogadni az ember.*[16]

A szóhagyományozó kultúrától el nem szakadt ember számára: első a szóbeliség. Amit befogad a néphagyomány, az a mérvadó. Neki nem az írásbeliség, hanem a szóbeliség a fontosabb forrás. És ez a döntő. Aki így gondolkodik, újra és újra elmondja a történetet.

Csak egy bánata volt Jani bácsinak: *„Igencsak ritkulunk mi Szondisták!"*

Nem tudok nem gondolni Zrínyi prózai műveinek *Dedicatió*jára. Annyira szeretem, hogy engedtessék meg nekem is idézni:

„Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek árnyékjai, […] nem hadnak nékem alunnom, mikor kívánnám, sem henyélnem, ha akarnám is."[17]

Tisztelt Konferencia! A nagy lelkek „árnyékjai", úgy érzem, itt vannak közöttünk. A mondatudók, a nagy történetmondók tudása rögzítve van, nem ment veszendőbe. De mi él tovább? Mi marad?

Ez a kérdés nem hagyja nyugodni a folklórkutatókat. Érdemes nyitottnak lennünk más tudományterületekre is. Izgalmas régészeti kutatások folynak a szintén határ közeli Sátoraljaújhelyen. Képzeletet, gondolkodást, tudományos elmélyültséget inspiráló kiállítást láthatunk a Kazinczy Ferenc Múzeumban: *Egy eltűnt vár nyomában*, ugyanezzel a címmel igényes összefoglalót kapunk a Kazinczy Társaság 2015. *Szép-halom*-évkönyvében.[18] A sátoraljaújhelyi Várhegyen országosan figyelemreméltó ásatások folynak.

Hogy kapcsolódik ez a folklórhoz, hogy jön ez ide? Nagyonis!

A drégelyi várhoz – most ide, Párkányhoz jóval közelebbi várhoz – teljes joggal kapcsolódik és helyénvaló a sátoraljaújhelyi régészeti párhuzam. Itt is van eltűnés. Nem, itt nem a vár tűnt el, szerencsére rendbe hozva, gondozva, vezetéssel várja a látogatókat, kirándulókat, várkedvelőket. Más van eltűnőben.

Elmúlóban van Drégelypalánkon a várhoz fűződő folklór. Azok a tehetséges nagytudású történetmondók, akiktől 2010-ig (!) élő népmondákat lehetett gyűjteni, már az égi mezőkön járnak. Gondoljuk csak meg! A Magyar Művelődési Intézet 1990-es években indított erdélyi népdalgyűjtés-lemezsorozatának *Utolsó óra* a címe, és Drégelypalánkon még 2009-ben is népmondák voltak gyűjthetők! Hogyan lehet? Voltak a népköltészetnek ezúttal név szerint is ismerhető csodálatos alkotói-megtartói, akik éltették és alakították a hagyományt.

Kamarás István (Balassagyarmat), Csósza István (Drégelypalánk), Pásztor János (Drégelypalánk) kiemelkedő tudású alkotók voltak. Csodálatos minden, amit ránk hagytak, és bizony nem bánom, hogy annyit zötykölődtem a kisvonaton, mert nekem a gyűjtés rengeteget adott nemcsak azzal, hogy sok mondaváltozatot rögzítettem – őriztem meg, hanem azzal is: nagyszerű egyéniségeket ismerhettem meg. Az élő folklórral élhettem és dolgozhattam. Mentem, mert érdekelt, mentem, mert Ujváry Zoltán professzor gyűjtésre inspiráló szava és Kallós Zoltán sommás mondata fülembe csengett: „Van mit gyűjteni, csak ki kell fáradni a helyszínekre."[19]

Adatközlőim soha kétszer ugyanúgy nem mondták el a történetet, mint korábban. A variánsok, változatok éltek. Ez ma már nincs.

Bár felgyűjtve, de a közösség napi életéből nagyrészt kifogyóban – mi marad a folklórkincsből, mi menthető át és hogyan? Mit tehetünk a *kinccsel*, ami veszni látszik, de még része lehetne jelen életünknek? Sok minden átmenthető, átemelhető, de csak akkor, ha van egy-egy elhivatott ember, aki idejét-életét odaadva *híd* tud lenni az ősi tudás és a jelen életünk között.

Ha megnézzük a folklór más területeit, láthatunk párhuzamokat a *továbbélésre-továbbéltetésre.* A magyar folklór rendkívül gazdag témavilágának, a betlehemezésnek a mai helyzetébe belegondolva tudjuk, hogy autentikus anyag napjainkban már igen kevés helyen él. Van pl. Csíkszentléleken (Erdély), Torontálvásárhelyen, Székelykevén (Délvidék / Vajdaság) eredeti formában. A „végek" még tartják magukat! De előfordul az is, hogy nem várt helyekről jönnek csoportok. Hová is? Debrecenbe! A Kárpát-medencei betlehemesek hagyományos találkozóját december első / második hétvégéjén rendezi meg a város. Jönnek a szentlélekiek, a székelykeveiek, az idén is, mert a Kárpát-medencei Betlehemes Találkozó a XXV. jubileumi évéhez érkezett! Igen sok csapat vett részt, és nemcsak Erdélyből, hanem a Felvidékről is!

A tanító néni állította színpadra a kicsiket? A pap tanította be a régi, hiteles szöveget-éneket? Nem baj! Nem autentikus? Klasszikus értelemben nem, de az autentikus anyag *életre kelhet.* Akarva-akaratlanul a nagyszülők-dédszülők idejével érintkeznek a mostani betlehemezők, láthatatlanul fognak kezet, vállukat az ő vállukhoz döntik. Az *átmentés* jelen van életükben, és ez a döntő.

Keressük, ami nincs? Régészeti ásatás egy eltűnt vár nyomában? Színpadi előadás házról házra járás helyett? Igen! Már nincs élő drégelyi monda? De van átmentés a közösségi élet meglevő eseményeihez, alkalmaihoz igazítva, vártúrák részeként, ismertetésekbe „becsempészve". Van értelme mai formákhoz kötni az ősi tudást? De még mennyire! Nagyon jól tudja ezt, és remekül valósítja meg Pásztor János menye, Pásztor Ildikó, a drégelyi Szondi-kultusz cselekvő továbbvivője. Ő megtalálta az utat.

De gondoljuk végig és járjuk be az előzmények ösvényét! Már évekkel ezelőtt így kezdte egy őszinte, budapesti, tizenéves diák a családról szóló fogalmazását: „A beszélgetés ma a legtöbb családban megszűnt." Ha veszít területeiből az élőbeszéd, akkor hogy ne veszítené helyét, terét, erejét a szóhagyományozó költészet, a történetmondás, hogy ne „fogyna" a Szondi-mondakör?! Nincs min csodálkoznunk.

Már Pásztor János életében is voltak baljós jelek. Előfordult, hogy kortársai közül nem mindenki értette meg ragaszkodását a hagyományhoz. „»Jön már Jani a Szondi lakatjával!« – mondták néhányan inkább gúnnyal. Bántotta az uramat kicsit, de beletörődött" – idézi fel Pásztor Jánosné Urbán Mária férje Szondi-kultusszal tevékeny éveit.[20] De János bácsi talált megoldást: a kor befogadó nyelvén kell szólni. Ha a Szondi-monda élőszóval előadott csodás története csak a családot és a néprajzkutatókat, gyűjtőket érdekli, akkor betűt kell a többiek kezébe adni! A vastag Szondi Albumot saját pénzén fénymásoltatta, és mindenkinek adott, aki csak kérte. Orvosnak, szomszédnak. Szeretett ismerkedni, amikor a balassagyarmati kórházban volt, ott is adott egy példányt egyik betegtársának." *Átmenteni, átmenekíteni* – ezt tartotta szem előtt Pásztor János.

Ugyanazt vallja, teszi Pásztor Ildikó. Mélyen tudja, hogy nem szakadhat el a szál a jelenünk és a történelmi-néprajzi múltunk között. Nem is szakad el, mert képes a hagyományt visszaépíti a közösség életébe: Drégely-filmjei, Szondi-emlékhely létrehívása, vártúraprogramjai, iskolabeli előadásai mind-mind „újrafonják" az elszakadó félben talált és felemelt szálakat. A *Szondi legendája* és *A szent sírhely* rövidfilmjei a lakitelki közösségi tévések filmszemléjében 2015-ben különdíjat nyert! Az ő előadásai az előző nemzedékek odaadó ragaszkodásával lelkesítik meg a Szondi-kultuszt. A drégelypalánki magyar és a roma gyerekek szívét is megérintette a film, a hősi sír hollétének a talánya. Az egyik negyedik osztályos kisfiú így adott hangot azonosulásának: „Ildi néni, ha nagy és gazdag leszek, eljövök helikopterrel és megkeressük a Szondi sírját."[21] Ott ahol van gyerek, aki ilyet mond, nem lehet nagy baj.

A népi kultúrában az ember és a környező élő és élettelen világ szerves kapcsolata hosszú időn át fennmaradt. A mindennapi tevékenység nem szakadt el a kultúra egyéb területeitől, a szokások, rítusok, ünnepek rendjétől. Pásztor János az utcasarokról fel-felnézett a várra, a Szondiról való gondolkodás része volt a mindennapoknak, a család életének, felesége, fiai, menyei szintén „Szondisták" lettek. Mítoszt értő emberek, akik éltetik az emlékezetet, amely mind az egyén, mind a közösség életében nagyon fontos. A tradíció elsősorban átadást jelent. Ma már sokan nem értik a mítoszt, pedig a mítosznak közösségmegtartó ereje van. A drégelyi vár története, a Szondi-mítosz és -kultusz, látjuk, éltető erő a drégelypalánki gyerekek számára is. Hagyományok, jelképek, hősök, mitikus történetek nélkül elszegényedne (és el is szegényedik) a világ és az emberi lélek. A drégelyiek „meg vannak mentve", mert Pásztor János történetei,

Pásztor Ildikó filmjei, elhivatott, lelkes kulturális tevékenysége, az általa megálmodott és működtetett Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központ életben tartja a kötődést a helyi mítoszhoz.

Gyerekeink ne legyenek hagyományvilágtól elidegenedett, eltávolodott, gyökérnélküli létű, a világban ide-oda sodródó felnőttek! Mindőnk tehetünk saját helyünkön valamit.

Mi marad? Van, amikor az is, amit nem is reméltünk. De van megmaradó abból, amit leírunk, összegyűjtünk, megőrzünk és emlékezetbe idézünk!

„Azok a (régi) korok erkölcsben, becsületben gazdag korok voltak."[22] Mélyen igaz ez az 1552. júliusi négy sorsdöntő napra, a várvédő kapitány hősiessége megszólíthatja a gyerekeket és a felnőtteket. Az biztosan megmarad a hagyományból, amit a jelen közvetítő eszközeivel, a jelenhez kötő szállal mentünk meg az időből. Erről tanúskodik A Látogatók könyve.[23]

Kedves Hallgatóim! Kerekedjenek fel, látogassák meg (először vagy újból) Drégelypalánkot, „Drégel sziklai várát" – győződjenek meg személyesen (ne virtuálisan) szavaim hitelességéről!

Jegyzetek

[1] KISSNÉ KOVÁCS Adrienne, *Mi marad? Irodalmi és néprajzi* tanulmányok, Bp., 2006. 11–50.
[2] *Szondi Album*, *Drégelypalánki Emléklapok*, szerk. PONGRÁCZ Lajos, 1885, 1902.
[3] Lásd a kritikai kiadásban ARANY János, *Kisebb költemények*, kiad. VOINOVICH Géza, Bp., 1951, 261–263; jegyzetek: 498–500.
[4] Kamarás József személyes közlése, 2002.
[5] Mondaváltozat, PÁSZTOR János (1937–2010, Drégelypalánk, Dózsa György út 22.), gyűjtés: Drégelypalánk, 2002.
[6] Mondaváltozat, CSÓSZA István (1925–2005, Drégelypalánk, Rákóczi út 23.), gyűjtés: Balassagyarmat, 2002.
[7] *Szondi Album*, 1885, 64.
[8] Mondaváltozat, PÁSZTOR János, gyűjtés: Drégelypalánk, 2008.
[9] Mondaváltozat, PÁSZTOR János, gyűjtés: Drégelypalánk, 2002.
[10] Mondaváltozat, SZÓSZA István, gyűjtés: Balassagyarmat, 2002.
[11] *Nagy Képes Naptár*, kiadja BUCSÁNSZKY Alajos; 1849–1900. évfolyamait doktori értekezésemben kutattam. Disszertáció: A múlt századi kalendáriumok néprajzi vonatkozásában *Bucsánszky Alajos Nagy Képes Naptára* alapján, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1980.
[12] Kritikai kiadásai *Régi Magyar Költők Tára*, III. kiad. SZILÁDY Áron, 1881, 90–104; jegyzetek: 430–435.

[13] TATÁR Péter néven írt MEDVE Imre (1817–1878) ponyvaszerző írásai: *Szondy György, vagy A hősi érdemet az ellen is elismeri*, Bp., 1870. In: POGÁNY Péter: *A magyar ponyva tüköre*, Bp., 1978, 308–309.
[14] I. m. POGÁNY Péter
[15] *Szigethvár ostroma 1566-ban, vagy Zrínyi Miklós halála. Írta Tatár Péter, Pesten Nyomtatja, kiadja Bucsánszky Alajos, 1857*. OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár.
[16] Mondaváltozat, PÁSZTOR János, gyűjtés: Drégelypalánk, 2008.
[17] *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, II, szerkesztette KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 2000., 176.
[18] *Széphalom*, *A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 2015. HEGYI Dóra – RINGER István, *Az újhelyi vár régészeti kutatásainak újabb eredményeiről*, Sátoraljaújhely, 2015, 357–363.
[19] KALLÓS Zoltán személyes közlése, Bp., 2005. március 10-i előadásán
[20] PÁSZTOR Jánosné, URBÁN Mária személyes közlése, Drégelypalánk, 2016. március 1. és 23.
[21] PÁSZTOR Ildikó személyes közlése, Drégelypalánk, 2016. március 1., 10. és 23.
[22] FARKAS Ottónak, a *Medvesaljai mondák* gyűjtőjének közlése, 2016. február 10.
[23] A Várnál kihelyezett füzetek bejegyzéseiből készült könyv: *A Drégelyvárat látogató Honfitársaink áhítatban fogant gondolatai…*, Drégelyvár Alapítvány, szerk. BENYÓ Balázs. A Látogatók könyve megvásárolható Drégelypalánkon, a Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központban.

Postava kapitána Szondiho vo folklóre, vo vysokej a populárnej kultúre

Hrdinský čin obrancu hradu Drégely je témou historického spevu, veľmi známej umeleckej balady (autorom ktorej je János Arany), populárnych diel i ľudových povestí. Autorka vo svojom príspevku referuje o výsledkoch svojich najnovších výskumov v tejto problematike. Dejiny hradu, mýtus okolo postavy Szondiho a jeho kult sú stále živé v obci Drégelypalánk a slúžia ako príklad pre deti z obce. Bez tradícií, symbolov, hrdinov a mytických príbehov by náš život aj ľudská duša boli ochudobnené o dôležitý rozmer. Preto je dôležité zbierať, uchovávať a odovzdávať ďalším generáciám podobné príbehy o hrdinských činoch našich predkov.

OROS LÁSZLÓ

A felsőszeli Bibliotheca Pro Patria könyvtár rövid története

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! A következő percekben egy olyan magánkönyvtárról, illetve gyűjteményről lesz szó, amely Felsőszeliben található. Aki nem járt még arrafelé, annak elmondom, hogy Felsőszeli (Horné Saliby) Galántától mintegy tíz kilométerre van. A könyvtár neve pedig **Bibliotheca Pro Patria.**

A gyűjtemény alapításának gondolata **1977** nyarán fogant – tehát közel 40 évvel ezelőtt –, abban az időben, amikor **Dobos László** író és **Fónod Zoltán** szerkesztő járt nálunk.

Dobos akkor dedikálta az *„Egy szál ingben"* című könyvét… és bevallom: ez volt az egyetlen olyan könyvem, amely a szlovákiai magyar irodalmat képviselte.

Tulajdonképpen az ő biztatására fogadtam meg magamban, hogy gyűjteni, tanulmányozni és rendszerezni fogom az itt megjelent műveket. Meg aztán az is sokat nyomott a latban, hogy abban az időben, mint hivatásos katona, Csehországban éltem. Itt magyar szót nem lehetett hallani, magyar könyvet is csak Prágában árultak.

Tehát keresni és vásárolni kezdtem ezeket a műveket – megjegyzem: akkor még valóban reális áron! 1985 végéig több száz ilyen könyvet sikerült beszereznem. Elolvasásuk után viszont a szerzőik is érdekelni kezdtek. Szerettem volna megismerni úgy az életüket, mint az irodalmi tevékenységüket. Abban az időben azonban alig volt olyan lexikon, ahol a csehszlovákiai magyar írókat vagy egyáltalán az irodalmunkat tárgyalták volna.

Így hát levélíráshoz fogtam: aláírt fényképet és kéziratot kértem az íróktól.

És bizony – ma már szinte hihetetlennek tűnik – sorban jöttek a levelek, fényképek, kéziratok és a biztatások: csak folytassam a gyűjtést! Elsőként Csontos Vilmos válaszolt, majd Ozsvald Árpád, Dénes György, Rácz Olivér, Turczel Lajos és a többiek is. Gondolom, hogy ezek a nevek Önök előtt sem ismeretlenek…

Néhányan ugyan meglepődtek a kérésemen, de senki sem utasított vissza.

Nos, lassan így alakult ki a kézirattár, majd a könyvtár.

*

Most pedig röviden arról, hogy mit is tartalmaz ez a gyűjtemény.

Elsősorban az **1918**-tól napjainkig megjelent könyveinket, az írókkal folytatott levelezést, korabeli dokumentumokat, kisnyomtatványokat és plakátokat, valamint a hozzáférhető folyóiratokat. Illetve még valamit: azokat a régi iratokat, amelyek antikváriumokból vagy hagyatékokból kerültek hozzám.

Mindezt aztán hangulatosan kiegészítik a falakon elhelyezett történelmi témájú reprodukciók – főleg a szabadságharcról –, valamint festmények, korabeli fegyverek és dísztárgyak.

Ami a könyveket illeti, jelenleg több mint **hétezer** kötet található a polcokon, amelyek nagy része a szerző ajánlásával van ellátva! Itt sorakoznak az első nemzedékbeli íróink (mint például Mécs László, Győry Dezső, Fábry Zoltán, Forbáth Imre, Egri Viktor) és a később induló Duba Gyula, Dénes György, Cselényi László, Mács József dedikált kötetei. De a fiatalabb íróink munkái sem hiányoznak... Akárcsak a jeles magyarországi szerzők, például Faludy György, Mészöly Miklós, Esterházy Péter vagy Csoóri Sándor nekem ajánlott könyvei...

A könyvtár további részét pedig az itt megjelent irodalmi lapjaink, elsősorban a **Fáklya** (1951–1956) és a **Hét** (1956–l995) bekötött évfolyamai, valamint a ma is megjelenő **Irodalmi Szemle** (1958–), **Kalligram** (1992–), **Szőrös Kő** (1996–) és az **Opus** számai képezik. Ezek mellett igyekszem még összegyűjteni vidékünk regionális lapjait és helytörténeti kiadványait is, amelyek a rendszerváltás után igencsak megszaporodtak! Persze, ez nem baj… csak a hozzáférhetőségük lett nehezebb.

Végül itt vannak a komáromi Jókai Színház és a kassai Thália Színház műsorfüzetei, plakátjai, képzőművészeink kiállítási katalógusai, illetve azok a múzeumi kiadványok, amelyek a felvidéki magyarság életével és történetével foglalkoznak... Ha már a művészeket említettem, akkor örömmel teszem hozzá azt is, hogy a legtöbb anyagom éppen a párkányi régióból származik. Több alkotásom van például **Lábik János** barátomtól vagy a párkányi származású **Simonyi Lajostól** és **Barta Gyulától.**

Egyébként, a gyűjteménnyel kapcsolatban azt is elmondhatom, hogy ez a könyvtár hasonló jellegű, mint a somorjai **Bibliotheca Hungarica**. Persze egy lényeges különbség azért mégis van, hisz Somorján minden tevékenység intézményes keretek között, fizetett munkatársakkal, állami és egyéb támogatással történik. Más viszont a magángyűjtemények helyzete. Ezekről már kevesebben tudnak, hisz tulajdonosaik saját erejükből, legtöbbször anyagi támogatás nélkül, csendben és a háttérben

maradva tevékenykednek. A lelkesedésük és a hitük viszont óriási, hogy a gyűjteményükben található anyag értékéről ne is beszéljünk! És ez érvényes a könyvtáram anyagára is.

A továbbiakban hát ezekről az értékekről – legyenek azok könyvek vagy iratok – szeretnék szólni.

A könyvek közül ilyen például **Molnár Ferenc *Andor*** című könyve, amelyet az egyik budapesti antikváriumban kínáltak fel. Első kiadású (1918), dedikált példányról van szó! És az ajánlás sem akárkinek, hanem Molnár Ferenc első felesége apjának, Vészi Józsefnek szól.

Erről a bejegyzésről talán még annyit, hogy Molnár Ferenc és Vészi Margit házassága rövid életű volt. Egy lányuk született – Molnár Márta –, aki később Sárközi György íróhoz ment feleségül… és fiuk, Sárközi Mátyás szintén író lett. Ő Londonban él, és minden évben eljön a budapesti könyvhétre… A legutóbb is ott találkoztam vele, és amikor megmutattam neki ezt a könyvet, igencsak elcsodálkozott, hogy miképpen került hozzám ez az értékes, egyedi darab… Azt persze nem árultam el neki, hogy a könyvet egy órával előtte az antikváriumban vettem.

Az egykori felvidékiek közül viszont büszke vagyok **Mécs László** *Forgószínpad* című kötetére, amelyet Kodolányi Jánosnak dedikált, vagy **Jarnó József** *Prometheus* című könyvére, amely Kassán jelent meg, és a szerző Vámbéry Ármin fiának, Vámbéry Rusztemnek ajánlotta… És így sorolhatnám a többit is, amikor az egyik író a másiknak, vagy valamilyen ismert személynek dedikálta a művét.

A kortárs szerzőkről – akik már nekem ajánlották a könyveiket –, most nem akarok beszélni, hisz talán nincs is olyan szlovákiai magyar író, akitől ne lenne legalább egy dedikált könyv, levél vagy lap a gyűjteményben. Itt azért hozzátenném, hogy arról a fogalomról: ki is tulajdonképpen „*szlovákiai magyar író”*, illetve van-e egyáltalán „*szlovákiai magyar irodalom*”, igencsak megoszlanak a vélemények. De ezt most ne részletezzük.

Visszatérve azonban a könyvtárhoz, talán még annyit, hogy az állomány legrégebbi darabja az a katolikus imádságos könyv, amely 1798-ban jelent meg Pesten. Érdekessége pedig az, hogy ez a példány *Szabó Magda* ismert írónő hagyatékából származik…

Van azonban a gyűjteményben néhány olyan személyiség is – ők ma már történelmi nevek –, akikkel bizony megtiszteltetés volt a levélváltás! Ide tartozik például ***Habsburg Ottó*** (1912–2011), az utolsó magyar király, IV. Károly fia, akivel közel húsz levelet váltottam, vagy ***özv.***

Horthy Istvánné, szül. gróf Edelsheim Gyulai Ilona (1918–2013), Horthy István, egykori kormányzóhelyettes felesége, illetve a felvidéki mártír, gróf Esterházy János lánya, ***Malfatti Esterházy Alice.***

Természetesen a dedikált könyveik is megvannak a könyvtáramban…

Ami pedig a régi iratokat illeti, a legbecsesebb darabok a budapesti antikváriumokból kerültek hozzám. Ezek általában a vallás- és közoktatási miniszterek által aláírt kinevezési okmányok. Például *báró Eötvös József* (1813–1871), *Treffort Ágoston* (1817–1888), *báró Wlassics Gyula* (1852–1937), *Teleki Pál* (1879–1941) vagy *Hóman Bálint* (1885–1951) egykori miniszterek aláírásával.

De onnan került hozzám *Arany János* (1817–1882), a legjelentősebb magyar epikus költő levele is, amelyet ugyan a Magyar Tudományos Akadémia egyik fogalmazója vetett papírra, de Arany János, mint az Akadémia főtitkára írta alá 1873-ban.

Sőt ott vettem a deáki születésű *Serédi Jusztinián* (1884–1945) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek két levelét vagy a legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István elsőszülött fiának, *Széchenyi Béla gróf* (1837–1918) levelét, amelyet Darányi Ignácnak írt 1910-ben. A levél azért is érdekes, mert azt a Julián Egyesület[1] nevében írta, amelynek elnöke volt.

És hát így sorolhatnám az egyes kategóriákat, mondjuk a zeneszerzőket is, hisz a közismert *Lehár Ferenc* (1870–1948) autogramján kívül vannak leveleim például a párkányi *Zahovay Ernő* (1913–1998) zeneszerzőtől vagy *Hubay Jenő* (1858–1937) hegedűművésztől. Hubay neve, sok egyéb mellett, azért is érdekes számunkra, mert életpályája a Felvidékhez is kötődik. Amikor ugyanis 1894-ben házasságot kötött a 12 évvel fiatalabb gróf Cebrián Rózával, hozományként megkapta a Losonc – Szalatnán lévő gyönyörű kastélyt is. Sok időt töltött ott, és ilyenkor általában jótékonysági koncertet is tartott Losoncon.

Ami pedig a dedikált (vagy aláírt) fényképeket illeti, minden írónktól van ilyen a gyűjteményben. De nem csupán tőlük, hanem a szlovákiai magyar színészektől is…, hogy a magyarországi művészekről ne is beszéljek.

Öröm volt például levelet váltani *Rátonyi Róbert* (1923–1992) művész úrral, aki nem csak dedikált fényképet küldött, hanem évente eljuttatta hozzám az újévi jókívánságait is… De elfogadta a felkérésemet *Bárdi György* (1921–2013), *Kibédi Ervin* (1924–1997), *Németh Marika* (1925–1996) vagy *Körmendi János.*…

Sokat jelentenek számomra a régi művészek is, akiket már csak a filmvászonról vagy a könyvekből ismertem meg. Ezek közé tartozik például *Ajtay Andor* (1903–1975), *Sárdy János* (1907–1969), *Karády Katalin* (1910–1990), *Fedák Sári* (1879–1955), *Blaha Lujza* (1850–1926) vagy a kitűnő *Jászai Mari* (1850–1926) egy-egy dedikált fényképe vagy könyve.

Vannak azonban olyan könyvek, levelek és iratok is a gyűjteményben, amelyek különböző **hagyatékokból** kerültek hozzám. Ezek közül a leggazdagabb anyagot ***Páll Miklós*** (1901–1988), egykori pozsonyi költő és szerkesztő hagyatéka tartalmazza. Sajnos a nevét ma már alig ismeri valaki, pedig a két háború között sok csehszlovákiai magyar újságnak volt a munkatársa, de erdélyi és magyarországi lapokban is publikálta írásait. A két háború között négy önálló kötete jelent meg…

Éppen azért, mivel a neve feledésbe merült, most bővebben is szólnék róla. Páll Miklós 1921–1922-ben (majd 1927-ben) szerkesztette és adta ki a *Hajnal* című szépirodalmi folyóiratot.

Ezt a lapot a szocialista irodalomtörténet jelentéktelennek könyvelte el. Pedig ha figyelembe vesszük, hogy az 1919-ben megjelent *Tavasz* című lap után – amelyet szintén dilettánsnak tartottak az ítészek –, ez volt a második csehszlovákiai magyar próbálkozás, akkor azért megérdemelne legalább néhány elismerő szót. Nem is beszélve arról, hogy a *Hajnal* szerzői között is voltak jó nevű írók. Itt jelent meg például Kosztolányi Dezső és Győry Dezső írása, illetve Sir Conan Doyle (1859–1930) skót író, a híres Sherlock Holmes detektívregények szerzőjének levele!

*

Páll Miklós a szlovák állam idején tagja volt a Toldy Körnek, a Magyar Pártnak, illetve támogatott minden magyar jellegű pozsonyi kulturális eseményt. Barátság vagy legalábbis levélkapcsolat fűzte az összes ottani magyar íróhoz, akárcsak Esterházy Jánoshoz.

Különben ebben a hagyatékban megtalálhatók a két háború közötti szlovákiai magyar irodalom művelőinek levelei, amelyeket Páll Miklósnak, a *Hajnal* szerkesztőségébe címeztek. Így került hozzám többek között *Darkó István, Darvas János* – aki Darvas Iván színész édesapja volt –, *Egri Viktor, Győry Dezső, Jankovics Marczell* – aki viszont Jankovics Marcel budapesti filmrendező nagyapja volt –, vagy *Jankó Zoltán, Jarnó József, Palotai Boris, Ölvedi László, Szombathy Viktor* és

Urr Ida levelei! Ezek nagyrészt ma is ismert és elismert személyek…

Hasonlóan értékes anyag került hozzám az Endreffy családtól. Az Endreffyek három generáción át voltak falunk evangélikus lelkészei. Ezt azonban most nem akarom részletezni, hisz tavaly jelent meg róluk egy könyvem – *Felsőszeli és az Endreffyek* címmel. Ez a hagyaték rengeteg érdekes dokumentumot, fényképet és egyéb anyagot tartalmaz. Az egyházi dolgokon kívül ott vannak például a katonatiszt Endreffy Lóránt hadifogságból írt lapjai, az 1956-os tevékenységét bizonyító iratai vagy *Maléter Pállal*[2] váltott levelei. De megkaptam Lóránt bácsi kitüntetéseit és katonai egyenruháját is…

Beszámolóm végére hagytam a legrégebbi iratokat. Közülük most hármat szeretnék megemlíteni: a legértékesebbnek ***I. Lipót király*** (1640 –1705) adománylevelét tartom, amelyben egy bizonyos Nagy Jánost erősíti meg a birtokában. Az okirat keltezése: Bécs, 1658. Aláírták: I. Lipót, akit 1655-ben Pozsonyban koronáztak magyar királlyá, valamint *Szelepcsényi Görgy* (1595–1685) érsek és kancellár. A díszes pergamen szövege latin nyelvű, és alatta van a nagyméretű cipópecsét is.

A másik irat **V. Ferdinánd** (1793–1875) magyar király adománylevele Delinger János (1781–1850) nagyváradi kanonok számára 1835-ből.

A harmadik dokumentum viszont igazi ritkaságnak számít, mivel ez egy meghívó az 1884. évi országgyűlésre. A nagyméretű, díszes okmányt Pallavicini Alfonz őrgrófnak címezték, amelyet **I. Ferenc József** (1830–1916) király és **Tisza Kálmán** (1830–1902) miniszterelnök látott el aláírásával, illetve az ország címerét ábrázoló szárazpecséttel.

Végezetül még elmondanám, hogy miért is kapta a könyvtáram a **Bibliotheca Pro Patria** elnevezést. Ezt a kérdést annak idején Ozsvald Árpád barátommal vitattam meg. És érdekes: mindketten II. Rákóczi Ferencre gondoltunk, illetve jelmondatára: *„Cum Deo pro Patria et libertate!”* Vagyis magyarul: Istennel a hazáért és a szabadságért! Innen vettem kölcsön a **Pro Patria** szavakat, és kötöttem össze a szintén latin eredetű bibliotheca (könyvtár) szóval. Így kapta hát könyvtáram a *Bibliotheca Pro Patria* elnevezést.

Nos ennyit nagyon röviden a könyvtáram történetéről.

Ami pedig a jelent illeti, örömmel elmondhatom, hogy a könyvtár egyre ismertebb a szlovákiai magyarság körében, de a határon túl is, főleg Magyarországon. Látogatják úgy a helyi és a környékbeli iskolák tanulói, mint magánszemélyek. Sőt jó néhány ismert író és politikus is

tiszteletét tette már nálam. Járt itt például Ozsvald Árpád és Balázs F. Attila költő, Bereck József, Koncsol László, Mács József és Mészáros Károly író, Miklósi Péter újságíró, Lábik János és Nyilasi Tibor képzőművészek, vagy Csáky Pál politikus, EP képviselő, hogy Boros Miklóst, Magyarország egykori pozsonyi nagykövetét ne is említsem…

A könyvtár jövőjével kapcsolatban talán még annyit tehetnék hozzá, hogy nagy érdeklődéssel figyelik tevékenységemet mind a magyarországi, mind a szlovákiai intézmények… és ha úgy adódik a helyzet, akkor szívesen át is vennék ezt a ma már nem mindennapi anyagot. Én azonban azt szeretném, ha a könyvtár továbbra is Felsőszeliben maradna. Ígéretek erre is vannak, hisz a jövőben egy tájház vagy egy helyi múzeum létesülne a községben, ahol a könyvtáram is elférne…

*

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Aki még többet szeretne megtudni a gyűjteményről, az elolvashatja a most megjelent könyvemet, amelynek címe: *Irodalmunk emlékei*. A könyvet a Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület adta ki.

Köszönöm, hogy meghallgattak.

A könyvtár állománya 2015-ben

Könyvek	Darabszám	Ebből dedikált	Folyóirat (teljes évfolyam)
Szlovákiai magyar	4213	2341	278
Magyar	2117	1014	48
Cseh	555	403	6
Szlovák	191	104	-
Egyéb	6	-	-
Összesen	**7082**	**3862**	**332**[3]

Jegyzetek

[1] A Julián Egyesületet gróf Széchenyi Béla hozta létre 1904-ben azzal a céllal, hogy az Egyesület Bosznia-Hercegovina és Horvát-Szlavónia magyar szórvány

településeinek gyermekeit nemzeti, társadalmi, művelődési és gazdasági támogatásban részesítse.

[2] Maléter Pál (1917–1958), katona, a novemberi Nagy Imre-kormány honvédelmi minisztere. Evangélikus értelmiségi családból származott, 1940-ben beiratkozott a budapesti Ludovika Akadémiára, ott ismerkedett meg Endreffy Lóránttal… Az 1956-os tevékenységéért a hatalom 1958. június 16-án kivégeztette.

[3] Ebből 217 évfolyam be van kötve.

Knižnica Bibliotheca Pro Patria v obci Horné Saliby

Podnetom k založeniu súkromnej knižnice Lászlóa Orosa bola návšteva maďarského spisovateľa na Slovensku, Lászlóa Dobosa v obci v roku 1977. Táto súkromná knižnica je výnimočná najmä preto, lebo obsahuje najmä maďarské knihy a publikácie, ktoré boli vydané v (Česko)Slovensku po roku 1918, môžeme však tu nájsť maďarské tlačoviny skoro zo všetkých nástupníckych štátov bývalého Uhorského kráľovstva. Ďalšou raritou knižnice je, že väčšina zo 7000 kníh obsahujú autorské dedikácie.

ZILIZI ZOLTÁN

Zoboralja

A minap a munkahelyemen történt (jellemző eset): a magyarul beszélő, magyar nevű (mondjuk Kovács Lajos), középkorú ügyfél látva, hogy magyarul írom a számlára a nevét, megkért, legyek szíves a nevét szlovákul (szlovák diakritikával – Ľudovít Kováč) írni, mivelhogy a vője, akinek majd adja a számlát, nem szereti a magyarokat...

A régiót leíró tényadatok könnyen elérhetők, például a Wikipédián: „**Zoboralja** vagy **Zobor-vidék** történelmi tájegység Szlovákiában, amely a Nyitráról északkeletre húzódó Tribecs-hegység déli nyúlványainál, Zobor és Zsibrice közti hegylánc, valamint Piliske két oldalán terül el. Manapság ez a legészakibb, még összefüggő magyar nyelvsziget a Kárpát-medencében. Eredetileg 13 Árpád-korban alapított falut foglalt magába, amelyek három kisebb egységre oszthatók. A hegyaljai települések: Alsóbodok, Alsócsitár, Nyitragerencsér, Gímes, Kolon, Barslédec, Nyitrageszte, Pográny, Zsére. A hegyvonulat északnyugati felén a hegymegiek: Menyhe, Béd, a Nyitra folyón túl pedig a vízmegiek terülnek el: Egerszeg, Vicsápapáti. Újabban a név használatos a többi Nyitra-vidéki, magyarlakta falura is: Bábindal, Berencs, Nyitracsehi, Csiffár, Aha, Nyitraszőlős, Kalász, Kiscétény és Nagycétény, Nagyhind, Nemespann, Tild, valamint az Érsekújvári járásból Nyitranagykér, a Vágsellyei járásból pedig Felsőkirályi. (...) Híres szülötte Esterházy János csehszlovákiai magyar politikus a két háború között.” (https://hu.wikipedia.org/wiki/Zoboralja)

A lexikális, gyakorlatilag mindenki számára elérhető információk közreadása helyett szívesebben foglalkoznánk mindazzal, ami ezekből kimarad.

A zoboralji magyaroknak a hagyomány szerint a székely gyepűőrök tradicionális székely szellemiségéből – hősies lelkület, kitartás, állhatatosság (konokság) – ma igazán kevés (vagy keveseknél) maradt. Sokkal inkább a bevezetőben megemlített hozzáállás divatozik. Kivételek persze vannak, ám, mint a kivételek általában, ebben az esetben sem ezek alkotják a jellemző átlagot.

Zoboralja magyar szórvány, a szórványra mára halmozottan jellemző identitásdeficittel. Mielőtt a tüneteket sorolnánk, a sorvadó magyar identi-

tás feltételezett okait indokolt szemügyre venni. Ha ezt tesszük, elkerülhetetlennek látszik a jelenkor nehézségeinek történelmi távlatokba helyezése: az 1918–20-as államfordulatnak mint kiindulási pontnak a felidézése, nem múltba révedés, sokkal inkább annak felismerése, ami ebből következik, és amit Bibó István magyarországi jogtudós már az 50-es években kimondott, miszerint a kisebbségi lét hosszú távon nyomasztó. A viszonylagos többséghez (a szlovákséghoz) tartozás vágya ebből sokak számára eléggé egyértelműen következik. Szórványközegben, ahol a magyar közösséghez tartozást elősegítő erők korlátozottabban érvényesülnek – mondjuk a szlovákiai tömbmagyarsághoz képest –, ez a vágy könnyebben érvényesül.

Az államfordulatot követő évek magyarellenes megtorlásai (kitelepítések, lakosságcsere, jogfosztás, reszlovakizáció stb.) nyilván ma is éreztetik hatásukat. A rendszerszerű megaláztatások a múltban a kisebbségérzetet és a másodrendűség-érzetet idézték elő, majd tartották fenn a szlovákiai magyarokban. Ugyanakkor a ma itt élő magyar közösséget jellemezve ide kívánkozik Szvatkó Pál két világháború közötti csehszlovákiai magyar közíró megállapítása is: szerinte a magyar olyan, aki szívesen hal hősi halált nemzetéért, de élni nem tud érte.

A Felföld, a mai Szlovákia területe, a török kor után Pest-központú volt, és Erdéllyel szemben nem alkotott önálló politikai-földrajzi-gazdasági egységet. Így 1920 egészen felkészületlenül érte. A világháborúk után nemesi származású értelmiségétől, gazdagparasztságától és polgárságától – az intelligencia hagyományos társadalmi képviselőitől – érdemben megfosztott közösség (az ún. Baťa-cipős magyarok és utódaik) meggyengülve sodródott az éppen aktuális korok kihívásai közepette.

Ha az egymás mellett élő nemzetiségek integrációjáról beszélünk, nem mehetünk el az államfordulat máig ható egyik következménye mellett sem: ezek a politikai határok, amelyek homogenizálnak. Bár ezek 2004 óta úgymond ellégiesedtek, a szívekben (fejekben?) mégis tovább érvényesülnek, és a döntésekben naponta megnyilvánulnak.

Zoboralja nagyobb része az első bécsi döntést követően is Szlovákiában maradt. Az anyaországtól való leghosszabb ideje tartó elszakadás, valamint a legnagyobb távolság miatt is Magyarország mára gyakorlatilag túl messze van. Elsősorban szlovákiaiak (szlovákok – sic!) vagyunk -lettünk (az anyaországiak meg: „ők, a magyarok"). Így kényelmesebb is. Idővel megszokottá és egészen természetessé vált a Szlovákiához tartozás érzése. A sportban a szlovák csapatoknak szurkolunk, a magyar sikereket ritkán ismerjük. Szeretünk Szlovákiában élni. Már észre sem

vesszük, hogy a kabát, amelyet erővel ránk adtak, szorít. Vagy bő. Hozzá hízunk, vagy hozzá fogyunk. Megtanultunk alkalmazkodni: postán, orvosnál, egyéb „hivatalos" helyen szívesen beszélünk államnyelven, sőt szlovák nyelvű személyzet esetén – egyébként tehát magyar többségű falvakban is – kényelmetlenül éreznénk magunkat, ha nem így tennénk. Azután kerüljük a súrlódásokat, sőt nagyon ügyelünk rá, nehogy saját nyelvünk nyilvános használatával – megint csak magyarlakta településeinkről van szó – a magyarul nem beszélőknek kellemetlenséget okozzunk, esetleg kevésbé intelligensnek / műveltnek tűnjünk azáltal, hogy nem bizonyítjuk: tökéletesen beszélünk szlovákul. Így váltunk mára szuperintelligensekké: például az általunk lakott falvakban a velünk szemben jövő idegenre, mielőtt még megszólalna, nem a saját nyelvünkön köszönünk; magyar nyelvű asztaltársaságban vagy gyűléseken (akármilyen nagyszámú résztvevőről is legyen szó) a mellénk szegődő egy szem nem magyar ajkú nyelvére gépiesen váltunk; utcán ismerősöknek, barátainknak is szlovákul szólunk a telefonba, s szlovákul felelünk munkahelyen vagy vásárlás közben is. Ezt szoktuk meg, és ma már erre szoktatunk. Adódik a kérdés: a magyarok részéről kinyilvánított gesztusok viszonozva vannak-e a másik fél által? (Bár miért lenne, ha senki sem igényli?)

Egyre nagyobb számban (tehát nem mindenki) válunk olyanokká, mint akiket Márai említ: foglyokká, akik fogva tartóiknak szurkolnak. (Szó szerint is: a szlovák hokinak például.) S miért az áthallás? Az érvényben lévő Beneš-dekrétumok, a magyar állampolgárság felvételének büntetése, a kétnyelvűsítés korlátozása, a magyar mint második államnyelv bevezetésének akadályozása, a kisiskolák – nemzetiségi iskolák – burkolt ellehetetlenítése stb. miatt. Mindezek ellenére vagy éppen ezért (?) sokan és egyre többen szakadnak el a magyar közösségtől, és lépnek önként a nyelvi-érzelmi szlovákosodás útjára: a magyar nyelvű szülők gyermekeiket szlovák tannyelvű iskolába íratják (és egyre kevesebben szólnak hozzájuk saját anyanyelvükön) – természetesen a gyermek érvényesülésének címén. A szülő jó szándéka sokszor abban nyilvánul meg, hogy, bár míg ő a szentmisén magyarul imádkozik, válaszol a papnak stb., gyermekéhez következetesen nem magyarul szól. Ha egészen „kiművelt" és törekvő, a gyermeket nem is a helyi – falusi – szlovák iskolába íratja, hanem a városiba. Közben iskoláink – demokratikus keretek között, külső ráhatások nélkül – sorvadnak, és egyenként szűnnek meg. 1960-ban a Nyitrai járásban 24 magyar tannyelvű alapiskola

működött, ezek nagy része az 1980-as évek végéig fokozatosan leépült vagy megszüntették őket. Ma már csak 3 teljes szervezettségű alapiskola (Gímes, Pográny, Nagycétény) és 4 kisiskola (Zsére, Kolon, Alsóbodok, Nyitracsehi) működik a térségben (meg az Érsekújvári járáshoz tartozó nagykéri), ahol magyar nyelvű oktatásban részesülhetnek a diákok. A Nyitrai járásban idén ez összesen mintegy 170 tanulót jelent (az utóbbi népszámláláskor a magyar nemzetiségűek száma valamivel több, mint 9000 fő). Gyakran vágyakoznak az idősebbek a múlt iránt, amikor „bezzeg az ő tanulókorukban" egy magyar iskolába jártak kétszer annyian (Gímesen például). Ugyanakkor közülük is – nem kevesen –, például nem szólnak az unokáikhoz magyarul. Pedig alig képzelhető el, hogy ne tehetnének másként. A ritkán elhangzó tudakozódó kérdésre, hogy miért van ez így, gyakori válasz a: „Mire lesz az jó őneki?". Mármint, ha magyarul is megtanul a gyermek. (Ritkábban akár az is elhangzik, hogy: „Ő már angolul álmodik!" – helyszűke miatt, némiképp leegyszerűsítve a helyzetet, azt mondhatjuk, ilyenkor íratják a szülők az érvényesülés zálogaként és biztosítékaként számon tartott valamelyik városi intézménybe a gyermeket. Akik így – a gyakorlat mutatja – legtöbbször elvesznek a magyar közösség számára.)

Ha az utánpótlás lehetőségeit vesszük szemügyre, a vegyes nyelvű házasságok jutnak az eszünkbe. Ezek a kulturális értékek kiegészítését, a pár kölcsönös gazdagodását és a család meg a gyermekek kétnyelvűségét képviselhetik. Ilyenekből nálunk egyrészt egyre több van, másrészt igen kevésszer szólnak ezek a kapcsolatok az egyenrangú kultúrák kölcsönös gazdagodásáról. Inkább arról van szó, hogy a magyar nyelv és kultúra ezekben rendre alul marad. Ez általában önként, úgymond a békesség kedvéért, vagy a magyar fél gyenge vagy nem létező nemzeti önbecsülése miatt, esetleg még a modernség pátoszába is burkolva történik meg. Kivételek persze akadnak, de egy nemzetrész sorsát és benne a népesedési mutatók alakulását nyilván nem az egyedi esetek alakítják. Ehelyett szomorú értékvesztésről lehet szó. Ide kívánkozik: a magyar nyelv – úgy látszik – stigmatizálva van. Sokunknál mára a nyelvünkhöz az idejétmúltság, a meghaladottság, a vidékiesség szinte elválaszthatatlan tulajdonságként tapad. Persze a használata – oktalan – félelemmel is párosulhat. Ha mégis van ilyen, akkor esetleg a munkahelyen érezhető elutasító hozzáállás / ráhatás a munkatársak részéről. Bárhogy is legyen, jellemző például, hogy ha magyar ismerősünket szlovák nyelvű társaságban saját nyelvünkön köszöntjük, nem ritkán szemérmes

elfordulás vagy néma testbeszéd (biccentés) a válasz. Mivelhogy – korszerű kifejezéssel élve – legalábbis nem menő magyarnak lenni. Aki másként tesz, szinte bátor.

Visszatérve: próbálkozások kétségkívül vannak például a tanulólétszám stabilizálására vagy a helyi magyar közösségi lét színesítésére és erősítésére. A fenti okokon túlmenően azonban nem kedvez a közösségi szellemnek az sem, amely a helyi történéseken túlmutat. Ezek pedig az itteni törekvések eredményességét gyengítik. Régiónkban (Közép- és Nyugat-Európában) a társadalmak, s benne a közösségek polarizálódnak, az egyének és ezek érvényesülési szándéka egyre többek számára válik elsődleges szemponttá. A világ – méreteit tekintve – bejárhatóvá vált, a távolságok a rugalmasok számára gyakorlatilag megszűntek. Értékek változnak vagy szűnnek meg, a súlypontok eltolódnak. Az élet egy folyamatos változás, talán gyorsabban és nagyobb léptékben, mint korábban valaha. (Persze bizonyára nemcsak a hátrányait, hanem az előnyeit is élvezzük ennek.) Ezzel együtt sokan gondoljuk követendő értéknek, gazdagító élménynek és a kiteljesedés lehetőségének a ragaszkodást mindahhoz, amit a sajátunknak érzünk, ami bennünket egy nagyobb egységbe, a nemzet közösségébe hoz össze. A beolvadás természetét látva aligha lehet igaz, hogy mindössze a nemzet mint fogalom, meg a nemzethez tartozás elértéktelenedéséről van szó, és hogy a közösségek elnemzetietlenednek. Persze ebben is lehet némi igazság. Azonban sokszor tapasztaljuk, hogy nyelvváltáskor a magyar származású családok és egyének tudatos döntést hoznak. Ennek sokszor látható formája a már fentebb említett iskolaválasztás és az ezzel egybekötött tudatos szlovák nyelvhasználat a szülő–gyermek kapcsolatban. A szülő nyilvánvaló jó szándéka mellett (aki a gyermeknek természetesen a legjobbat akarja) azt is hangsúlyozni kell, hogy a felsorolt okokon túl az egyik további lehetséges hibaforrás, hogy sikerült elhitetni a szülőkkel azt, hogy gyermekük csak szlovák iskolát kijárva fog érvényesülni. A másik oldalról pedig hiányosságnak látszik az, hogy a magyar iskolahálózat nem volt képes (egyre kevésbé volt képes) a szülőket meggyőzni ennek alaptalanságáról és a természetes döntés (az anyanyelven tanulás és a vegyes házasságokban a kétnyelvűség választásának) helyességéről. A versenyeredmények, főként akkor, ha nem társulnak hatékony reklámmal, önmagukban nem vonzanak be iskoláinkba több szülőt (illetve gyermeket).

A magyar közösséget tovább polarizáló, ezt a folyamatot katalizáló tényezőket (például a jellemzően csak az anyagi haszonra odafigyelő

ingatlaneladások) lehetne még sorolni, ehelyett inkább valamiféle előremutatót lenne célszerű felvetni.

Hogyan tovább (nem csak) Zoboralja?

Ha célként az asszimilációs kihívásra adott releváns választ (értsd: a szlovákosodás lassítását) határozzuk meg, abból indulunk ki, hogy mindegyik, bizonyos jellemzők (közös származástudat, közös emlékek, közös nyelv) alapján leírható, és másoktól e jegyek alapján eltérő és megkülönböztethető kultúra egy hasznos érték, amit minden bizonnyal erkölcsös megőrizni.

Amennyiben a politikai határok sértetlenségéből indulunk ki, figyelembe véve homogenizáló káros hatásukat az itteni magyar nemzetrész életében, ezeknek valamiféle ellentételezése (ellenpólusa) erősen kívánkozik. Az önrendelkezés valamilyen formában, de magyar nemzetiségi alapon megkerülhetetlennek és egyre égetőbbnek látszik.

(Erős gazdasága miatt, például a munkalehetőségek okán, a vonzó Magyarország szerepét a fentiek kapcsán csak feltételezni tudjuk – az erős gazdaság kérdésessége miatt. Viszonylagos távolsága ellenére mégis el lehet játszani a gondolattal, hogy a régió Nyitra-központúsága esetleg ilyen módon, illetve ebben az irányban legalább részben ellensúlyozva lenne.)

A véleményformáló, -alakító tényezőknek (az itteni magyar nyelvű médiának) hozzá kellene járulnia a kisebbségi (a magunkat kisebbségiző), végső soron a kisebbségi érzetet állandósító szemlélet felülvizsgálatához. Hiszen ha a határok ellégiesedtek, kisebbségként jellemezni a szlovákiai magyar közösséget idejétmúlt és okafogyott: Szlovákiában élő magyar nemzetrész vagyunk, a többi résszel együtt a térségben éppenséggel többséget alkotva.

Hogy otthonosságérzetünket fokozzuk, a régió kétnyelvűsítése tűnik fontosnak. Ebben az önkormányzatoknak kellene élen járniuk a létező nemzetiségi jogok gyakorlásával (kétnyelvű formanyomtatványok és honlap, utcanevek feltüntetése magyarul is stb.). Persze van olyan település, amely ezen a téren jó mintát nyújt Zoboralján. Senki sem tiltja például, hogy magyar többségű településen a hangosbemondóban először ne magyarul mondják el a közölnivaló híreket. Vidékünkön egy településről tudni biztosan, hogy ez így van. Emellett a magyar nyelvű feliratozás is ezt a célt szolgálná, és ez sem tilos: talán együgyű példa, mégis megemlíthető, hogy jól mutatna, ha a házak kapuin nemcsak a „Pozor pes”-t, hanem mellette, alatta, felette stb. a „Vigyázz, a kutya harap!”-ot is látnánk olykor. A kérdés ebben az esetben leginkább az,

hogy miként lehet azt elérni, hogy belső igénnyé váljon széles tömegek számára e természetes jogok gyakorlása.

Talán példamutatással és bizonyára neveléssel. Előbbi esetben a helyi, hiteles egyének tehetnek jó szolgálatot, utóbbinál a családok és az iskolák szerepe erős. Még ha elcsépelt közhelynek is tűnik, mégis hangsúlyozni kell, hogy magyar iskoláinkat hosszú távon – valamilyen formában – meg kell őrizni. Sajnos ez a létező valóság miatt önmagában nehéz feladatnak látszik, de bizakodni, és ezen felül ezt a célt tettekkel is támogatni kell. Ehhez szorosan hozzátartozik a fiatal szülőkkel – későbbi iskolaválasztókkal – való korai kapcsolattartás, tehát nem csak a beiratkozások idején.

Igen, iskoláinkban igazoltan (versenyeredmények) színvonalas oktatás folyik. Ez mégis csak az egyik, persze fontos szelete annak az egésznek, amelyet egy nemzetiségi, szórványvidéken működő iskola jó, ha nyújtani tud. Az alapfokú magyar iskolát kijárt itteni diák általában szlovákul tanul tovább. A magyar középiskola messze van, vagy, mivel nem városi, nem eléggé vonzó. Ezért magyar kisiskoláinkra többletfeladat hárul: a végzettekkel való kapcsolattartást (osztályfőnökök szerepe) megelőzően megpróbálni elérni tanulóinknál azt, hogy az alapiskolait követő hosszú szlovák nyelvű középiskolai, esetleg egyetemi évek után is jó érzéssel gondoljanak vissza egykori iskolájukra, meg hogy már elhintve legyenek bennük a magyar közösséghez és kultúrához való ragaszkodás magvai. Ehhez talán több kell a jó szakoktatásnál és tárgyismeretnél. Talán élményekre van szükség, olyanokra, amelyek az évek elmúltával is azt az érzést erősítik az egykori tanulóban, hogy jó volt a magyar iskolába járni, és főként, hogy ezt a jót majd saját gyermekének is szeretné szülőként megadni. Iskoláink vezetői a legilletékesebbek ennek előmozdításában és a feltételek (tanári kar, tárgyi eszközök) biztosításában. Azonban nem egyedül, magukra maradva ebben, hanem az önkormányzatok mellett a szülői szövetségekkel és az iskolák nehézségeit értő, azok munkáját támogató civil szervezetekkel való együttműködésben. A halaszthatatlan és fárasztó napi teendők mellett a lényegre is figyelni kell(ene): mi az a kis többlet, amellyel az iskola nap mint nap hozzájárul ahhoz, hogy a tanulók értékként éljék meg a magyar közösséghez való tartozásukat, úgy, hogy ezt a kötődésüket majd ápolni is készek legyenek.

Keresve az építő hangulatú befejezést, Tóth Klára (a Nyitra és Vidéke Célalap ügyvezetője) volt segítségünkre. Szerinte van Zoboralján

egy réteg, amelyik egyre tudatosabban éli meg magyarságát, s egyre többen próbálnak tenni egyre több vonalon (iskola, kultúra, egyház) azért, hogy ez a réteg egyre szélesebb legyen. A másik határozottan jó dolog véleménye szerint az, hogy egyre több fiatal kapcsolódik be – jó ötletekkel és sok munkával – a magyar közösség építésébe, és próbálja meg kortársait is felrázni, sőt bevonni ebbe a tevékenységbe.

A Zobor-hegyi millenniumi emlékmű romjai alatt kérjük megmaradásunkért mártírsorsú földink, Esterházy János gróf közbenjárását.

Podzoborie

Témou príspevku sú jazykové postoje maďarsky hovoriacich obyvateľov obcí v okolí Nitry. Ako autor skonštatuje, tento región charakterizuje výrazná asimilácia maďarsky hovoriaceho obyvateľstva: ľudia sa v každodenných komunikačných situáciách prispôsobujú väčšinovému obyvateľstvu a maďarčina stráca svoje pozície vo formálnej i neformálnej komunikácii. Napriek tomu badať niektoré pozitívne zmeny v tejto oblasti, autor vyzdvihuje najmä to, že je stále viac takých mladých ľudí, pre ktorých je dôležité budovanie maďarskej komunity v týchto obciach.

JUHÁSZ GYULA

Kőhídgyarmat régmúltja

Tisztelt Hallgatóság! A Garam alsó vidékére kalauzolom el Önöket egy vetített előadás keretében. Kőhídgyarmat Párkánytól 7 km-re, északra terül el. Engedjék meg, hogy az elején – mivel ez a konferencia az anyanyelvről is szól, sőt az egyik támpillére annak – az első bekezdést felolvassam a községről írt monográfiámból. Teszem ezt abból a szándékból, hogy egy kis ízelítőt adjak Önöknek a könyv nyelvezetéből.

„Kedves Olvasó!

Ön olyan könyvet tart most a kezében, mely egy közösség, egy település történetét meséli el képekkel, dokumentumokkal alátámasztva. Egy települését, amely ezer esztendeje rátalált a számára kijelölt helyre, hogy biztos érzékkel megvesse lábát a Kárpát-medence eme szépséges szegletében, amelyet úgy hívnak, hogy Alsó-Garam mente. Ez a lankás dombokkal körülvett, természeti szépségeivel lenyűgöző, jó termőföldet kínáló, halban-vadban gazdag terület lett a honfoglaló Gyarmat törzs e kis töredékének a hazája. Azé, amelyik termékeny magot hintve az anyaföldbe, létrehozta azt az ősrégi települést, melynek a neve Kőhídgyarmat."

Kőhídgyarmat látképe

A Kisalföld keleti peremének Ipoly menti hátságán, a Garam alsó folyásának jobb partján, a történelmi Esztergom vármegye Dunán inneni részén, a hajdani Párkányi járás déli felén, a Budapest–Pozsony vasútvonal, valamint a Párkányt Lévával összekötő főútvonal mentén húzódik Kőhídgyarmat. Ma Szlovákia része, közigazgatásilag a Nyitrai kerület Érsekújvári járásához tartozik.

Bél Mátyás 1739-ben így jellemzi a falut: „Sík, kellemes hely, és szép kilátás nyílik belőle délre és nyugatra a szőlőhegyre, melyen, ha az időjárás kedvező, elég finom piros és fehér szőlő terem; és ha csapadékos a nyár, a szántóföldje sem terméketlen, bár némely helyen, ha száraz, nagyon kemény, és nehezen hagyja, hogy feltörjék... A terület nyugati, dombos része a Garam menti hátság legdélibb kiszögellése..."

Kőhídgyarmat legmagasabb pontja a 251 m magasan fekvő Kékítő. Innen gyönyörű kilátás nyílik nemcsak a falura, de az egész vidékre is. Lenyűgöző képet tárnak elénk a környező hegyek, az esztergomi Várhegy csodálatos panorámája pedig impozáns, klasszicista stílusú bazilikájával szinte kéznyújtásnyira van innen. Az ilyen vadregényes táj vadakban gazdag erdőkkel, halászati lehetőséget biztosító folyóival, mezőgazdasági termelésre alkalmas földjeivel és mérsékelt éghajlatával ősidők óta vonzotta az embert, hogy itt megtelepedvén közösséget alapítson, amelyben könnyebben elő tudja teremteni a megélhetéshez szükséges javakat.

Most pedig vegyük szemügyre a község területének birtokrészek szerinti megoszlását, amely nyelvészeti szempontból is felér egy időutazással. Ehhez hívjuk segítségül a Magyar Királyi Államnyomda által 1890-ben kiadott „Esztergom megye, KŐHID-GYARMAT nagyközség Kis-Tata pusztával együtt 1888.” elnevezésű térképét, amely a következő adatokkal szolgál:

Beltelek, Zsellérföldek (Zsellértagok), Kistata puszta, Fariuska (Faricka), Vadas, Cseplészek föle, Kékítő, Hegyfarok Erdőntúli Öreghegy, Pokol és Kistata, Cseplész és Rigó, Öreghegy és Vadas, Alájáró, Fejesdomb, Előhegy, Bugaras, Templomföld, Pörösvölgyút, Öreghegyek föle, Bugarasok fölött, Bánkharaszt, Tóföle, Döbönkút, Teknős, Tófenék, Nagypatács, Községi legelő, Kispatács, Irtványrétek, Malomi nyilasok (Alsó-nyilas), Sári malom melléke, Garam torka. A határrészek további megnevezései, amelyek ugyan nem hivatalos dűlőnevek, de mind a múlt egy-egy darabkáját őrzik: Fehérpart, Töröksánc, Teknyősi völgy, Nagyvölgy, Nagytanya (János major), Kistanya, Jegyzőföld, Mesterföld, Harangozóföld, Kistatai hegy, Terem teteje, Hagyigás domb, Kétsár köze, Ördöngös és Vadas, Szíjvölgy, Gyepszeg, Paskomok (Öreg paskom, Új paskom), Kopár, Örökrét, Papgödre, Papföld, Kiógödör, Kenderföldek, Zsellér tagok. Míg a dűlőnevek évszázados emlékeket őriznek – némelyek megtartván archaikus alakjukat –, addig az ember jelenléte az egyes szálláshelyeken sokszor csupán időleges, gyakran csak az írott vagy a szóbeli emlékek utalnak múltbeli megtelepedésére. Ilyen ritka tájszavunk a Cseplész, amely az adatközlő szerint „az errefelé cseplésznek ismert növényről kapta nevét”. Hogy mi is pontosan ez a növény? Botanikai neve erdei nádtippan. A helynév azt a tényt rögzítette, hogy a területen ez a fajta növény tenyészett. Másik eléggé ritka tájszavunk a Gurgyal, amely szegények lakta falurész

tulajdonneve. Az Új Magyar Tájszótár magyarázata szerint „zegzugos utcákból, ütött-kopott házakból álló faluvég”.

Településtörténeti évezredeink

Az Alsó-Garam mentén folytatott régészeti kutatásoknak köszönhetően tudjuk, hogy az első ember, aki ezen a vidéken megjelent, az őskőkor (paleolitikum) kezdetleges eszközöket formáló ősembere volt. Ettől az időtől számíthatjuk Kőhídgyarmat településtörténeti évezredeit. A község területe ettől az időtől fogva folyamatosan lakott volt. Bizonyítják ezt az egyes korokból, mint pl. az újkőkor (neolitikum) végéről származó leletek is. A Garam alsó torkolatvidéke az idők folyamán a rézkorban volt a legsűrűbben lakott. A régészek által készített térkép Kőhídgyarmatot is feltünteti, mint az őskori kerámia egyik lelőhelyét ebben a korban. A község területén azonban legnagyobb részben bronzkori leleteket találtak. 1991–92 között földmunkák során három, korabronzkori hamvasztásos, urnás sírt találtak a Gurgyal nevű részen, amely kétségtelenül egy nagyobb temetkezési hely részét képezi. A község határában továbbá számtalan későbronzkori leletanyagot találtak, és rábukkantak egy bronzkor végi és koravaskori (halstatti kultúra) település nyomaira is. A kelták megtelepedésének tárgyi emléke a község határában talált, emberi csontokkal megrakott 7,5 cm magas kelta korongolt cserépedény, amely alakjában egy kicsit még a hallstatti kultúra edényeire emlékeztet. A római-barbár lakóhelymaradványok bizonyítéka a 3–4. századból származó egyoldalú, a fogantyúján koncentrikus körökkel díszített germán csontfésű. A kistatai temetőtől délkeletre kerültek elő a római birodalom luxusedényének számító terra sigillaták, amelyek származási ideje a 2. sz. vége, a 3. sz. első harmada.

Mindenképp meg kell még említenünk azt a történelem előtti, hatalmas erődrendszert, amely észak–déli irányban húzódik Szitnótól a Garam és az Ipoly nyugati partjának vonalán, Kőhídgyarmaton keresztül egész az Al-Dunáig. A Csörsz-, vagy Ördög-ároknak is nevezett erődrendszer szlovákiai szakasza meghaladja a 60 km-t. Ez a sáncárokrendszer több egymással párhuzamosan futó védelmi vonalból áll. Feladata volt a római csapatok ellenséges területekre való felvonulásának és ottani eredményes tevékenységüknek biztosítása**.** A sáncok meglétét mára már csupán a talaj kisebb-nagyobb egyenetlensége jelzi. A kövek egy része szétolvadt és megüvegesedett, ami csalhatatlan bizonyítéka annak,

hogy ez a gátrendszer egykor rendkívül magas hőhatásnak volt kitéve. Az évszázadok során több nép védelmi funkcióját is betöltötte, többek között tatár- és törökellenes feladatokat is ellátott. Kőhídgyarmati maradványait a kistatai temető Garam felé eső részén figyelhetjük meg.

Elsők között az új hazában – törzsszövetségben a hetekkel

A község területe még a honfoglalás idején lett a magyar „Gyarmat" törzsbeliek telephelye. A történelmi Magyarország területén összesen 23 Gyarmat helynevet számlálhatunk össze. Ezek a helynevek István korabeli falvak keletkezésének beszédes tanúi. Ily módon tudjuk meghatározni községünk, a mai Kőhídgyarmat keletkezésének nyelvi és történelmi időpontját, bizonyítani ősiségét. A magyarok hagyományosan hét egységre tagolták a néprészeket, így a honfoglaló magyarok is hét törzsre oszlottak, amelyeknek élén a vezér állott. Nevüket Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár 950 körül írt könyvéből, *A birodalom kormányzásáról* című műből ismerjük. Ezek a következők: Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi. A Kürt-Gyarmat két töredéktörzs, a Kürt és a Gyarmat egybeszerveződéséből alakult ki. A hét magyar törzsnév etimológiája a legtöbb esetben bizonytalan. A Gyarmat szóé is vitatott, Berta Árpád fejtegetése szerint talán török eredetű: hadi műszóként „hát mögötti"-t jelent.

Jelentős nyelvészeti-történelmi dokumentumnak számít, hogy két magyar törzsnévnek baskír megfelelője is van: a magyar Jenő párja a baskír Jenej, míg épp a magyar Gyarmat párja a baskír Jurmati. A magyar őstörténeti irányultságú turkológia szerint a Jenő – Jenej és a Gyarmat – Jurmati megfelelések szabályszerűek, és mind a két nyelvben törzsnévként szerepelnek. Így tehát ez az egyezés egyenes úton beilleszthető a magyar őstörténet forrásanyagába.

A turkológusok azonban mind a két törzsnevet bolgár–török eredetűnek tarják, annak viszont nincs semmi nyoma, hogy a honfoglaló Jenő és Kürt-Gyarmat törzseinek népe török nyelvű lett volna. Németh Gyula szerint a törzs Gyarmat tagjának neve török, pontosabban bolgár –török eredetű, tehát bolgár–török származású maga a törzs is. Szerinte a név jelentése „fáradhatatlan", ami megint csak katonai jelenlétre utal. Újabban Ligeti Lajos is foglalkozott e névmagyarázattal, de ő Németh fejtegetését elvetette, bár ő is úgy véli, hogy a Gyarmat törzsnév etimológiáját a törökben kell keresnünk.

Újabb kutatási eredmények hozták felszínre azt a nézetet, hogy a magyar Gyarmat, illetőleg a baskír Jurmati törzsnév nem török, hanem iráni eredetű. Állításuk szerint a Gyarmat elnevezés az Urál és a Volga vidékén a 3–4. századig uralkodott, a szkítákkal rokon, iráni nyelvű lovas nomád szarmata nép nevét őrzi. A szarmatáknak a magyar nép kialakulásában játszott jelentős szerepét egyelőre még igen kevéssé ismerjük. Egyes törzseiknek, kisebb-nagyobb töredékeiknek a kialakuló ősmagyarsághoz való csatlakozásáról és beolvadásáról tanúskodik a honfoglalók Gyarmat törzsének a neve.

Ceglédi Katalin tanulmányában viszont azt fejtegeti, hogy a Kürtgyarmat összetétel a víznevekkel magyarázható. Eszerint Kürt és Gyarmat a hasonló nevű folyókról kapta a nevét. Összegzésként kimondja, hogy a magyar Gyarmat kialakulása olyan víznevekből ősmagyar nyelvi változásokkal magyarázható, amelynek jelentése „vízmosás által keletkezett folyó". Őseink a nevet a Volga–Urál vidékéről hozták magukkal, s a gyarmat szó alakváltozásai az Uráltól nyugatra hatalmas területeken előfordulnak.

Gormodtól Kőhídgyarmatig

Most pedig vizsgáljuk meg, hogyan alakult a község megnevezése az idők folyamán. Helischer József az 1827-ben keletkezett, *Esztergom vármegye statisztikai, történeti és helyrajzi leírása* című munkájában azt olvashatjuk, hogy: „GYARMAT az esztergomi káptalan faluja, amelyet megkülönböztetésül a többi Gyarmat nevű helységtől Kőhíd-Gyarmatnak neveznek arról a szilárdan épített hídról, amelyet a kisújfalusi, köbölkúti, sárkányi és libádi mocsarak vizét levezető patak fölött emeltek". Ez a patak pedig nem más, mint a helyiek által csak kanálisnak, hivatalosan viszont Párizs pataknak, vagy Párizsi csatornának nevezett folyócska. Sajnos, ezt a szépséges, kváderkőből épült hidat 1950-ben vasbetonból átépítették.

Az oklevelek az alábbi alakokban őrizték meg a falu nevét: *1254 Gormod, 1282, 1288 Gormoth, 1290 Gyrmoth, Gormoth, 1294 Giarmat, 1329 Gyarmath, Gyarmat, 1332 Annat, Armati, 1570 Kőhíd Gyarmat, 1625 Hidas-Gyarmat, 1626 Keöhid Gyarmath, 1639 Kohid Giarmat, 1647 Kőhid Gyarmat, 1664 Kőhíd Gyarmad, 1773 Kőhid-Gyarmat, 1808 Kőhid-Gyarmath, 1863 Kőhidgyarmath, 1873, 1906 Kőhidgyarmat, 1927 Kamenné Ďarmoty, 1938 Kőhidgyarmat, 1945*

Kamenné Ďarmoty, 1948-tól Kamenný Most a község hivatalos szlovák megnevezése, ami kőhidat jelent. A középkori kiejtés valószínűleg *Gyarmat* lehetett, de az akkori írnokok a helyesírásban még nem tudták visszaadni a *gy* hangot.

Gyarmat a középkorban

Kőhídgyarmat a középkorban gyakran cserélt gazdát. Míg István idejében várjobbágyi, vagyis királyi birtok volt, a 13. század közepén Wyd fiainak, Balaseynek és Gergelynek a birtoka, de az 1254–1259-es első okleveles említés már az esztergomi káptalan falujának mondja. A 15. század közepén az esztergomi káptalan bírja a falut, amelynek birtokában Albert király 1439-ben megerősítette a káptalant. Esztergom megye 1531. évi adólajstroma nagy pusztítás nyomait tárja elénk: Kőhídgyarmatról megjegyzi, hogy 29 portája elégett, maradt 8, és 14 szegény lakja a falut. Az 1543. évi adólajstrom értelmében a környező falvak nagy része – Kakath mezővárossal együtt – teljesen el volt hagyatva. Az Esztergom vármegyei egyházi birtokok 1544. évi adózási lajstromában Kakath már elő sem fordul, míg a vele szomszédos Gyarmat és Muzsla faluk benne foglaltatnak. Aztán Esztergom elestével végleg ránk nehezedett a török félhold setét árnyéka, amely külön fejezetként íródott be vidékünk történelmébe.

A török hódoltság kora

Esztergom 1543. évi elfoglalása után a törökök megszervezték az esztergomi szandzsákot, amelyet a Duna mindkét oldalára, így falunkra is kiterjesztettek. Az 1548. október 18-án megtartott pozsonyi országgyűlés 24. törvénycikke értelmében Gyarmat, mint az akkori párkányi járás többi községe, a töröknek is és a földbirtokos magyar hűbérúrnak is adózott. A község akarva-akaratlanul is török hódoltsági terület, és egyben a magyar–török viszálykodás szerves részévé vált. Ennek következtében hol a nagyobb (1553), hol az elpusztult (1696) falvak között foglalt helyet.

A gyarmati békekötés

A falu történelmének talán legjelentősebb eseménye a területén kötött békeszerződés. A tárgyalásokra az adott okot, hogy a zsitvatoroki békeszerződést (1606), amely rendezni kívánta a vitás kérdéseket, mind a

két szemben álló fél megszegte. Komoly érdekegyeztetések, viták zajlottak a felől, hogy hol lenne legjobb lefolytatni a tárgyalásokat. Végül sikerült megegyezni a helyszínt illetően: „Ilyetén feleselések, vádak és ellenvádak között folyt le mártius, míg végre Párkány és Szölgyén között Kőhid-Gyarmat szemeltetett ki...”

II. Ferdinánd 1625 áprilisában indította meg a béketárgyalásokat Gyarmaton. A király küldöttei, úgymint gróf Althan Adolf Mihály, gróf galántai Esterházy Miklós, báró Kurtz János Jakab, gróf Frangepán Thersaczki Miklós, schamburgi Galler Zsigmond és Cziráky Mózes a szőgyéni erődítményből vonultak át a gyarmati mezőre, míg a Párkányban állomásozó IV. Murád ottomán császár megbízottai a másik irányból közelítették meg a helyszínt. Bethlen Gábor háromtagú erdélyi küldöttsége, amely ebben az időben már Párkányban tartózkodott, szintén részt vett a tanácskozáson; név szerint Borsos Tamás, Kamuthy Farkas és Toldalagi Mihály. Ekkor a gyarmati mezőn már állott az a cserge sátor, ahol a tárgyalások lezajlottak. Abban volt különös ez a tárgyalás, hogy míg azelőtt mindig a császár sátrában zajlottak a tárgyalások, ezt a szokást Gyarmatnál megbontották, és török sátorban folytak az egyezkedések. A gyarmati tárgyalások lényege az volt, hogy a mindkét fél részéről felmerült sérelmek felülvizsgálására török –magyar vegyes bizottságot hozzanak létre, s a panaszokat a zsitvatoroki, valamint a bécsi békekötések értelmében orvosolják. Mivel a tárgyalások szinte kizárólag a zsitvatoroki béke egyes pontjaival foglalkoztak, így hozománya is végeredményben az imént említett békének a megerősítése volt. A több mint egy hónapig tartó tárgyalások végül is eredményesen zárultak, mert 1625. május 26-án megkötötték Gyarmatnál a békét, és ezzel egy időre megszüntették a Bethlen török támogatásával keletkezett háborús helyzetet. Idézet a békekötés szövegéből: „Igy a’ mikben kölcsönös egyetértéssel megállapodhatának, VII. czikkelyekbe szerkeszték magyar nyelven is, ’s a’ rólok készült oklevelet május elején, az Esztergamhoz közel fekvő gyarmati mezőn, mind a’ két rész biztosa, kivévén a’ budai basát, ki az egyezkedés bevégzésén jelen nem volt saját aláírásukkal és pecsétökkel megerősíték.” A két fél biztosai három nyelven, úgymint magyar, török és latin eredetiben állították ki a békeokmány szövegét.

Az elfeledett négy falu

Esztergom és vidéke a tatárjárásig az ország legsűrűbben lakott területének számított. Hogy a külső és belső csatározások milyen arányú né-

pességpusztulást hoztak magukkal, hadd érzékeltesse a következő adat: míg a 13. század végén a megyében – Esztergomot és elővárosait is beleszámítva – 128 lakott helyet ismerünk, addig ez a szám a 17. század végére 42-re csökkent. Ezekből sok megsemmisült a tatárjárás idején, a pusztulás második hulláma a feudális magánháborúkhoz köthető (13–14. század fordulóján), az utolsó csapás pedig a török háborúk idején érte az ország falvait. Kőhídgyarmat példája nagyon jól mintázza az imént említett falusűrűség alakulását. A község területén ugyanis a középkorban további négy falu létezett, amelyeket a történelem dűlőnevek formájában őrzött meg a mának. Ezekből hármat a kegyetlen idő korán letaszított a történelem színpadáról, míg Kistata az 1664-es összeírásban faluként szerepel.

TATA – *1228 Tadej, 1230, 1305 Thata, 1306/1307, 1318 Tata, 1380 Kisthata, 1570, 1664 Kis Tata, 1732 Kis-Tata, 1906 Kistata*. *Ma Kistata puszta, Kőhídgyarmattól dél-nyugatra*.

Mivel sokak számára ismeretlen a Kis-Tata elnevezés, vessünk is egy pillantást erre a településre. Tata falut, „Tadej" alakban 1228-ban említik először az okiratok, ekkor a visegrádi apát bírja a községet. A plébánia ősiségre utal az 1332/37-es pápai tizedjegyzék, amely szerint ekkor már önálló plébániával rendelkezett Kis-Tata. Középkori templomának Szent Móric védőszentje államszervezés-kori udvari kapcsolatokra és alapításra mutat. Az 1732. évből származó egyházlátogatási jegyzőkönyv viszont Kis-Tata káptalani pusztát már Kőhídgyarmat leányegyházaként tünteti fel, megemlítvén, hogy „...egykoron falu volt. Temploma még föntáll." A templom ekkor Sarlós Boldogasszony tiszteletére volt szentelve. Az 1890-es összeírás még számba veszi, de már csak egy szűk mondat erejéig, miszerint „Kis-Tata, puszta, templom nélkül." Ősrégi templomának romjaiból épült 1775-ben a nánai Szent Vendel kápolna, valamint a kistati temetőben lévő Szűz Mária szobor (Mária-ház). A középkorban (minden bizonnyal) monostor állt a falu területén, ahol Benedek-rendi szerzetesek tevékenykedtek.

Itt lapozzunk bele a községi képviselőtestület 1906. évi közgyűlésének jegyzőkönyvébe, amiből kiolvashatjuk a községhez tartozó lakott helyeket: Kistata puszta, Rigó tanya, Vadas tanya, Kékítő puszta, Teknyős malom.

Az 1913-ban készült részletes összeírás megemlíti ezek lélekszámát is. Kistatapuszta 98, Kékítőpuszta 18 (az 1888-as összeírás „Kikötő"-ként említi), Rigótanya 9, Teknyősmalom 4 és Vadastanya 3 lélekszámmal van jelen. Az öt felsorolt lakott helyből mára csupán Kistata puszta

az, ahol még laknak emberek, bár az utóbbi években a Vadas tanyát ismét elfoglalta egy gazdálkodással foglalkozó család.

VADAS – *1108, 1138 Wodasu, Wadashu, 1664 Vadas. Ma dűlő Kőhídgyarmattól nyugatra az Öreghegyen. Vadas szőlő, Vadasok fölé erdő.*

Vadas eredetileg hercegi és királyi birtok volt, amelyet Álmos herceg 1108 körül és fia, II. (Vak) Béla 1138-ban adott a dömösi prépostságnak. Itt találkozunk először a kissé misztikus hangzású Wodasu névvel. A tatárjárás előtt Vadason 25 családfőt sorolnak fel az okiratok.

Az esztergomi szandzsák 1664. évi összeírása is megemlít egy Vadas nevű pusztát, amelyet Nyitra náhijébe tartozónak mond.

PATACS – *1254 Pathas, Patochu, 1282, 1290 Patas, 1325, 1331 Pathach, 1439 Nagy Patach, Kis Patach, 1570, 1664 Patács. Ma dűlő Kőhídgyarmat határának északi részén: Nagy Patács, Kis Patács.*

Zsigmond király 1426-ban kiadott adománylevele kimondja, hogy Kistata és Kispatács birtokait 1500 forint ráfizetés mellet az esztergomi káptalannak adományozza. Albert király 1439-es új adománylevele megerősíti a káptalant „Nagy Patach, és Kis Patach" birtokaiban. Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírásában Patács már lakatlan pusztaként szerepel.

ZSALAZSOM – *1269 Zolosun, 1282 Zolochun, Zalachun, a XIII. sz. végén Scolosun, 1304 Zalasun, 1331 Zalasum, 1332 Zalasun, 1346 Salasun, Zalasun, 1570 Zsalúz, Zsaloz, 1664 Zsaluzs, Zsalezsó. Ma dűlő Kőhídgyarmattól északnyugatra.*

A középkori falu eredetibb „Szalazson" alakja sziléziait jelent. Első okleveles említéséből tudjuk, hogy nemes emberek (is) lakták. Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása már lakatlan pusztát talál itt.

Kőhídgyarmat egyházközség

A község egyháztörténetének kezdeteit a középkorban kell keresnünk. Kőhídgyarmat plébániáját a Monoszló nembeli Ladomér esztergomi érsek alapította 1295 körül. A plébánia ősiségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy az 1332/37-ben kiadott pápai tizedjegyzék már említést tesz a gyarmati plébániáról „Armat, Armati" alakban. „Armat" már ebben az időben az esztergomi káptalan tulajdonát képezte. Az itt tevékenykedő papok közül az első, név szerint is ismert plébános ebből a korból származik. 1322–37 között egy Pál nevezetű plébános, „Paulus de Armati" teljesített szolgálatot Gyarmaton.

Az 1559–61-es években Oláh Miklós esztergomi érsekprímás kánoni egyházlátogatást rendelt el. A török hódoltság idejéből fennmaradt egyházlátogatási jegyzék az 1560. évi szomorú állapotokat tárja elénk. A vármegye dunántúli részét teljesen a törökök uralták, ott katolikus pap nem maradhatott. A Dunán inneni rész sem mutatott sokkal rózsásabb helyzetet. A regestum csupán 14 lelkészi állomást sorol fel, de ott is csak két helyen működött katolikus lelkész. A többi plébánia vagy üresedésben volt, vagy elhagyatva elpusztult. 1560-ban ilyen megüresedett, de még létező plébániát találtak Gyarmaton is azzal a megjegyzéssel, hogy még áll régi temploma (ez egyértelmű utalás a középkorban felépített ősi templomra), amely Szent Mihály tiszteletére van felszentelve, és az esztergomi káptalan kegyuraságához tartozik.

A pusztító török idők után, a 18. század folyamán a párkányi járás ma is fennálló összes templomát rendbe hozták, újra építették. Ezt az állapotot tükrözi a jelentés falunkkal kapcsolatban is, amely megállapítja, hogy Kőhid-Gyarmat régi anyaegyház; a káptalan esztergomi uradalmához tartozik. Szt. Móricz tiszteletére épült templomának mennyezetét most alakítják át stukkóssá. Ünnepére (szeptember 22.) a lehető leggyorsabban búcsút fognak kérni.

Kollonics Lipót esztergomi érsek 1701. április 8-án kelt levelével elrendelte a török idők utáni első egyházlátogatást. Felbecsülhetetlen értékű ez az összeírás, mert olyan adatokat foglal magába, amely részint még a török időkben létezett állapotokat tartalmazza, részint a kezdeti idők nehézségeivel történt küzdelmeket mutatja be. Fölöttébb érdekes az első két kérdésre adott válasz, vagyis hogy *1.* milyen állapotban van a templom, *2.* ki vagy kik, katolikusok vagy eretnekek építették és mikor, amely rámutat a templom régiségére és állapotára, valamint vagyoni helyzetére. Az „újból benépesülő” Kőhídgyarmatról a következőket tudhatjuk meg: „Senki nem emlékszik, hogy a templomot mikor és ki építette. Védőszentje Szent Móric mártír. A háborús időkben teljesen leomlott, teteje nincs, csak a falai állnak.”

Annak ellenére, hogy az előző, ősrégi templom többszöri átalakításon ment keresztül, már nem tudta kielégíteni a lakosság erőteljes szaporodásával keletkezett új igényeket. Ezért a sokat szenvedett régi templom helyett az esztergomi káptalan 1742–46-ban a régi romok felhasználásával teljesen új templomot építtetett. A barokk stílusjegyeket hordozó, boltíves kiképzésű új templomot Frivaisz Mihály címzetes püspök szentelte fel 1748. május 24-én Szent Móric vértanú tiszteletére.

A szentélyt lezáró boltív csúcsán látható az 1746-os évszám, a „MARIA" feliratot közrefogva. A három oltárképet nem kisebb művész, mint Jakobey Károly, kora híres festője készítette 1874-ben.

A gyarmati ütközet

Az 1849. április 1-jével indult diadalmas tavaszi hadjárat falunkban is tett egy emlékezetes megállót, amiről igazolható tények tanúskodnak. A Görgey Artúr fényes győzelmével végződött nagysallói csata után a császári hadak egy része Komáromnak, a másik része Párkánynak menekült, s csak másnap volt képes úgy-ahogy összeszedni szétszórt zászlóaljait. Gáspár András huszártábornok a megfutamodó császáriakat egészen Kéméndig üldözte. Egy rövid pihenő után kapja a hírt, hogy Kőhídgyarmat felől ellenség közeleg. Az pedig nem volt más, mint az április 18-án Esztergomból megindult Wyss generális erős dandárja. Wyss akkor még semmit sem tudott a vesztes nagysallói csatáról, és bízva a 2500 főből álló elit seregében, nagy elbizakodással Gáspár hadosztályára tört. A bátor honvédsereg a kitűnően felkészült Gáspár tábornok vezetésével rövid ellenállás után 1849. április 20-án Kőhídgyarmatnál szétverte az ugyancsak meglepett Wyss dandárját. A megrémült osztrák katonák eszeveszetten menekültek Párkányon keresztül Esztergom felé. Névery Rudolf, kőhídgyarmati segédpap az elhunytak anyakönyvében eképp örökítette meg a véres eseményeket: „E hó 20-kán a nagy Kőhidtul kezdve, Fejes dombon, Alájárón, és Kis-Tatán végig a Császári és Magyar hadsereg közt történt ütközetbe elesett egy Császári vadász és egy más gyalog közlegény, amaz Kis Tatán ahol el is temettetett, ez pedig Fejes dombon, és eltemettetett a Kőhid Gyarmati temetőbe. A vitéz magyar hadsereg sértetlenül maradván foltatja a meg futamodott ellenség nyomozását, a ki számosabb halotjait, és sebesültjeit a két említetteken kívül föl szedvén magával tovább vivé."

És ez volt Gáspár András, a vitéz honvédtábornok utolsó diadalmas fegyverténye. A VII. hadtest vezetését még az ütközet helyszínén átadta Pöltenberg tábornoknak, ő maga pedig szó nélkül elhagyta a csatateret.

Népviselet

Ha a község néprajzát vesszük górcső alá, mindjárt az első helyre kívánkozik annak női viselete. Községünk ugyanis ahhoz a sajátos nép-

rajzi tájegységhez tartozik, amely a „kurtaszoknyás falvak” nevet viseli. Az Alsó-Garam mente hat faluja (Bart, Bény, Garampáld, Kéménd, Kisgyarmat és Kőhídgyarmat) alkotja azt az összetartozó egységet, amelyet „kurtaszoknyás hatfalu” néven szoktak emlegetni. A férfiak viselete viszont megegyezik a környező viseleti csoportok férfiöltözetével – több archaikus vonás megőrzésével.

Tisztelt hallgatóság! A község a 20. század folyamán rengeteg megpróbáltatáson ment keresztül. Gondoljunk csak a két világháborúra, a kitelepítésre és deportálásra, a jogfosztottság éveire, a határok ide-oda tologatására. Az előadásra szánt időben igyekeztem vázlatosan szemléltetni egy kis közösség ezredéves sorsát. A könyv megírásánál is az a szándék vezetett, hogy számot adjak arról a boldogságos folyamatról, amely egybe kovácsolta az itt élő embereket, és községgé formálta a benne élőket. A könyv soraival kezdtem, engedjék meg, hogy azzal is fejezzem be előadásomat.

„Lapozva a töredezett iratokat, belemélyedve sok évszázados okmányok rejtelmeibe, nézegetve a megsárgult fotókat, az embert különös érzések kerítik hatalmukba. Megfejteni a titkot, mely egy közösség ezeréves fennmaradásának a nyitja, nem egyszerű dolog. Becsüljük meg ezt a hatalmas örökséget, amelyet szépapáink, szépanyáink hagytak ránk bizalommal. Óriási felelősség ez, melyet a mi bizodalmunk is kell, hogy tápláljon. Tápláljon hittel, reménnyel, szeretettel. Azzal a szilárd elhatározással, hogy őseink nyomdokain haladva olyan jelent építünk, melyre bátran támaszkodhatnak majd az utánunk következők... Mindez táplálja bennünk a szülőföld iránti szeretetet, töltsön el az együvé tartozás érzésével, legyen hűségünk záloga.”

Dejiny obce Kamenný Most

Témou príspevku je viac ako tisícročná história obce na Dolnom Pohroní s osobitným dôrazom na jazykové aspekty. Podľa maďarského názvu – *Kőhídgyarmat* – obec patrí medzi tie, ktoré boli pomenované po niektorom zo staromaďarských kmeňov. Autor preto sa osobitne zaoberá analýzou názvu *Gyarmat.*

KLAUDIA K. KAYSER

Egy közép-európai kultúraközvetítő a kölcsönös megértés szolgálatában

„….az volt a nézetem, hogy történjék bármi is,
a népem, azaz a nemzetiségem javára végzett nevelő munkának,
az időtlen értékek közvetítésének mindig, minden
körülmények közt van létjogosultsága, értelme, haszna."[1]

Jelen tanulmány Dobossy László (1910–1999) modern filológus, szlavista szakember kultúraközvetítő munkásságának elemzésével foglalkozik. Munkám első részében röviden bemutatom Dobossy László életrajzi adatait, majd áttérek kultúraközvetítő tevékenységének ismertetésére.

Dobossy László 1910. augusztus 9-én született Vágfarkasdon. Középiskolai tanulmányait az érsekújvári reálgimnáziumban végezte. Eredetileg romanistának készült, ezért két szemeszteren keresztül a párizsi Sorbonne-on tanult, majd a prágai Károly Egyetem hallgatója volt, ahol francia–magyar szakos tanári oklevelet szerzett. 1936–1939 között a kassai magyar gimnázium tanára. Alapítója és ügyvezető alelnöke az Alliance Française kelet-szlovákiai tagozatának. 1945–1950 között kultúrdiplomataként tevékenykedett, a párizsi Magyar Intézet tudományos munkatársa, majd igazgatója volt.[2] Kapcsolattörténeti munkássága a francia irányultságú romanisztikához és a bohemisztikához kötődik. Irodalomtörténészként elsősorban a francia, valamint a cseh irodalom értékeinek megismertetésére helyezte a hangsúlyt, ugyancsak foglalkozott a cseh–szlovák–magyar kapcsolatokkal is. Kultúraközvetítő tevékenységét tudományos keretek között végezte. 1957-től 1980-ig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Szláv Filológiai Tanszékének docense, majd professzora volt. 1983-tól az MTA Modern Filológia Társaság elnöki tisztségét töltötte be 1999-ben bekövetkezett haláláig.[3] Elévülhetetlen érdeme a cseh irodalom egyetemi szintű oktatása a szláv filológiai tanszéken és az ezzel összefüggő magyar bohemisztikai kutatás újraindítása. Hadrovics László-val, Sziklay Lászlóval és Gáldi Lászlóval egyetemben azok körébe tartozik, akik megvetették a magyar közép-európai komparatisztika alapjait.[4]

Dobossy László a Felvidékről elszármazott első kisebbségi nemzedékhez tartozott, s ez a tapasztalat meghatározta egész világképét. Már

gyermekkorától kezdve végigkísérte a közép-európai tapasztalatok gyűjtése: „A serdülőkor – a töltekezés kora – kisalföldi városkában ért, ahol egymás mellett, illetve egymással jócskán összekeveredve élt a magyar és a szlovák lakosság; déli irányban magyar volt a környező vidék, észak felé inkább már szlovák. (...) és persze gyakori volt a keveredés is. Mi a vasutas-külvárosban laktunk, teljes sors- és életközösségben szlovákokkal, csehekkel, németekkel… A nyelv, amelyet elsőül beszéltünk, sohasem emelt gátat közénk; eredendően több nyelvűek voltunk. (…) a hivatalos iskola tanórái után a közép-európaiság iskolájába jártunk.” [5] Az érsekújvári reálgimnázium tanulójaként Krammer Jenő nevelőmunkájának köszönhetően azt a sajátosan közép-európai-szellemi-erkölcsi magatartást sikerült elsajátítania, hogy hűséggel szolgálja a Duna-völgyi szellemi kapcsolatokat. Mindemellett Krammer a stifteri szelíd törvény gyakorlati alkalmazásával humanizmusra nevelte tanítványait, megtanította őket arra, hogy bárhol is járnak, s bármit is csinálnak, előbb legyenek emberek, s csak azután szakemberek, s ily módon a látszat mögött céltudatosan merjék keresni a valóságot, s a valóságon belül pedig az igazságot. Krammer Jenő hatására az a kérdés foglalkoztatta, hogy „miként lehetünk európaian közép -európaiak és közép-európaian magyarok?” [6]

Dobossy mindig közép-európai távlatokban gondolkodott: „Közép-európai ember vagyok” [7] – vallotta magáról, miközben közép-európaisága a kisebbségi lét közvetlen megtapasztalásából következett. Egész generációjának életre szóló meghatározó élménye volt a nemzetiségi sors, amely számára a két haza között való tengődést jelentette, mivel állandóan nyomasztotta a mindkét országból való kitagadottság érzése, s a belőle fakadó hazátlanság, amelyről így nyilatkozott: „… természetesnek kell éreznem, hogy nemzeti kisebbség tagjaként mindig mindenütt csak idegen maradhatok.” [8] Mivel országok és kultúrák közt nevelkedett, később pedig több országban és több kultúrában élt, szellemi szülőföldjének mindvégig Közép-Európát tartotta, miközben hű maradt magyarságához is. Dobossy elsősorban feltárni és közvetíteni akart a „két haza” között. Ady hatására fogant meg benne a hídszerep vállalása. Már egyetemi évei alatt a Sarló mozgalom prágai részlegének vezetőjeként a kultúrák közötti hídszerep szorgalmazását tekintette legfőbb feladatának. Tanulmányaiban és esszéiben igyekezett mindig olyan témákat felvetni, amelyek a közép-európai megértést szolgálják, s egész generációjával együtt hirdetőjévé vált a vox humana közép-európai kül-

detésének: „Mi voltunk az »új arcú magyarok«, s jövőbe nézőn, vállalkoztunk rá, hogy a költő szavát ne csak visszhangozzuk, de meg is valósítsuk: kisebbségi magyarokból közép-európai emberekké, népek és kultúrák közvetítőivé, a vox humana hirdetőivé edződjünk. Hiszen Győry Dezső költészetének a nemzedékünk útjával egybeeső szakasza azt példázza, hogy a legszűkebb tájházból is utat lehet találni a legtágabb emberséghez, s hogy a legzártabb és legindulatosabb nacionalizmusból is ki lehet törni, el lehet jutni a tiszta és következetes humanizmushoz.” [9]

Szólni kell arról, hogy Dobossy egyéni indíttatásból vált kulturális közvetítővé. A kezdetekben ugyanis nem hivatalos megbízatásból végezte ezen tevékenységét, hanem egyfajta kisebbségi predesztinációként saját meggyőződésből, elemi kötelességének, egyfajta közösségi szolgálatnak tekintette: „Ma a kulturális értékcserét államközi egyezmények biztosítják és szabályozzák; sarlós korszakunkban természetesen semmi ilyesmi nem volt, sőt ellenséges közegen kellett áthatolnunk, meg nem értéssel, gyűlölködéssel dacolnunk, hogy a mostaninál bizony jóval szerényebb s főképp kevésbé látványos eredmények – fordítások, tanulmányok, konferenciák, vitaülések – egyáltalán létrejöjjenek; de hát, igazság szerint, nem is pályáztunk valamiféle statisztikailag csoportosítható, protokoll töltetű »eredményekre«, hanem az életünk és helyzetünk kiváltotta kötelességet igyekeztünk népünk javára, ahogy lehetett, teljesíteni.” [10]

Kultúraközvetítő munkásságának fő krédója, amelyet egyben korparancsnak is tekintett, máig érvényes alapelv: „azt kell erősíteni, ami összeköt, s bénítani kell mindent, ami szétválaszt.” [11] Ennek értelmében arra törekedett, hogy a magyar-cseh vonatkozásban elsősorban a közös, valamint az alkalmanként eltérő vonásokat, s a törvényszerűen, bár gyakran csak a felszín alatt érvényesülő párhuzamokat vizsgálja. Kutatási módszerének lényege, hogy a szomszédos irodalmak fejlődési törvényszerűségeinek kritikai vizsgálata során kitért az irodalom mögötti tényekre is. Az összehasonlító irodalomtudományi kutatást sajátos módon történeti és művelődéstörténeti vonatkozásokkal egészítette ki. Fried István (2006) szerint ezzel egyértelműen a tágabban értelmezett kulturológia irányába nyitott. Dobossy így jellemzi módszerének lényegét: „A közös múltnak olyan összehasonlító vizsgálatára történik kísérlet, amely a tudati fejlődés párhuzamait tárja fel, s – miként már utaltam rá – az ezekből adódó egymáskeresés, kölcsönös megismerési vágy,

kapcsolatteremtés példáit elemzi. A módszer, amellyel ezt teszi, egyben szemlélet, sőt magatartás is; eszerint az összehasonlítás nem föltétlenül hasonlóságok erőltetett keresése, még kevésbé kétségkívül megvolt közvetlen érintkezéseké vagy esetleges hatásoké; sokkal inkább a közösségi gondolkodás, tudatvilág, erkölcsi-szellemi tartásmód hátterében húzódó azonosságok (illetve különbözőségek) mérlegelése. (…) az irodalom tényein és adatain (keresztül) vizsgálom a párhuzamokat és különbözőségeket, valamint – esetleg – a kapcsolatokat is, mindig az élet egészére gondolok." [12]

A kulturális kapcsolatépítés legfontosabb kritériumának az egyenlőség és kölcsönösség elvét tartotta. Dobossy a nyelvek és kultúrák egyenrangúsága mellett emelte fel szavát. Ennek értelmében a kapcsolattörténeti kutatásban tudatosan szorgalmazta az egyenrangú kulturális párbeszédet, amelynek lényege a másik fél értékeinek tiszteletén alapul: „arra [kell] törekedni, hogy úgy becsüljük meg a másét, mint a magunkét, vagyis belülről nézve, s persze ellenkezőleg is (ami sokkal nehezebb): úgy szemléljük a magunkét, ahogy a másét szoktuk, vagyis mintha kívülről néznénk, elfogulatlanul." [13] Mindvégig kitartott amellett, hogy „Kis nép is lehet nagy nemzet, ha van eredendően új és lényeges mondanivalója a világnak. Hogy azonban sajátunkat kellőképp kicsiholhassuk és eredményesen sugározhassuk, ismernünk és becsülnünk kell mások értékeit is: kicsikét és nagyobbakét egyaránt." [14]

Szellemi hídépítőként rendkívül fontosnak tartotta a kultúrák kölcsönös megismertetését. Ebből a szempontból prioritásként kezelte a kétirányú kulturális cserét, amelynek hozadékát abban látta, hogy: „a mi magyar műveltségünket folyamatosan gazdagíthassák a másik nyelv, a másik kultúra értékeivel, a választott szakterülettel pedig olyan ismereteket fogadtassanak el, amelyek csak nálunk, a mi közegünkben érlelődnek meg." [15] Modern filológusként ügyelt arra, hogy mindkét irányba hatékonyan közvetítsen. Ennek érdekében magyar és cseh folyóiratokban egyaránt publikált.[16] Rendszeresen jelentek meg tanulmányai a francia és a cseh szellemi- és közélet képviselőiről (Voltaire, Rousseau, Sartre, Comenius, Božena Němcová, Hašek, Čapek, T. G. Masaryk, Václav Havel stb.).[17] Ezt a célt szolgálja az általa összeállított, máig használatban levő kétkötetes cseh-magyar szótár is. A francia és a cseh irodalom iránt érdeklődő magyar tudományosság számára több monográfiát írt. Ezek közül kiemelkednek: Romain Rolland magyarul megjelent művei és a magyar *R. Rolland-irodalom*

(1956), *Romain Rolland, az ember és író* (1961), a *Mai francia költők* (1958) című antológia, *A francia irodalom története I-II* (1963), *A cseh irodalom kistükre* (1990), valamint a Karel Čapekről (1961) és Jaroslav Hašekről (1973) írt kismonográfiái.

Dobossy egész kultúraközvetítői munkássága a cselekvő humanizmus jegyében történt: „A mi dolgunk most az, hogy szembenézve a múlttal, elvégezzük a magunk revízióját (ki-ki a magáét!), s bármi kevéssel, ami tőlünk telik, gyorsítsuk a megértés, a kiegyenlítődés, a megbékélés folyamatát, s eljussunk ama magasabb szintre, amelyről Pál apostol is beszélt, s ahol már »nincs többé sem zsidó, sem pogány, sem görög, sem barbár« – vagyis a mi helyzetünkre vetítve az igét, sem magyar, sem cseh, sem szlovák… – »csak ember«”.[18] Filológusként megkísérelte kiirtani a káros előítéleteket és közelebb hozni egymáshoz a magyarokat, a cseheket és a szlovákokat. Dobossy kultúraközvetítő tevékenysége a megértés jegyében fogant, s a közép-európai megbékélést kívánta szolgálni.

Miközben következetesen szorgalmazta az egyenrangú kulturális párbeszédet, többször megpróbálták mindkét részről kisajátítani, sőt manipulálni. Közvetítő munkájának ezen nehézségeiről így vallott: „(…) sajnos az írásaimban kifejtett és ismételten hangoztatott tapasztalatom a közép-európai sorsról nem volt mindig olyan egyértelműen kedvező, amilyennek én azt könyveimben ábrázoltam. Többször is előfordult életemben, hogy a szomszédok félreértették azt a jószándékot, amellyel közeledtem és feléjük fordultam.”[19] Ekképpen ecseteli az egyik ilyen, számára rendkívül kellemetlen esetet: „valamiféle ügyben tárgyalnom kellett a budapesti csehszlovák intézet igazgatójával a 60-as évek elején. (…) kijött az igazgató, szertartásosan üdvözölt, s mondta, hogy egy követségi tisztviselővel van megbeszélése és én őket egyáltalán nem zavarom, tehát menjek be, bemutat. Be is mentem és amikor bemutatott, azt mondta a követségi tanácsosnak: Hogy hát ez itten Dobossy László professzor, »ő a mi emberünk«. »On je náš človek!« Ez engemet fejbe kólintott, szinte megdermesztett, hogy tehát ők az én jó szándékomat nem úgy fogják fel, ahogyan én értem, értelmezem, hanem úgy, hogy én az ő emberük vagyok, s jelenlétemben nyugodtan folytathatják megbeszélésüket, amely egyébként arról folyt, hogy a magyarországi szlovák családoknak újév alkalmából küldenének szlovák nyelvű naptárt. De ezt lehetőleg úgy csinálják, hogy a magyar fél erről ne tudjon, mert akkor a magyar fél is küldet naptárakat a szlovákiai csa-

ládoknak. Na kérem szépen, és ezt én előttem nyugodtan megbeszélhetik, mert én az ő emberük vagyok. (…) Amikor aztán ez a követségi ember elment, azért annyit mondtam az igazgatónak, hogy máskor ilyen helyzetbe ne hozzon engemet, én nem vagyok az ő emberük, nem vagyok semmiféle politikai machináció előmozdítója. Szóval ez az egyik példa arra, hogy egyszerűen nem értik, nem akarják megérteni, vagy szándékosan félremagyarázzák a jószándékot." [20]

A fenti nyilatkozatból jól látható, hogy Dobossy egy merészen őszinte és bátor ember volt – miként erre Frank Tibor (1999) is rámutatott. Független elmeként ugyanis soha nem kívánt behódolni egyetlen politikai hatalomnak sem, s a negatív tapasztalatok ellenére is felvállalta az egyenrangú kultúraközvetítést, amelynek értelmét elsősorban abban látta, hogy elősegítse a különböző kultúrájú egyének és közösségek közötti megértést: „Azt igyekeztem bizonyítani, hogy a hatalmi viszonyok eltolódása és az országhatárok megváltozása ellenére is minden helyzetben kötelező feladat marad a szellemi értékek kölcsönös megismertetése, a legfőbb javak cseréje s ily módon a népek barátkozásának előkészítése, ápolása, erősítése." [21] E célt szolgálta egész kultúraközvetítő munkássága.

Dobossy egy mindenre elszánt, meg nem alkuvó demokrata volt, aki szilárdan kitartott kultúraközvetítő alapelvei mellett. Humanista embereszményével mindig szem előtt tartotta az egyenlő bánásmód követelményének elvét. A nemzeti kisebbségekhez tartozók egyenjogúságának érdekérvényesítéséért síkra szállva a demokratikus egyenlőség elve mellett emelte fel szavát: „Nemzedéktársaimmal mindig elleneztük az üres járatú sérelemhangoztatást; nemzetünknek – bárhol éljenek is tagjai – csak annyi jogot kívánunk, amennyi minden más népet természetesen megillet, hiszen – ahogy a szláv kölcsönösségi eszme első hirdetője, Ján Kollár épp Pesten írta – »csak az méltó a szabadságra, aki megbecsüli a másét«." [22] Figyelmeztetett arra is, hogy a kulturális értékcserében fontos szerepet vállalhatnak azok a magyarok, akik a határváltozások folytán a környező országokban élnek, mivel szellemi javaik által a magyar kultúrát új, közép-európai színekkel gazdagíthatják: „…ők szólaltathatják meg azt a többet, azt a mást, ami általános érvényű tapasztalatként fakad a népek-közt-élés különleges állapotából. (…) Peremmagyarok ők, s mégis olyan tapasztalat hordozói, amelynek érvénye túlmutat a hely és idő korlátain. (…) A földrajzi helyzet és a történelmi tapasztalás kilúgozta belőlük a nacionalizmus maradványait is,

ők azonban hűek maradtak a néphez, amelyből jöttek, és a nyelvhez, amelyen első gondolataik formálódtak, mert tudják, hogy ekként tehetnek legtöbbet az emberért és az emberségért.” [23]

Máig változatlanul érvényes a külhoni magyarok európai küldetéstudatára vonatkozó alábbi figyelmeztetése: sohase feledjük azt, hogy „Közép-Európában a magyarságot, a magyarság felé pedig Európát kell képviselnünk. (…) Ez a hivatástudat a legfőbb szellemi érték, mely a kisebbségi sorban kikristályosodott bennünk.” [24]

Hivatkozások jegyzéke

Dobossy László (1939): A kisebbségi lélek. *Magyar Szemle.* XXXVI. kötet, 1. (141.) szám, május, 1939, II., 33-39.

Dobossy László (1973): *A közép-európai ember*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Dobossy László (1981): *Két haza között*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Dobossy László (1985): *Előítéletek ellen*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Dobossy László (1989): *Gondban, reményben azonosan*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Dobossy László 1980–1990 között készült munkáinak bibliográfiája. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 1. évf. 4. sz. (1990. december). In: epa.oszk.hu/00000/00036/00004/pdf/20.pdf

Frank Tibor (1999): Dobossy László ravatalánál 1910–1999. In: *Nagyvilág*. 1999. május-június, XLIV. évf. 5–6. sz., 1999. május–június, 482–483. In: www.c3.hu/scripta/nagyvilag/99/0506/16frank.htm

Fried István (2006): Kultúraközvetítés, hungarológia, bohemisztika. *Forrás*. 2006/6, 97–106. In: http://www.forrasfolyoirat.hu/0606/fried.pdf

Fónod Zoltán szerk. (2004): A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004, 2. kiadás, Madách Posonium Kiadó.

Molnár Imre (2000): „Ha nekem módom lett volna rá, akkor én legszívesebben visszamentem volna Szlovákiába, a magyar kisebbség körébe…” (Részlet a Dobossy Lászlóval készült utolsó beszélgetésből). *Limes*. 13. évf. 4. sz. 2000, 51–59.

Jegyzetek

[1] Dobossy 1989:212.
[2] 1949–1950, valamint 1973–1976 között.
[3] Dobossy életrajzi adatait bővebben lásd Fónod 2004:87–88.
[4] Vö.: Fried 2006.
[5] Dobossy 1981:11.
[6] Dobossy 1981:389.
[7] Dobossy 1989:218.
[8] Dobossy 1989:12.
[9] Dobossy 1973:293.
[10] Dobossy 1981:47.
[11] Dobossy 1985:16.
[12] Dobossy 1985:12–13.
[13] Dobossy 1985: 16–17.
[14] Dobossy 1989:16.
[15] Dobossy 1985:494.
[16] Lásd Dobossy László 1980–1990 között készült munkáinak bibliográfiáját.
[17] Ezzel kapcsolatban lásd kapcsolattörténeti esszé- és tanulmányköteteit, mint például *A közép-európai ember* (1973), *Két haza között* (1981), *Válságok és változások* (1988) stb.
[18] Dobossy 1985:14.
[19] Molnár 2000:55.
[20] Molnár 2000:55–56.
[21] Dobossy 1981:196.
[22] Dobossy 1985:481.
[23] Dobossy 1973:12–13.
[24] Dobossy 1939:39.

Sprostredkovateľ kultúry v stredoeurópskom priestore v zmysle vzájomného porozumenia

Štúdia skúma kultúrno-sprostredkovateľskú činnosť filológa a slavistu Lászlóa Dobossyho (1910–1999), ktorý sa zasadil za vzájomné

porozumenie národov a národností v strednej Európe. V prvej časti práce autorka uvádza stručný životopis Lászlóa Dobossyho, následne podáva podrobnú analýzu jeho kultúrno-sprostredkovateľskej činnosti. Za vyše 50-ročného vedeckého pôsobenia v oblasti romanistiky a maďarskej bohemistiky v mene vzájomného oboznámenia kultúrnych hodnôt vykonal mimoriadne významnú prácu. Svojou kultúrno-sprostredkovateľskou činnosťou v zmysle zásad rovnosti a vzájomnosti slúžil myšlienke vzájomného porozumenia národov v stredoeurópskom kontexte. V literárnovednom historicko-porovnávacom výskume analyzoval kultúrno-historické fakty v širších stredoeurópskych súvislostiach, preto sa právom zaraďuje medzi zakladateľov maďarskej stredoeurópskej komparatistiky. Dodnes je aktuálny jeho odkaz o poslaní Maďarov žijúcich za hranicami Maďarska: „V strednej Európe musíme reprezentovať maďarskosť, ale smerom k maďarstvu Európu. ”

A kötet szerzői és szerkesztői

BÁRDOS ISTVÁN (Battonya, 1945) a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzati Hivatal nyugalmazott vezető főtanácsosa. 1968-ban a Debreceni Felsőfokú Tanítóképző Intézet népművelés–könyvtár szakán, 1977-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerez diplomát, 1981-ben ugyanitt doktorál. 1973-tól Esztergomban él, művészetszervezői tevékenységet folytat, rendszeresen publikál különböző kiadványokban, művészeti témájú kötetek szerkesztője. Támogatta az Esztergomi Fotóklub működését, részt vállalt az Esztergomi Fotóbiennálék megrendezésében, elősegíti Esztergom és Párkány képzőművészeti kapcsolatainak gazdagítását, tagja a pilisvörösvári székhelyű Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesületnek (MBKKE). Honlap: http://bardosistvan1945.oldalunk.hu – E-mail: istvanbardos5@gmail.com

GASPARICS JUDIT 1983-ban született Zalaegerszegen. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán irodalomelméletet, irodalomtörténetet és alkalmazott nyelvészeti tanulmányokat hallgatott. 2006 szeptembere óta középiskolai tanárként dolgozik, 2007-től 2010-ig az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskola hallgatója volt. 2010 márciusától 2012 februárjáig részt vett az ELDIA (European Language Diversity for All – az Európai Unió 7. számú keretprogramja) nemzetközi projekt maribori csoportjának munkájában. Kutatási témája, amelyből a doktori disszertációját is írta, a szlovéniai (muravidéki) magyarok nyelvhasználata. Az MBKKE tagja, több szépirodalmi és irodalomtörténeti kötetet lektorált nyelvi, illetve szakmai szempontból. E-mail: gasparics.judit@gmail.com

JUHÁSZ GYULA (Párkány, 1956): helytörténész, a Párkányi Városi Múzeum vezetője, a Párkány és Vidéke regionális havilap szerkesztője, az Átkelő – Az Ister-Granum Eurorégió kulturális folyóirata munkatársa. Rendszeresen jelennek meg publikációi különféle lapokban. 2009-ben jelent meg *Kőhídgyarma*t című falumonográfiája. Párkányban él. E-mail: dega@inmail.sk

DR. KLAUDIA K. KAYSER PHD. – Okleveles kulturológus, kulturális diplomácia szakértő. Jelenleg szellemi szabadfoglalkozású kutató, is-

meretterjesztő szakíró. Számos tanulmány és tudományos ismeretterjesztő cikk szerzője, elsősorban a kulturális kontaktológia és a kulturális diplomácia tárgykörében. E-mail: dr.kayser.k@gmail.com

KISSNÉ DR. KOVÁCS ADRIENNE (1958, Endrőd) etnográfus, magyartanár, irodalomtörténész, szakíró. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett magyar–néprajz–orosz szakon, itt is doktorált 1980-ban. Három évtizeden át hivatása a tanítás. Az irodalom és folklór határterületeit kutatja. Irodalmi és néprajzi tanulmányokat publikál, gyűjteményes kötete: *Mi marad? Irodalmi és néprajzi tanulmányok* (2006). Több könyvet szerkesztett és írt, az *Irodalomismeret* szerkesztője (2002 –2007). Toldy Ferenc-díjas és Apáczai-díjas. Budapesten él. E-mail: kovacs.adrienne765@gmail.com

NÉMETH ZOLTÁN (1970) költő, irodalomtörténész, a szlovákiai Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének docense. Főbb kutatási területe a kortárs magyar, cseh és szlovák, valamint a posztmodern irodalom, a hálózatelmélet és az álnév problematikája. Legutóbbi művei: Kunstkamera (verseskötet, 2014), Itinerárium (tanulmányok, kritikák, 2015), Postmodern Literature in Central Europe. The Threefold Strategy (A posztmodern irodalom Közép-Európában. A hármas stratégia, monográfia, 2015). E-mail: nemetx@gmail.com

OROS LÁSZLÓ 1952-ben született Felsőszeliben. Középiskolai tanulmányait Komáromban, hadmérnöki diplomáját a túrócszentmártoni Katonai Főiskolán, illetve a brnói Katonai Akadémián szerezte. Nyugalmazott katonatisztként a (cseh)szlovákiai magyar irodalommal és könyvészettel foglalkozik, a témában négy kötete látott napvilágot. Alapító tulajdonosa a **Bibliotheca Pro Patria** könyvtárnak, ahol a csehszlovákiai magyar kiadványokat és dedikált könyveket tárolja. Tagja a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának. E-mail: laszlo.fsz.oros@gmail.com

DR. PROKOPP MÁRIA (Budapest, 1939) művészettörténész, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, professzor emeritus. Kutatási területe: Európa képzőművészete a 13–15. században, különös tekintettel a Magyar Királyság művészetére. **Főbb kutatási eredményei: Az esztergomi Várkápolna** építésének ideje: 1172–73. A szentélyében lévő orosz-

lános freskó 1185-ben készült III. Béla király Capet Margittal kötött házasságára, a kápolna 14. századi kifestését az 1330-as években készíttette Telegdi Csanád érsek. Az esztergomi érsekséghez tartozó Gömör és Szepes megyék templomaiban az esztergomi trecento művészet kisugárzásának vagyunk tanúi. Az esztergomi Vár lakótornyának I. emeletén **Vitéz János érsek (1465–72) humanista Studiolo-**t alakít ki, amelyet Dante Paradisoja értelmében Erény-allegóriákat ábrázoló falképekkel ékesít, amelyek felett a bolygóistenségek diadalmenetei ragyogtak. A képek a Vitéz János érsek, Mátyás király kancellárja által szervezett Academia Istropolitana négy fakultásos Egyetem 1467. június 20-i megnyitójára készültek el. A művész Sandro Mariano firenzei festő volt, akit **Botticellin**ek neveztek. Botticelli művészi pályája az esztergomi képek hírére bontakozott ki Firenzében.

RUDA GÁBOR 1953-ban született Budapesten. Középiskolai tanári (ELTE, 1981) és neveléstudományi diplomát szerzett (FU Berlin, 1993). Kísérleti és dokumentumfilmeket készített, fényképezéssel foglalkozik. A kétnyelvűség és a kisebbségek kultúrája témájú tanulmányok szerzője. Többnyelvű tanulmánykötetek, kulturális folyóiratok (*Muravidék*, 2001, *Átkelő*, 2005) szerkesztője. Az MBKKE alapító tagja (1997) és elnöke (2007). E-mail: RudaGabor@hotmail.com

SZAKÁLOS ÉVA – Szőgyénből származik, Esztergomban él. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen diplomázott művészettörténet és vallástörténet szakon. Diplomamunkáját a Gömörben található Pelsőc település XIV. századi falfreskóiról írta. 2016-ban kezdte el doktori tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori iskolájában. A disszertációját a valamikori Gömör vármegye XIV. századi falképeiről írja. Jelenleg Esztergomban a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Balassa Bálint Múzeumában és az MNM Esztergomi Vármúzeumában művészettörténész. E-mail: szakalose@gmail.com

ZILIZI ZOLTÁN 1981-ben született Vágsellyén (Szlovákia). Galántán érettségizett, egyetemi tanulmányait Budapesten, Zágrábban, Varsóban és Grácban folytatta. Budapesten végzett az ELTE BTK történelem–szlovák szakon, ugyanitt 2014-ben doktori (PhD) címet szerzett a Történelemtudományi Doktori Iskola – Művelődéstörténeti Programon. E-mail: elozoboralja@gmail.com

Tartalomjegyzék / Obsah

Üdvözlet az Olvasónak! 3

Dr. PROKOPP Mária: A Magyar Királyság középkori művészetének európai jelentőségű emlékei Gömörben és a Szepességben 7
Stredoveké uhorské kultúrne pamiatky svetového významu na Gemeri a Spiši 16
BÁRDOS István: A Felvidék képzőművészeti élete a XX. században, Komárom és Párkány térségében 17
Výtvarný život v okolí Komárna a Štúrova v 20. storočí 27
SZAKÁLOS Éva: A százdi templom XIV. századi falképei 28
Nástenné maľby zo 14. storočia v kostole v Sazdiciach 39
NÉMETH Zoltán: A tér és az idő tágítása a kortárs szlovákiai magyar irodalomban 40
Expanzia priestoru a času v súčasnej maďarskej literatúre na Slovensku 47
KISSNÉ dr. KOVÁCS Adrienne: Szondi és a néphagyomány, folklór, irodalom, ponyva kapcsolata 48
Postava kapitána Szondiho vo folklóre, vo vysokej a populárnej kultúre 60
OROS László: A felsőszeli Bibliotheca Pro Patria könyvtár rövid története 61
Knižnica Bibliotheca Pro Patria v obci Horné Saliby 68
ZILIZI Zoltán: Zoboralja 69
Podzoborie 76
JUHÁSZ Gyula: Kőhídgyarmat régmúltja 77
Dejiny obce Kamenný Most 88
Klaudia K. KAYSER: Egy közép-európai kultúraközvetítő a kölcsönös megértés szolgálatában 89
Sprostredkovateľ kultúry v stredoeurópskom priestore v zmysle vzájomného porozumenia 96

A kötet szerzői és szerkesztői 99

Támogató / Sponzor

Nemzeti Kulturális Alap / Národný fond kultúry
http://www.nka.hu/

Adalékok a szlovákiai magyarok nyelvéhez és kultúrájához /
Dodatky k jazyku a kultúry Maďarov na Slovensku

Szerkesztette / Editori: GASPARICS Judit, RUDA Gábor

Kiadó / Vydavateľ: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület
Pilisvörösvár, 2016
muravidek@freemail.hu
www.muravidek.eu
www.evid.hu

Szlovák lektor / Jazykový redaktor – slovenčina
SZABÓMIHÁLY Gizella

A borítóterv NÉMETH Csongor munkája, RUDA Gábor Süvetén készült fényképfelvétele felhasználásával / Obálku knihy vytvoril Csongor Németh s použitím fotografie Gábora Rudaho zo Šivetíc

Nyomda / Tlačiareň: Pannónia Nyomda Kft., Budapest

ISBN 978-615-5026-91-1 (nyomtatott)
ISBN 978-615-5026-92-8 (online, PDF)

Kereskedelmi forgalomba nem kerül / Kniha je nepredajná

